Valerio Massimo Manfredi

AKROPOLIS

MĂREAȚA EPOPEE A ATENEI

biblioteca de buzunar biblioteca de buzunar

Valerio Massimo Manfredi

AKROPOLIS
Măreaţa epopee a Atenei

www.virtual-project.eu

Traducere de Radu Gâdei

EDITURA ALLFA 2008

AKROPOLIS – La grande epopea di Atene
Valerio Massimo Manfredi 2000

Fericirea este dată de libertate iar libertatea de curaj.

PERICLE (Tucidide, XLIII, 1, 4)

PROLOG

Aveam douăzeci de ani şi o dorinţă imensă de a călători şi de a cunoaşte lumea. Îmi pregăteam examenele la universitate învăţând împreună cu un prieten dintr-un sat vecin cu al meu şi abia luaserăm primul examen de literatură greacă, acesta incluzând, printre altele, şi cunoaşterea în totalitate a *Odiseei* în original. Luni întregi ne străduiserăm să traducem textul, folosindu-ne de dicţionar şi având în faţă varianta integrală îngrijită de Rosa Calzecchi Onesti, apoi, în sfârşit, într-o zi, ne-am dat seama că-l citeam pe Homer fără niciun ajutor sau îndrumar, cu dicţionarul închis şi doar cu textul în faţă. Era un sentiment minunat, asemănător, îmi închipui, aceluia pe care-l are un om care îşi aruncă, la un moment dat, cârjele şi începe să alerge.

Am mai avut un asemenea sentiment văzând scena din filmul *Forrest Gump,* când băiatul se descotoroseşte de protezele metalice şi aleargă ca vântul, plin de veselie: un moment de o extraordinară şi intensă emoţie.

Ne-am hotărât, aşadar, să plecăm cât de curând în Grecia, unde aveam să vizităm toate locurile legate de istorie, de poveşti, de arheologie; un fel de pelerinaj în care urma să căutăm ţinuturile fixate în memoria vremurilor, locurile în care istoria îşi lăsase urmele, considerând cu naivitate că acestea erau de neşters. Resursele de care dispuneam erau foarte reduse şi nici nu puteam spera ca părinţii să ne poată oferi prea mult; am reuşit, totuşi, să ne cumpărăm un bilet dus-întors Ancona-Pireu (clasa turist) pe o navă care se numea *Apollonia,* la un preţ foarte avantajos şi biletul acela reprezenta singurul lucru sigur al aventurii noastre: însemna că, în orice caz, ne vom putea întoarce acasă.

Mai rămânea să stabilim încotro o vom lua atunci când vom ajunge la destinaţie, ce vom mânca, unde vom dormi *et caetera.* Am rezolvat problema dormitului luând cu împrumut de la un prieten, cercetaş cândva, un mic cort militar, după care am mai cumpărat două saltele pneumatice dintr-un târg de vechituri: în privinţa mâncării, tot prietenul acela ne-a împrumutat un aragaz de voiaj cu un singur ochi pe care speram să ne putem prepara nişte plicuri de supă, în două gamele de asemenea împrumutate.

Mai rămânea de rezolvat problema transportului. Prietenul meu se deplasa în mod obişnuit cu autobuzul; eu aveam un scuter şi am făcut o încercare, urcând pe el amândoi, având în spate rucsacurile pline cu tot ce ne trebuia pentru drum. Experimentul a fost un eşec: micul vehicul de 50 de cc îşi dădea duhul la cel mai uşor urcuş, iar noi ştiam foarte bine din cele învăţate că, în Grecia, relieful este preponderent muntos şi foarte accidentat.

Atunci, ne-am hotărât să facem autostopul aşa cum făceau în vremea aceea mulţi tineri de vârsta noastră. Important era să punem piciorul pe pământ elen: o dată ajunşi acolo, aveam să rezolvăm toate problemele, una câte una.

A fost o călătorie din care am rămas cu nişte impresii puternice şi cu emoţii deosebite. Am văzut Partenonul sub un cer de aprilie pe care se fugăreau nori negri de ploaie, străpunşi din când în când de razele de soare scăldând pe rând, într-o lumină violentă, porţiuni întinse ale câmpiei, iar loja Cariatidelor răcorită blând de o ploaie măruntă. Am scos din rucsac un volum într-o ediţie de buzunar din opera lui Tucidide şi am început să citim *Epitaful:*

> *Să iubim frumosul, dar cu măsură şi să ne dedicăm cunoaşterii, dar fără ezitare; să folosim bogăţia mai mult pentru*

posibilităţile pe care ea ni le oferă decât pentru a ne lăuda cu ea, în timp ce sărăcia nu este o ruşine pentru nimeni s-o recunoască, dar ea devine şi mai împovărătoare pentru cel care nu face nimic ca să scape de ea.

— Ce forţă… şopti prietenul meu. Noi, băieţi de la ţară, provinciali, ne simţeam în clipele acelea nişte intelectuali, nişte umanişti rafinaţi doar pentru că puteam alătura un citat din Tucidide arhitecturii Partenonului: desigur, eram doar la începuturi, dar acele experienţe atât de directe şi, ca să spunem aşa, atât de concrete, ne înfiorau. Ne-am aşezat pe treptele Propileelor aşteptând amurgul, având în faţa ochilor întinsul odeon al lui Irod Atticus, colina Filopappos, agora de pe latura opusă şi, în depărtare, Licabetul străjuit de bisericuţa sa bizantină. Am rămas acolo mult timp, fără să spunem nimic, cu ochii şi cu sufletul pline de uimire, până când foamea ne-a împins să căutăm ceva de-ale gurii într-una din tavernele din Plaka. Cartierul, încă necălcat de primele valuri de turişti, părea proaspăt amenajat: pe zidul abia văruit al unui mic local, patronul scrisese într-o italiană stâlcită, cu vopsea roşie „bucătăria greca de qualitate şi la bun preţ”, cu intenţia vădită de a-i atrage în special pe turiştii italieni. Am intrat acolo şi am descoperit că modul cel mai ieftin de a ne umple stomacul era o supă de fasole cu o chiflă.

Într-o prăvălie, am văzut o pereche de butoni de argint care imitau drahmele ateniene, având gravată pe ei o bufniţă şi mi-am propus să-i cumpăr la întoarcere dacă îmi mai rămâneau bani.

A trebuit să plecăm de acolo după două zile pentru că nu ne puteam permite cheltuielile de cazare şi, înainte de a ne îndrepta către Peloponez, ne-am hotărât să urcăm pe vârful Skaramangas, muntele pe care, după cum povesteşte Herodot, împăratul persan Xerxes pusese să-i fie construit

un tron pentru a asista, ca din loja unui teatru, la victoria flotei sale asupra corăbiilor ateniene în strâmtoarea Salamina.

În timp ce urcam, am dat peste un gard de sârmă ghimpată şi un păstor ne-a strigat ceva, dar n-am înţeles ce, însă nu i-am dat nici o atenţie dată fiind curiozitatea noastră de a vedea locul în care Xerxes îşi aşezase tronul poleit cu aur. Am intrat astfel, fără să ne dăm seama, într-un poligon de tir al Marinei militare greceşti şi, din fericire, am întâlnit o patrulă de pază care ne-a gonit de acolo, pentru că, altfel, ne-am fi aflat sub tirul tunurilor de pe nave.

Ofiţerul care ne-a condus afară din zona periculoasă a fost atât de amabil şi a oprit un camion care să ne ia până la Corint, făcându-ne cadou o sticlă de rachiu care ne-a însoţit pe toată durata călătoriei. Marea cetate din istm ne-a dezamăgit; pe de altă parte, ştiam că fusese distrusă de romanii de sub comanda lui Lucius Mummius şi că greceşti mai rămăseseră doar cele şapte coloane dorice dintr-un colţ al templului lui Apollo. Am urcat toate cele nouă sute de trepte care duceau până la Acrocorint şi, de acolo, am admirat o privelişte stupefiantă: într-o parte se vedea canalul, golful Saronicos şi insula Egina, de cealaltă parte se distingea la nord coasta Focidelor, iar la vest golful larg părând închis de munţii colţuroşi din Ahaia care ajungeau în partea dinspre nord până în mare.

La sud, cât vedeai cu ochii, se întindea Argolida, parcă sculptată de razele oblice ale soarelui care-i scotea şi mai mult în evidenţă culorile strălucitoare ale primăverii. Ne-am amintit de Diogene şi de butoiul său care nu putea fi mai puţin încăpător decât cortul nostru, cu atât mai mult cu cât saltelele prea mult folosite de foştii proprietari pierdeau aer şi, către orele două din noapte, trebuia neapărat să ne sculăm şi să le umflăm ca să nu dormim direct pe pietre. A mea nu ţinea câteodată

nici până la miezul nopţii, aşa că trebuia s-o umflu de două ori înainte de a se face ziuă, pe când prietenul meu, mai norocos, avea întotdeauna o vorbă pentru situaţia asta. „Cine se scumpeşte la tărâţe pierde la făină”, comenta el ca şi cum am fi avut de ales atunci când le cumpăraserăm.

Ziua următoare a fost foarte grea pentru că n-am găsit pe nimeni ca să ne ia cu autostopul şi am fost nevoiţi să mergem aproape zece kilometri cu soarele care ne ardea drept în creştet. Pe la unsprezece s-a oprit în dreptul nostru un tractor şi tractoristul ne-a făcut semn să ne urcăm în remorcă printre lădiţele cu portocale şi cu lămâi. Am ajuns la Micene după asfinţitul soarelui, obosiţi şi morţi de foame, cu oasele făcute zob din cauză că făcusem tot drumul pe tractoare, aşezaţi pe apărătorile roţilor sau pe podeaua de fier a remorcilor, dar emoţia de a fi ajuns în ţara lui Agamemnon ne-a făcut să uităm de toate aceste neplăceri.

Porţile muzeului se închideau şi custozii plecau chiar atunci, în timp ce ultimul autocar cu turişti se îndepărta în direcţia „noului Micene”, un sătuc de câteva mii de locuitori de la poalele dealurilor. Noi, însă, am rămas şi, pentru că nu mai puteam intra, ne-am aburcat pe colina stâncoasă care străjuia oraşul, aceea de pe care, în *Agamemnon* al lui Eschil, santinela vede focurile care semnalizează de la Nauplion sosirea flotei aheene. Ultimele raze ale soarelui scăldau în lumina lor arămie zidurile ciclopice şi contraforturile porţii Leilor şi, din locul în care ne aflam, se putea vedea în întregime marea sală centrală a palatului, *megaronul* şi turnul care se înălţa la marginea prăpastiei. Mi-am scos din rucsac *Odiseea* şi am început să citesc fragmentul din cartea a unsprezecea în care Agamemnon, evocat de Ulise din Infern, povesteşte cum a fost asasinat la întoarcerea sa: „Ne căsăpeau ca pe nişte porci… fără milă… Pardoseala aburea peste tot de sânge

proaspăt… căţeaua mea nici n-a mai avut curajul să-mi închidă ochii pe când coboram, gemând, în Hades”.

Citeam de parcă aş fi fost un actor care joacă într-o tragedie şi mă emoţionam eu însumi la sunetul propriei mele voci printre stâncile golaşe. M-am oprit din lectură atunci când întunericul mă împiedica să mai disting literele, dar în clipa aceea, din valea de la picioarele noastre se înălţă vaietul unei cucuvele. Îi răspunse alta, apoi încă una, până când tot muntele răsună de ţipetele lor. Obosiţi, tulburaţi, înfometaţi, aproape că nu ne mai puteam controla emoţia care ne cuprinsese şi priveam ţintă tot la pardoseala aceea a *megaronului* de parcă eram părtaşi pe viu la sângeroasa scenă. Apoi, când ţipetele cucuvelelor încetară brusc, am respirat adânc şi ne-am gândit cum ne-am fi putut astâmpăra foamea într-un loc atât de pustiu şi de arid. Ne-am amintit de plicurile cu supă concentrată de la fundul rucsacului, am controlat dacă mai aveam apă în bidoane şi am aprins un foc pe o mică vatră făcută din câţiva bolovani. Era prima noastră cină sub cerul liber şi supa aceea fierbinte şi dreasă cu arome industriale care ne erau total necunoscute, pregătită pe loc, cu propriile noastre mâini, ni s-a părut a fi o hrană ca a zeilor.

Terenul din jur era prea plin de pietre ca să putem instala cortul, aşa că l-am aşternut cu chiu cu vai pe jos, cuibărindu-ne la adăpostul bolovanilor care mai păstrau puţină căldură de peste zi: am dormit astfel toată noaptea, minunat, fără a mai fi nevoiţi să ne trezim ca să umflăm saltelele; totuşi, înainte de a adormi, am sporovăit mult timp, cu ochii la cerul pe care licăreau nişte stele incredibil de luminoase, sorbind câte o înghiţitură din rachiul dăruit de ofiţer şi fumând o Papastratos, singura ţigară de pe ziua aceea. Cu siguranţă, în toată viaţa mea încă scurtă nu mai

fusesem niciodată atât de fericit ca în clipele acelea.

La Epidaur, în cel mai frumos teatru pe care ni l-a lăsat antichitatea, se juca *Oedip Rege* cu Spiros Fokas şi Katina Paxinou şi noi am sacrificat o cifră echivalentă cu patru sau cinci zile de existenţă ca să asistăm la spectacolul interpretat în greaca modernă. Înţelegeam cu greu replicile şi urmăream textul antic pe carte, cu ajutorul unei lanterne, dar posibilitatea de a vedea actori în carne şi oase, în costumele de atunci şi în ambianţa acelei construcţii milenare minunat conservată făcea să ne simţim sufletele pline de emoţie şi de tulburare.

La Delfi am ajuns, însă, în toiul nopţii, după ce trecuserăm pe jos munţii. După ce am aşteptat în zadar vreo ocazie la Itea, am luat o hotărâre: dacă am fi pornit pe munte, în linie dreaptă, drumul ar fi fost mai scurt cu două treimi. Era foarte adevărat, dar nu ne puteam închipui ce avea să ne aştepte. Întunericul ne-a surprins pe când încă mai păşeam printre stânci şi tufe de mărăcini, pe un vânt puternic care îndoia creştetele arborilor.

Am ajuns în vârf sleiţi de puteri, într-o beznă totală. Nu era decât o singură cârciumă în tot satul – se numea O Pamassos – şi am intrat acolo; cu părul în dezordine, jenşii sfâşiaţi în genunchi, palmele jupuite, neraşi: păream nişte bandiţi şi toţi clienţii s-au întors în direcţia noastră ca atunci când doi pistolari intră într-un *saloon* din Far West. Ne-am aşezat la o măsuţă mai retrasă şi am comandat o supă de fasole, o chiflă şi o sticlă de apă minerală, dar peste puţin timp chelnerul ne-a adus o jumătate de litru de *retsina:* o oferea domnul de acolo. Apoi a adus *suvlakia* de porc, bine fripte: le oferea un alt domn de acolo. Înţeleseseră că ne era foame şi că eram aşa de jerpeliţi nu ca să facem pe nebunii, ci pentru că nu aveam alte haine, aşa că li se făcuse milă.

De acolo am ajuns, trecând prin Focida, la trecătoarea Termopile. Faţă de aşteptările noastre,

locul acela era aproape de nerecunoscut pentru că se afla destul de departe de malul mării, nivelul apei din golf scăzuse mult, iar pe acolo treceau o şosea pentru camioane şi principalele linii electrice care legau Nordul cu Sudul ţării. Şi totuşi, acel monument închinat lui Leonida (ridicat abia în urmă cu câţiva ani pe cheltuiala a trei sute de spartani emigraţi în Statele Unite) ni s-a părut extraordinar de frumos cu cuvintele lui Simonides gravate pe soclu („Soarta voastră este glorioasă. / Monumentul vostru funerar este un altar."). Am urcat după aceea pe deluşorul pe care oamenii lui Leonida se aşezaseră într-un careu pentru o ultimă şi disperată luptă în apărarea regelui lor care trăgea să moară şi am citit inscripţia de pe lespede: „Străine, dă-le de ştire spartanilor că aici noi am căzut în supunere deplină faţă de el". Era artificială şi lespedea aceea, dar ce importanţă mai avea? Emoţia noastră era curată. Am căutat şi trecătoarea Anopea, poteca secretă pe care trădătorul Efialtes le-o arătase persanilor pentru ca aceştia să poată ataca pe la spate detaşamentul neînfricat al grecilor; ne-am pierdut prin păduri şi ne-am întors seara morţi de foame şi rupţi de oboseală.

Etapa următoarea a fost Olimpia; am alergat pe stadion, imaginându-ne cum îi aclama publicul pe atleţi – eu mi-am făcut chiar şi o poză întruchipându-l pe *Discobolul* lui Miron - şi, când am intrat în muzeu, am rămas împietriţi de emoţie în faţa tuturor acelor minuni; *Centauromahia, Cursa lui Pelope şi a lui Enomaos,* zeul Apollo cu cârlionţii săi străvechi şi cu braţul încordat ameninţător pe deasupra unei învălmăşeli de corpuri umane şi de fiare sălbatice. Părea incredibil. Iar noi încercam să ne imaginăm toate acele figuri în culori, cu armele lor din metal aurit strălucind în soare pe frontoanele glorificatoare ale templelor. Şi, apoi, *Hermes* al lui Praxitele, gol şi singur în lumina aceea difuză care parcă ploua din

cer, făcând ca pielea sa din marmură de Paros să pară translucidă.

Ne-am întors la Patras şi am căutat o modalitate de a ne îmbarca spre Itaca, destinaţie pe care pentru nimic în lume n-am fi lăsat-o în afara itinerarului nostru. Am dat ultimii bani pe care-i mai aveam, dar ne mai rămâneau încă şapte plicuri de supă concentrată şi o rezervă de gaz pentru a le prepara; puteam să supravieţuim în orice caz. Am pornit în zori şi am văzut Samos încă acoperită de umbra munţilor Tesprotia („Una se află acolo, la capătul mării, către noapte”) şi Itaca strălucind în soarele cu raze încă piezişe ale dimineţii („cealaltă mai încolo către auroră şi soare”). Am căutat câmpiile lui Eumeos, peştera nimfelor şi, mai apoi, resturile din ceea ce Schliemann a crezut că era palatul lui Ulise. A făcut chiar săpături pentru a căuta rădăcinile măslinului printre ramurile căruia fiul lui Laerte îşi făcuse culcuş. Seara stăteam pe plajă să privim portul Vathy, cel în care Telemac acostase ferindu-se de capcana pe care i-o pregătiseră pretendenţii la mâna Penelopei pe mica insulă Asteri. În fiecare câine pe care-l vedeam încercam să-l recunoaştem pe Argos, în fiecare băieţandru pe Telemac, în fiecare păstor pe Eumeos sau pe Filetios şi, în persoana unui bătrân venerabil, senectutea lui Laerte. Dar el, cel atât de răbdător, divinul Odiseu, meşter în vicleşuguri, cuceritor de cetăţi, erou al tuturor timpurilor şi al tuturor vârstelor, nemuritorul, arcaşul invincibil, minte labirintică, el se afla peste tot, ca şi cum ar fi fost sufletul acelei insule, ca şi cum vântul ar fi fost respiraţia lui, ca şi cum ar fi lăsat urme misterioase în colbul de pe uliţe.

Erau doar nişte fantezii ale unor tineri naivi ca noi şi, totuşi, atât de puternice, atât de sugestive încât au lăsat urme adânci, senzaţii capabile să rămână vii toată viaţa şi să ne condiţioneze viitorul. Ne gândeam în clipele acelea la băieţii de vârsta noastră care-şi petreceau serile în vreun

club, dansând twist şi ne simţeam nişte alintaţi ai destinului, preferaţi ai zeilor, mândri că înduram foamea şi neajunsurile de tot felul pentru a dobândi acea familiaritate profundă şi curată cu cânturile lui Homer, cu povestirile lui Herodot şi ale lui Tucidide, cu vaietul de suferinţă al lui Oedip, al lui Ajax, al lui Prometeu.

În ultimele cinci zile de dinaintea îmbarcării pentru drumul de întoarcere, am trăit doar cu pâine şi cu stafidele pe care un domn milostiv ni le dăruise la Patras: cinci kilograme. Dulceaţa lor devenise aproape insuportabilă, dar era o adevărată bombă calorică datorită căreia aveam energia necesară pentru a ne continua călătoria. Am stat cu totul în Grecia douăzeci şi cinci de zile, lăsându-ne bărbile să crească în voie şi slăbind fiecare dintre noi câte trei-patru kilograme. Înainte de a ne îmbarca la Pireu pe *Apollonia* am trecut prin Plaka pe la prăvălia aceea şi mi-am cheltuit ultimii bani ca să cumpăr butonii de argint cu bufniţa Atenei (îi mai am şi acum) şi un ac de păr cu filigran pentru mama. Şi, totuşi, cea mai frumoasă întâlnire avea să vină abia acum.

Ne aflam la proră privind coasta care se oferea încet privirilor noastre, minunata privelişte grecească, puzderia de insule, promontorii, golfuri, maluri stâncoase, vârfuri de munte parcă suspendate deasupra mării, cu piscurile purtând semnele zăpezii, mari nori albi prin care răzbăteau mănunchiuri de raze ale soarelui; visam la spaghetele fierbinţi de acasă, după patru săptămâni de supă de fasole, de pâine cu brânză, de supe la pachet, când se apropie de noi un domn, mic de statură, cu un aer iscoditor, îmbrăcat într-un costum albastru impecabil croit şi purtând la butoniera reverului o gardenie proaspătă.

— Sunteţi italieni? ne întrebă el.

— Da, răspunsei, venim din provincia Modena.

— Eram în stare să pariez. Şi aţi fost în Grecia?

— Sigur că da. Suntem studenţi la filologie clasică şi doream să vizităm toate locurile istorice. Am început să depănăm lunga listă a locurilor pe care le vizitaserăm, a muzeelor, a siturilor arheologice, a templelor, a palatelor miceniene, a sanctuarelor din afara oraşelor, a oracolelor, a fântânilor sacre, a râurilor şi a lacurilor, a câmpurilor de bătălie. Ne privea uimit, parcă surprins şi cucerit de entuziasmul nostru. S-a prezentat: se numea Kostas Stavropoulos, după care ne-a prezentat şi soţiei sale, doamna Alexandra, o femeie foarte frumoasă, mai înaltă decât el şi deosebit de elegantă. Vorbea în continuare ca şi cum noi am fi putut înţelege la perfecţie greaca modernă, făcându-ne o mulţime de complimente. În seara aceea ne-au invitat să cinăm la masa lor de pe puntea de clasa întâi şi noi ne-am îmbrăcat cu singura pereche de jeans mai curaţi şi cu ultimul tricou care arăta rezonabil, ne-am bărbierit, ne-am spălat pe cap şi am făcut duş: arătam destul de curăţei, aş putea zice chiar că făceam o figură frumoasă, aşa bronzaţi, supli şi bine făcuţi. În plus, faptul că puteam şedea la o masă cu o mulţime de tacâmuri şi de pahare scânteietoare, cu şervete de un alb orbitor, alegând meniul, ni se părea un privilegiu nemaipomenit al destinului.

— Uitaţi-vă, spuse domnul Stavropoulos, arătând înspre tovarăşii săi de călătorie, oamenii aceia vă bârfeau astăzi. „Ia uitaţi-vă la ăia, ce urât arată, ce neobrăzaţi sunt cu pantalonii rupţi în fund şi la genunchi, cu părul lung şi neraşi… n-ar trebui lăsaţi să se amestece cu ceilalţi pasageri, locul lor ar fi sub punte, împreună cu personalul de serviciu.”

— Aşa va să zică! a exclamat prietenul meu, destul de iritat.

— Atunci, eu le-am spus: „Pun pariu că sunt nişte băieţi cumsecade, aproape sigur studenţi, pariez că ştiu greaca veche şi latina şi cunosc

Grecia mult mai mult şi mult mai bine decât o cunoaşteţi voi”. Iată de ce am vrut să vă cunosc. Aveam dreptate eu, iar ei vorbeau de pe pereţi. Sunteţi nişte băieţi de toată isprava şi mă bucur tare mult că v-am întâlnit.

I-am invitat la noi acasă, în Italia, şi le-am vorbit despre părinţii mei care erau de aceeaşi vârstă cu ei şi au venit. De atunci, s-a născut o prietenie minunată, o afecţiune sinceră şi profundă, o familiaritate totală: în anul următor ne-au găzduit pe toţi opt câţi eram în casa lor din Atena: ne întorceam dintr-o călătorie în Orient cu un jeep american cumpărat de la un talcioc şi recondiţionat după opt luni de muncă neostoită. Cei care erau cu noi au devenit şi ei prietenii lor pentru totdeauna.

Kostas era pentru noi ca un filosof antic şi-l ascultam fermecaţi: era un Socrate al nostru, un Platon, un Epicur. Fuma nişte ţigări foarte aromate şi elegante care se numeau Santé („pentru că nu fac rău, sunt din tutun veritabil”) şi, pe pachetul roşu, aveau poza unei femei frumoase cu părul lung, gen Rita Hayworth, care fuma voluptuos cu un ţigaret negru.

Soţia sa, Alexandra, avea un căţel lăţos, Moreno, şi o pisică, Gilda, iar Kostas trebuia să-şi plimbe câinele ca să-şi facă nevoile prin parc de două ori pe zi. Cât timp am stat la ei, noaptea dormeam pe jos în sufragerie, unul lângă altul pe saltele pneumatice, dar cu cearşafuri curate, iar seara mâncam toţi împreună în jurul unei mese mari, rotunde, salată grecească, *mezedes, suvlakia* şi tot felul de alte bunătăţi, cu un *retsina* spumos de la gheaţă pe care el îl numea „sampanize”.

Nu aveau copii, el era funcţionar la primărie, iar ea se ocupa de treburile casnice ajutată de o menajeră. Alexandra se trăgea dintr-o familie înstărită şi era obişnuită să trăiască bine: întotdeauna bine dispusă, întotdeauna simpatică, arătând mereu minunat, parfumată, proaspăt coafată.

— Sunt oameni care îşi cumpără o maşină de lux, spunea Kostas, şi trăiesc ca nişte păduchi ca s-o întreţină. Eu am preferat o soţie de lux (voia să spună prin asta „de mare clasă”) şi mă descurc şi fără maşină.

Filosofia aceea astfel simplificată, elementară, dar bazată şi pe lecturi de bună calitate, asociată cu toate slăbiciunile mic-burgheze sau chiar provinciale, cu un umor sănătos, plin de accente levantine şi de gust italian pentru frumos şi pentru plăcut, făceau din el un bărbat cu un farmec irezistibil.

Eu am devenit în scurt timp preferatul lor. Ţineau la mine ca la copilul lor şi se mândreau cu succesele mele de student şi mai apoi cu reuşitele din profesie. Oful lui Kostas era cariera sa neîmplinită de cântăreţ de operă pentru care în tinereţe venise chiar în Italia pentru a lua lecţii de canto la Scala. Era rudă cu un faimos dirijor care, însă, nu îl ajutase cu nimic.

— Pentru că era arogant, plin de el, poate chiar homosexual, spunea, cu accentul lui grecesc şi prin acea bănuială de sodomie i se părea că îi adusese cea mai aspră condamnare pentru care nu mai putea exista niciun fel de recurs.

Totuşi, continua să cânte, pentru prieteni sau la manifestări de binefacere. O dată a cântat chiar la teatrul lui Irod Atticus şi noi eram cu toţii acolo şi palmele ni se înroşiseră de atâtea aplauze.

— Pot să cânt şi în *Paiaţe*, spunea fără a îndrăzni să continue, chiar mai bine decât Mario Lanza.

N-am avut niciodată posibilitatea să aflu dacă era adevărat. Poate că nu era, dar nouă ne plăcea să credem că prietenul nostru, Kostas, putea să scoată nişte acute mai înalte decât Mario Lanza.

Discutam pe tot felul de teme: politică, arta vorbirii şi retorică, literatură veche şi modernă şi el era un interlocutor pasionat. O dată, apropo de *Apologia lui Socrate* şi de faimosul „cocoş pentru

Esculap”, am început o discuţie despre cum se spunea „cocoş” în greaca veche: eu susţineam ”*alektryon*”, el „*alektor";* amândoi aveam dreptate, dar, oricum, era o controversă interesantă. În ce priveşte politica, era de partea lui Papandreu chiar şi de pe vremea dictaturii coloneilor şi aceasta îl costase avansarea în carieră. Mai mult, îl mutaseră, spunea el, „la beci”, adică în birourile de la subsol ale primăriei. Dar, în greceşte, cuvântul avea o nuanţă de îngropăciune, ca şi cum prietenul nostru ar fi fost îngropat acolo de viu.

De fiecare dată când sosea o scrisoare de la el, era un prilej de bucurie. Pe hârtia cu antet era bufniţa Atenei şi inscripţia: *„Dimos Athinon”*, *„Primăria Atenei”*, dar mie îmi plăcea s-o interpretez ca *„Poporul Atenei”*, de parcă mi-ar fi scris Pericle sau Temistocle. Nu avea, desigur, stofa unor asemenea eroi aşa că opoziţia sa politică era surdă şi, în orice caz, calmă, dar, când, la 17 septembrie 1973, coloneii au ordonat asedierea universităţii ocupate de studenţi, eu mă aflam acolo şi am asistat la un spectacol extraordinar.

Avea un nepot, fiu al unui frate sau al unei surori, nu-mi mai amintesc prea bine, un băiat tare frumos care se numea Konstantinos, dar toţi îl strigau ca pe unchiul său, Kostas, şi care a fost amestecat în acele evenimente. Îşi salvase un prieten rănit, ducându-l în siguranţă peste acoperişurile oraşului şi, când se întorsese acasă murdar, cu hainele rupte şi asudat, părinţii care erau „de dreapta, foarte de dreapta”, săriseră cu gura pe el, făcându-l comunist, nenorocit, aducător de ruşine şi disperare asupra lor. Kostas, care era şi el de faţă, s-a ridicat în picioare şi, vorbind atât de rar încât am reuşit să înţeleg şi eu foarte bine, i-a spus:

— Părinţii tăi nu sunt demni de tine. Te-ai comportat ca un erou şi noi am fi fericiţi şi mândri dacă ai vrea să vii să trăieşti împreună cu noi.

Relaţiile noastre au continuat fără întrerupere de atunci încoace şi au înregistrat evenimente vesele sau triste ca ale oricărei existenţe omeneşti. Am fost la ei în vizită după ce m-am căsătorit, împreună cu soţia mea, aflată în primele luni de sarcină şi ea a simţit pentru prima oară, chiar pe acropole, mişcarea fetiţei în pântecul său. Am sărbătorit împreună cu ei Paştele ortodox şi, când au început să se audă pocnetele de petarde şi focurile de artificii din noaptea de înviere, soţia mea o simţea pe micuţă tresărind în uter la fiecare zgomot violent, aşa încât ne temeam să nu nască mai devreme decât era prevăzut. Am plecat, promiţând că ne vom întoarce cât de curând, dar am lăsat să treacă mulţi, prea mulţi ani: căsătoria, diferite obligaţii, cariera, călătorii de tot felul. Apoi, naşterea copiilor mei. Apoi moartea tatălui meu.

Vorbeam destul de des la telefon, le scriam, povestindu-le tot ceea ce se întâmpla mai interesant, ce mai făceau ceilalţi prieteni, până când, într-o zi, mi-a spus că Alexandra avea o tumoră, i se făcuse o mastectomie totală şi se afla sub un tratament chimioterapeutic sever. S-a stins din viaţă doi ani mai târziu, după o suferinţă îngrozitoare şi prietenul meu, Kostas, ne-a comunicat, mie şi familiei mele, vestea morţii ei printr-o scrisoare care părea elogiul adus unei matroane din antichitate: cuvinte simple şi emoţionante, exprimând o incredibilă nobleţe sufletească. La sfârşit, a adăugat: „Când un bărbat îşi pierde tovarăşa de viaţă, ar trebui să moară şi el”.

Timp de doi ani n-am mai avut veşti de la el, până când editorul meu grec m-a invitat la Atena şi în alte locuri din Grecia pentru lansarea unuia dintre romanele mele. Prima dintre aceste întâlniri era programată la o cină în unul dintre cele mai bune restaurante ale Atenei, cu siguranţă cel cu vederea cea mai bună din moment ce prin marele

perete din sticlă de la etaj se putea vedea exact Partenonul. Mi se părea o ocazie foarte frumoasă şi l-am rugat pe ofiţerul de presă, o fată încântătoare, poliglotă, pe nume Angheliki, să-i telefoneze domnului Stavropoulos pentru a-l invita la restaurantul Dyonisios, de sub acropole, pentru că îl aştepta acolo o mare surpriză. Lui îi plăceau tare mult aceste ieşiri în lume, punându-se la patru ace, dându-se cu cel mai bun parfum al său, punându-şi la rever gardenia proaspătă pe care o ţinea întotdeauna în frigider. După aceea, ar fi venit surpriza: l-aş fi îmbrăţişat şi i-aş fi oferit cartea mea tradusă în limba greacă cu cea mai frumoasă dedicaţie pe care aş fi putut s-o scriu.

Îndată ce am coborât din avion am întrebat-o pe fată dacă dăduse telefon şi care era răspunsul domnului Stavropoulos. Tânăra lăsă capul în jos.

— Ce este, Angheliki? Nu l-ai găsit?

— Nu, l-am găsit, doar că…

— Ce este?

Îi spusese: „îmi pare rău, domnişoară, că nu pot accepta invitaţia dumneavoastră şi mi-ar fi făcut plăcere să iau parte la cina aceea şi să descopăr despre ce surpriză este vorba, dar, să vedeţi, sunt pe moarte şi înţelegeţi…”. Am rămas mut în timp ce fata murmura, însoţindu-mă până la maşină:

— Îmi pare rău… îmi pare tare rău…

Până a doua zi, programul meu era foarte încărcat: interviuri, prezentări, întâlnirii cu librarii… dar am cerut ca înainte de orice să fiu dus în Odos Larisis 20, ca să-l văd pe domnul Stavropoulos, cea mai importantă persoană pentru mine din toată Grecia.

Aveam un nod în gât pe când îmi apropiam degetul de butonul soneriei: revedeam imagini de la toate vizitele mele pe strada aceea, de când ajunsesem pentru prima oară acolo, la douăzeci şi unu de ani. Copacii din mica grădină crescuseră destul de mult, dar erau tot prăfuiţi şi cam firavi: nu mai exista barul din colţ iar cel care vindea

retsina la pahar lăsase locul unui florar. Mai era încă rădăcina ieşită din pământ pe care Moreno o alegea neapărat ca să-şi facă nevoile şi chiar şi pubela de gunoi stătea în acelaşi loc.

Când am ieşit din lift m-a întâmpinat o doamnă cam de patruzeci de ani, corpolentă şi cu părul blond şi rar care a bolborosit câteva cuvinte într-o greacă de care eram sigur că nu era limba ei maternă. El era în pat, cu televizorul deschis pe un canal italienesc. Slab, istovit, dar arăta ca scos din cutie. Era îmbrăcat într-o pijama de un albastru deschis cu gulerul bleumarin şi când l-am îmbrăţişat, cu lacrimi în ochi, am simţit că mirosea a aceeaşi colonie franţuzească.

Minţise; nu era pe moarte, dar nici nu mai avea speranţă de însănătoşire pentru că nu se putea deplasa fără ajutorul persoanei care îl ajuta, un albanez din Gjirocaster. Îşi dădu seama că eram emoţionat şi mă bătu de mai multe ori cu palma pe spate. Mă simţeam prost la gândul că, de cine ştie când, era singur, fără nimeni cu care să poată schimba o vorbă. Am văzut, însă, că pe noptiera de lângă pat avea felicitarea mea de Crăciun şi un pachet de ţigări americane uşoare.

— Nu-ţi face bine să fumezi, i-am spus.

— Nu. Dar nici rău. Ba chiar, pentru că în clipe din astea plăcerea este mai mare decât răul pe care mi-l fac, dat fiind că răul este generalizat, aş putea zice că-mi fac chiar bine. Ţie, însă, care eşti tânăr şi sănătos, ţi-ar face rău.

— Văd că nu ţi-ai pierdut gustul pentru filosofie.

— Nu, dar nu este vorba despre o alegere liberă. Când ai pierdut gustul pentru tot restul lucrurilor, filosofia este tot ceea ce îţi mai rămâne.

— În afară de ţigări.

Zâmbi. Mi-a oferit una şi-şi aprinse una şi el.

— Dacă aş locui aici, i-am spus, aş veni să te văd în fiecare zi şi ne-am simţi bine împreună.

Am scos dintr-un buzunar cartea care-mi apăruse şi i-am întins-o.

— Totuşi, măcar asta ţi-ar putea ţine tovărăşie. Poţi să citeşti?

— Greu. Corpul este o maşină: vine un moment în care totul este făcut bucăţi. Când cineva ajunge ca mine, ar trebui să moară.

Se vedea bine că gândul neputinţei sale, a totalei dependenţe de alţii îl chinuia.

— N-aş mai putea nici măcar să cânt, adăugă, nici chiar dacă aş vrea.

Ca şi cum ar mai fi fost nevoie s-o spună.

— Cum se face că te afli la Atena? întrebă. Ah… adăugă imediat, cartea… Ai să te mai întorci aici?

— Da, pentru că mă documentez pentru a scrie un mic studiu despre vechii atenieni.

— Un gând ambiţios, dar bine faci: sunt prea mulţi indivizi care scriu numai prostii. Mi-ar plăcea să te ajut.

— Ce bine ar fi!

— Aşadar, o să mai vii să mă vezi?

— De fiecare dată când voi avea drum prin Atena.

— Mă întreb dacă vei reuşi să termini studiul înainte ca eu să mor.

— N-am impresia că eşti într-o situaţie atât de disperată. Ai nevoie doar să începi din nou să cugeți, să discuţi, să vorbeşti cu cineva. Am să-ţi trimit fiecare capitol, înregistrat pe bandă, ca să nu faci niciun efort să-l citeşti. Şi, de fiecare dată când mă voi întoarce, vom discuta despre ce ţi-am trimis. Sau o să-ţi telefonez.

Mi-am luat rămas bun de la el cu ochii umezi, pentru că, de fapt, nu ştiam dacă-l voi mai revedea vreodată.

I
MITUL

Istoria atenienilor începe de la mit. A fost nevoie de multe secole ca să se nască un Tucidide pentru a impune regulile după care trebuie scrisă istoria. Înainte de aceasta, oamenii din Atena, la fel ca în toată lumea şi în toate timpurile, depănau despre propriile origini poveşti destul de asemănătoare cu basmele; dar nu era vorba despre nişte relatări inventate *ex novo:* erau reflectări ale unor adevăruri parţiale, deformate şi îndepărtate în timp, de fapt de nerecuperat, transmise prin viu grai din generaţie în generaţie, aflându-se aproape sigur în cântece şi în balade. Şi, în aceste poveşti, la originea tuturor lucrurilor se afla o zeiţă care, de altfel era totuna cu cetatea, dat fiind că purta, practic, acelaşi nume: Atena. Este un nume străvechi, nu grecesc, după cum indică silaba de la sfârşit *-na,* un sufix pe care-l găsim, de exemplu, la numele etrusce (Vipina, Rasenna, Fufluna) şi la numele şi mai vechi ale unor aşezări pregreceşti ca *Mykenai,* Micene, capitala mitică a lui Perseu, Atreu şi Agamemnon.

Zeiţa se născuse fără a fi fost nevoie de un pântece de mamă, rod al unei stranii paternităţi virginale: ieşise, de fapt, înarmată până în dinţi din capul lui Zeus, după cum se vede din unele picturi pe vase de lut ars, o imagine ţeapănă şi ciudată, după ce-i provocase tatălui său o îndelungată şi insuportabilă durere de cap, rezolvată în cele din urmă de Hefaistos, zeul fierar, care-i crăpase ţeasta lui Zeus cu o lovitură năprasnică de măciucă. Hefaistos, însă, a cerut destul de curând plata pentru intervenţia sa de „chirurgie craniană”, cerând-o de soţie pe Atena.

Zeus consimţise, dar, pentru că Hefaistos era urât, şchiop şi gângav, i-a permis fiicei sale să se apere singură şi, dacă era în stare, să-l respingă. Este un amănunt interesant deoarece constituie un fel de recunoaştere a liberei alegeri a unei femei în materie de căsătorie. Aşadar, Hefaistos se aruncă asupra fetei şi ceea ce trebuia să fie o împreunare amoroasă se transformă într-o încăierare. Atât era de excitat zeul, încât şi-a slobozit sămânţa numai atingând-o pe fată şi sămânţa aceasta a căzut pe pământ. Pentru că, însă, aşa cum spune Homer, niciodată sămânţa unui zeu nu s-a pierdut în van, pământul a zămislit o fiinţă şi a scos-o la lumină în răstimpul sorocit.

Atena a luat în grija sa copilul, l-a ascuns într-o ladă pe care a încredinţat-o spre păstrare fiicelor lui Cecrops, primul rege al Atenei, poruncindu-le să n-o deschidă pentru niciun motiv; dar fetele n-au rezistat ispitei şi, îndată ce zeiţa s-a îndepărtat, au deschis lada, scoţând la iveală o creatură stranie: un copil cu coadă de şarpe. După o altă versiune a mitului, însă, în ladă se afla un şarpe uriaş care îl păzea pe copil şi s-a năpustit asupra tinerelor. În orice caz, atât de mare a fost spaima şi surpriza, încât fetele s-au aruncat de pe stânca acropolei şi au murit.

Copilul a primit numele de Erihtonius şi avea să devină într-o zi regele Atenei. Numele Erihtonius conţine în el conceptele de „discordie" şi de „pământ" şi este posibil ca de aici să se fi născut legenda zeului Hefaistos care, luptându-se cu Atena, şi-a răspândit sămânţa în pământ, în plus, şarpele este şi el un animal htonic, adică subpământean, deoarece se credea că-şi petrece iarna sub pământ. În templul Erehteion care se înălţa pe acropole şi păstra relicvele celor mai vechi origini ale oraşului, se afla un şarpe căruia i se aduceau ofrande votive.

Popoarele antice, şi grecii în special, nu aveau o teologie rigidă şi nici dogme ale credinţei:

poveştile despre religia lor erau într-o continuă evoluţie şi transformare, adaptându-se la schimbările intervenite în societate şi la cerinţele politicii şi ale economiei.

Povestea lui Erihtonius este printre cele mai clasice şi semnificaţia sa cea mai profundă, prezentă în Biblie, în *Epopeea lui Ghilgameş* şi într-o mulţime de alte poveşti din toate timpurile şi din toate culturile, este aceea că omul nu poate pătrunde cu privirea în misterele zeilor, altfel îl aşteaptă moartea sau pedepse îngrozitoare cum ar fi orbirea sau metamorfoze înspăimântătoare.

Şi totuşi, chiar şi la aceste teribile interdicţii existau excepţii pentru iniţiaţii în culte secrete specifice, denumite chiar „mistere"; şi nu este, desigur, o întâmplare faptul că în multe dintre scenele care ne-au parvenit de la misterele antice apare deseori un coş acoperit cu un văl sau o ladă ferecată pe care iniţiaţii se pregătesc s-o deschidă.

Atena, deci, prin prezenţa unui copil care îi era din punct de vedere moral, chiar dacă nu şi trupesc, fiu, se lega strâns de oraşul său; dar legătura devine mult mai profundă când, sub domnia lui Erihtonius (după alţii Erehteius, dar cei doi regi sunt deseori confundaţi), zeiţa se luptă cu Poseidon, fratele lui Zeus şi stăpânul mărilor, pentru stăpânirea asupra Aticii. Urma să învingă acela care ar fi făcut locuitorilor cel mai frumos dar. Atunci, Poseidon a lovit pământul cu tridentul său şi făcu să iasă la iveală calul, animal fermecat, de neînvins la alergare, puternic în bătălii. Dar Atena a făcut ceva mai bun: a bătut în pământ cu lancea sa şi a făcut să încolţească o mică plantă cu frunze de argint care a dat curând nişte mici şi neînsemnate boabe de culoare închisă.

Era măslinul: planta cea mai nobilă dintre toate cele care cresc pe malurile Mediteranei. Modestă şi răbdătoare, rezistentă la secetă, în stare să încolţească de mii de ori după ce a fost distrusă de foc, dar, mai ales, darnică; lemnul său este tare şi

dens ca flerul, astfel încât la origine din el se sculptau imaginile zeilor (misterioasele *xoana),* iar din fructele sale unul dintre cele mai preţioase produse de pe pământ: uleiul de măsline pe care anticii îl folosea ca aliment cu o ridicată valoare nutritivă, ca un tonic pentru muşchii atleţilor şi ai războinicilor, ca un combustibil pentru a ilumina casele oamenilor şi templele zeilor.

Învingătoare a ieşit Atena, conform aprecierii locuitorilor şi, de atunci, sanctuarul său a apărut pe culmea cea mai înaltă a oraşului, cea pe care vechii micenieni o numeau *asty,* iar grecii din epocile următoare *akropolis.* Ea a fost aceea care a făcut ca acropola să devină inexpugnabilă, îngrămădind unul peste altul blocuri uriaşe de piatră (unul dintre ele a căzut pe drum, chiar în timp ce era transportat, dând naştere Licabetului). De acolo nu putea s-o mai izgonească nimeni. În virtutea acelui dar, atenianul, când îşi pregătea mâncarea cu uleiul de măsline sau când îşi ungea cu el braţele înaintea unei încercări decisive, simţea că intră cumva în comuniune cu zeiţa, primind de la ea forţă şi înţelepciune.

Ce se ascunde în spatele unor legende atât de meşteşugit create şi complexe? Cheia enigmei se află, probabil, în acea perioadă, în mare parte necunoscută, care se întinde între sfârşitul perioadei miceniene şi începutul epocii clasice. Încă nu este clar ce a putut provoca în jurul secolului al XII-lea î.Hr. prăbuşirea puternicelor fortăreţe de la Micene, Tirint, Argos, Pilos, Gla, Orcomenos. Grecii păstrau vag amintirea unei invazii mitice pe care o numeau „întoarcerea Heraclizilor” şi, până nu cu mulţi ani în urmă, prăbuşirea era atribuită invaziei dorienilor, un popor de limbă greacă, devenit mai târziu putere dominantă în Peloponez, dar astăzi nu mai suntem chiar atât de siguri de acest lucru. Mulţi cred că nu a existat nici o invazie pentru că nu s-a găsit nici o

urmă a ei, chiar dacă palatele au fost arse, cetăţile jefuite şi o întreagă civilizaţie a dispărut.

Cu toate acestea, nu peste tot lucrurile au mers astfel: Atena, în special, pare să nu fi suferit episoade traumatizante, existând o anumită continuitate a trecutului. Se pare că acelaşi lucru s-ar putea spune despre unele localităţi de pe insula Eubeea şi despre arii periferice cum este Ciprul. Totuşi, schimbări radicale s-au petrecut şi tocmai acele cetăţi-fortăreţe, acropolele, au devenit simboluri ale transformărilor: în timp ce, în epoca miceniană, ele găzduiau palatele regilor, în perioada următoare au devenit reşedinţe ale zeilor, găzduind temple şi sanctuare. Cecrops, Erihtonius, Erehteios şi, după aceea, Egeu şi Teseu, protagonistul poveştii cretane a Minotaurului, au fost, probabil, regii micenieni care au domnit într-un palat ale cărui urme s-au găsit pe acropola Atenei, datând din epoca de bronz. Este posibil ca zeiţa care a primit ulterior numele de Atena să fi fost protectoarea lor şi probabil că statuia sa era venerată în vreun sanctuar din interiorul reşedinţei regale. Dispărând regii respectivi, dispărând şi palatul micenian, ea a rămas divinitatea ocrotitoare care s-a identificat mai întâi cu stânca şi, mai târziu, cu oraşul.

I-am menţionat puţin mai devreme pe Egeu şi pe Teseu care sunt, (mai ales Teseu) cei mai faimoşi dintre regii atenieni din perioada cea mai veche. De fapt, Teseu a fost eroul naţional al poporului Atenei şi al Aticii şi protagonist al unui foarte bogat ciclu epic, doar ca faimă şi prestigiu situat în urma celor douăsprezece munci ale lui Hercule. Versiunea cea mai răspândită a legendei povesteşte că tatăl său, Egeu, întorcându-se de la Delfi, a vrut să treacă prin Trezene, o aşezare nu prea depărtată de Atena, pe ţărmurile golfului Saronicos, pentru a se sfătui cu Piteos care domnea peste oraş; acesta l-a îmbătat şi, apoi, i-a adus-o în pat pe fiica sa, Ectra. A doua zi, Egeu a plecat, dar i-a lăsat Ectrei

sabia şi sandalele sale, ascunzându-le sub un bolovan uriaş. Dacă ea ar fi născut un copil al său, l-ar fi putut recunoaşte într-o zi după sabie şi după sandale.

Fiul lui s-a născut, luând numele de Teseu şi încă de mic şi-a arătat îndrăzneala. Într-adevăr, când Hercule s-a dus în vizită la Piteos, şi-a scos pielea de leu, punând-o pe un scaun, iar băiatul a luat în mână o secure şi s-a aruncat asupra ei vrând să taie capul fiarei. La numai şaisprezece ani, a găsit, la îndemnul mamei sale, bolovanul, l-a ridicat şi, luând sabia şi sandalele tatălui său, a pornit către Atena. Pe drum, a trecut printr-o mulţime de primejdii cărora a trebuit să le facă faţă, înfruntând şi ucigând animale înfricoşătoare ca scroafa din Krommyon, tâlhari şi ucigaşi nemiloşi ca Procust şi Pytokamptes, iar la încheierea călătoriei a capturat viu temutul taur din Creta care pustia regiunea Maratonului şi l-a oferit ca ofrandă lui Apollo.

Când, în cele din urmă, a ajuns la Atena a fost primit de populaţie cu onoruri deosebite; regina Medeea, însă, furioasă pentru că descoperise cine era cu adevărat tânărul, l-a convins pe Egeu să-l invite la palat pentru ca, astfel, să-l poată otrăvi. Dar, tocmai când Teseu îşi apropia de buze cupa cu otravă, Egeu şi-a recunoscut sabia şi sandalele şi, cu o lovitură a mâinii, i-a aruncat pe jos cupa strigând: „Nu bea, fiul meu!”

Medeea s-a sinucis şi Teseu şi-a regăsit tatăl, dar deja o altă încercare îl aştepta: trebuia să ridice ancora şi să pornească spre Creta, cu pânze negre în semn de doliu, împreună cu zece băieţi şi zece fete care trebuiau oferiţi ca hrană Minotaurului, monstrul mâncător de oameni, ca tribut anual pe care Atena trebuia să-l plătească pentru că Egeu pusese să fie ucis Minos, regele Cretei.

Creatura aceea înfiorătoare era consecinţa răzbunării lui Poseidon, zeul mării, împotriva lui Minos care-l jignise. Zeul o făcuse pe regina

Pasifae să-şi iasă din minţi şi să se îndrăgostească de un taur. Pasiunea femeii ajunsese într-un asemenea grad, încât l-a pus pe marele arhitect atenian Dedal să-i construiască o vacă asemănătoare întru totul unui animal viu, ca să se ascundă în interiorul ei şi să fie fecundată de taur. Dintr-o asemenea împreunare perversă se născuse Minotaurul şi, dacă Dedal fusese părtaş, prin măiestria lui, la acea iubire monstruoasă, a trebuit să găsească un mijloc de a ascunde şi urmările acesteia. A construit în acest scop labirintul în care a fost ascuns Minotaurul. Ajuns în Creta, Teseu o face pe Ariadna să se îndrăgostească de el şi prinţesa îi dă faimosul fir datorită căruia a putut găsi drumul prin labirint după ce a ucis Minotaurul.

Acestea sunt elemente tipice ale naraţiunii populare: prinţesa care se îndrăgosteşte de un tânăr războinic, duşman al tatălui ei, monstrul antropofag, soluţia ingenioasă inventată pentru a regăsi calea cea dreaptă într-o situaţie imposibilă; ele pot fi găsite în orice basm al copilăriei noastre. Si totuşi, episodul acesta ne îndrumă către o perioadă, amintită ulterior de Tucidide, în care Creta domina marea şi, probabil, Atena miceniană se afla într-o stare de supuşenie, nevoită să trimită ostatici regelui unei insule în care riturile religioase având în centru taurul ca animal totemic, poate simbol al fertilităţii, au lăsat pe de o parte mărturii arheologice impresionante, iar pe de altă parte au dat naştere unor poveşti înspăimântătoare demne de o fantezie dezlănţuită.

Este aproape imposibil pentru un om aparţinând civilizaţiei occidentale moderne, marcată profund de religia ebraică şi creştină, să înţeleagă o religie care putea atribui divinităţii cele mai ruşinoase fapte, cum ar fi scoaterea din minţi a unei femei pentru a o face să se împreuneze carnal cu un taur. Dar trebuie să ţinem seama de faptul că religia antică era dominată mai ales de obsesia

reproducerii şi că toate formele de pierdere a controlului, fie în cadrul sexualităţii orgiastice, fie prin beţia datorată vinului, erau atribuite zeilor; în unele ceremonii religioase, erau purtate în cadrul procesiunilor falusuri enorme din lemn, exact aşa cum noi purtăm imagini ale Fecioarei sau ale sfinţilor, iar la Atena, ca în oricare altă cetate grecească, la fiecare colţ de stradă, se poate spune, se înălţau imagini ale lui Dionysos, numite *erme,* formate dintr-un bust al zeului fixat pe o coloană scundă din care ieşea un falus în erecţie, fără ca aceasta să fie pentru cineva motiv de indignare.

Dar să ne întoarcem la mitul Minotaurului, deosebit de interesant pentru că include printre personajele sale principale nu mai puţin de doi atenieni: eroul Teseu, fiul lui Egeu, şi Dedal, formidabilul arhitect. Lui îi erau atribuite numeroase invenţii, printre care aceea a unor veritabili „roboţi”: statui în stare să meargă şi să se mişte. El a fost acela care a construit labirintul, fiind după aceea închis în el împreună cu fiul său, Icar, pentru a nu destăinui nimănui secretul itinerarului spre ieşire. Dar Dedal a construit din pene de pasăre şi ceară două perechi de aripi pentru sine şi pentru fiul său, luându-şi zborul cu ajutorul lor. Ceea ce a urmat se cunoaşte: Icar a zburat la o înălţime prea mare nerespectând sfatul părintelui său, căldura soarelui a topit ceara cu care erau fixate împreună penele şi el s-a prăbuşit în mare.

Mai puţin cunoscută este continuarea acestui episod, al cărui deznodământ se petrece în Italia. Conform uneia dintre versiuni, Dedal a aterizat pe acropola din Cuma, în apropiere de capul Miseno şi acolo a dăruit aripile templului lui Apollo. A încercat de mai multe ori să reprezinte în friza de aur a sanctuarului tragedia fiului său, dar, de fiecare dată, mâna s-a dovedit a fi neputincioasă. După o altă versiune, însă, Dedal a aterizat în Sicilia, în apropierea unui oraş pe nume Kamikos,

locuit de poporul sicanilor, supuşi ai bunului rege Kokalos. Acesta i-a ieşit în întâmpinare, oferindu-i găzduire, iar Dedal, ca să-şi arate recunoştinţa, i-a construit o cetate imposibil de cucerit. Minos nu putu suporta o asemenea ofensă şi, aflând unde se refugiase arhitectul său, a pregătit o expediţie cu care a debarcat în Sicilia şi a pus sub asediu Kamikos. Kokalos a fost, însă, mai viclean: prefăcându-se că dorea să ajungă la o înţelegere cu regele cretan, l-a invitat să vină la palatul său şi l-a lăsat în grija iscusitelor sale fiice care l-au dezbrăcat, l-au cufundat într-o baie frumos mirositoare şi apoi l-au ucis cu mare uşurinţă.

Cretanii, furioşi din cauza asasinării regelui lor, au organizat o altă expediţie şi au asediat din nou Kamikos, dar fortăreaţa inexpugnabilă construită după planurile lui Dedal a rezistat la toate atacurile. Atunci, descurajaţi, ei au renunţat la asediu şi, retrăgându-se într-un loc potrivit de pe coastă, au întemeiat acolo un oraş căruia i-au pus numele de Eraclea Minoa.

Această poveste atât de plină de culoare apare ca un exemplu tipic de valorificare a unui mit străvechi într-o epocă ulterioară, în scop de propagandă, o practică destul de obişnuită, de exemplu, în Atena din al VI-lea şi, mai ales, din al V-lea secol î.Hr. Mecanismul era următorul: când oraşul dorea să stabilească raporturi politice şi economice cu o putere care nu făcea parte din lumea elenică, răspândea versiunea unuia dintre ciclurile sale cele mai importante în care această comunitate era într-un fel oarecare implicată. Acest lucru dădea satisfacţie etniei autohtone care, în felul acesta, simţea că face parte din patrimoniul cultural al unei civilizaţii mult mai prestigioase, favoriza contactele dintre greci şi indigeni şi punea bazele unei eventuale apariţii a sanctuarelor extraurbane (ca acela de la Segesta, de exemplu, sau cel de la Era, la gurile de vărsare ale râului Sele) care deveneau locuri de întâlnire şi de

schimburi economice între neguţătorii atenieni şi populaţiile locale.

Aici, însă, lucrurile stau puţin altfel: în anii ’30, marele arheolog Paolo Orsi a început să exploreze versanţii unui munte de la nord-est de Agrigento, în valea lui Platani (râu numit în antichitate Halykos), un masiv izolat de calcar pe care se afla un sat cu două mii de suflete: Sant’Angelo Muxaro. De prea mult timp, pe piaţa de antichităţi din Agrigento se vindeau obiecte de origine clandestină – a căror provenienţă era chiar Sant’Angelo – şi trebuia să se pună capăt hemoragiei acestor mărturii arheologice care erau sortite dispariţiei. Orsi a început să efectueze săpături sistematice pe povârnişurile muntelui şi a făcut o descoperire răsunătoare: o necropolă cu morminte princiare săpate în rocă sub forma tipică de *tholos,* adică având cupolă ogivală, întâlnită la cele mai faimoase morminte ale regilor din Micene.

Obiectele funerare, foarte bogate, aminteau în anumite privinţe civilizaţia miceniană. În unul dintre morminte au fost găsite patru căni de aur masiv decorate în relief cu figuri de animale şi două inele în greutate de aproape 50 de grame fiecare, ce au ieşit la iveală în timpul lucrărilor agricole de pe ogoarele din vecinătate. Unele dintre aceste morminte au fost datate în secolele XIII-XII î.Hr., fiind, astfel, contemporane civilizaţiei miceniene; celelalte erau mai recente, dar temele iconografice, întâlnite atât pe căni cât şi pe inele, aminteau fără niciun dubiu de motivele stilistice ale lumii miceniene chiar şi atunci când datau din secolele VIII-VII î.Hr. Era vorba, evident, de întârzieri culturale tipice pentru zonele periferice ale unei anumite culturi, dar erau, în orice caz, semnul unei rădăcini îndepărtate şi foarte profunde care lega acel loc de lumea egeeană. În acest moment, însă, cele mai avansate metode de interpretare în materie de mit se află în

faţa unei revizuiri impresionante, aproape că s-ar putea spune a unei confirmări directe, dar mult mai îndepărtată în timp, fapt care impune o datare anterioară a întregului mecanism interpretativ.

Cum a luat naştere, atunci, această poveste? Ce se află în spatele unei atât de complexe şi de ramificate relatări? A răspunde într-o manieră clară şi, mai ales, convingătoare, rămâne o misiune dificilă, dacă nu chiar temerară, dar s-ar putea, eventual, determina un anumit itinerar ideologic.

Mitul Minotaurului provine, foarte probabil, de la complexul manifestărilor de cult şi al ritualurilor care, în insula Creta şi în religia minoică avea ca bază taurul: ne amintim cu toţii minunatele fresce de la Cnossos în care se pot vedea tineri şi fete pe jumătate goi călărind pe tauri puternici, cu coarne mari şi cu pielea pătată, surprinşi în momentul unei înfruntări furioase: un tip de „corridă" şi un tip de contact fizic între om (sau femeie!) şi taur care s-ar putea să fi dat naştere unor legende ca saga despre Minotaur. În acelaşi fel, cuvântul „labirint", de origine preindo-europeană, interpretat de obicei ca „palat al unei *labrys",* adică al securii cu două tăişuri, pe de o parte ar deriva de la amintirea marilor construcţii ale palatelor minoice, pe de altă parte ar fi creat ideea că era o structură misterioasă şi incredibil de complexă, astfel încât acela care s-ar fi aventurat acolo n-ar mai fi găsit niciodată calea de întoarcere. Un loc fantastic, de un succes incredibil, care traversează treizeci şi cinci de secole de istorie, până când se materializează în înfricoşătoarea parabolă a lui Stephen King, transpusă în imagini de Stanley Kubrik în *Shining.*

„Dedal" înseamnă „meşter" şi probabil că este personificarea extraordinarei capacităţi creatoare a meseriaşilor şi a tehnicienilor atenieni: este greu să ne gândim la un personaj care ar fi existat în realitate pentru ca, după aceea, să fie transformat în legendă, tocmai pentru că numele indică funcţia

şi acest lucru este tipic pentru o construcţie mitică în integralitatea ei. Ar fi ca şi cum autorul *Iliadei* s-ar numi „Poetul”, ca şi cum meşterul care a făcut vasul de la *Dipylon* s-ar numi „Olarul”.

Cât despre Teseu, un adevărat erou naţional al atenienilor, discuţia este alta: aici nu este vorba doar despre mit, este vorba despre epică, o modalitate de expresie diferită şi mai complexă care coincide, de multe ori, cu modul în care, în fazele arhaice ale culturii lor, popoarele îşi scriu propria istorie. Scopul nu este acela de a spune ceea ce s-a întâmplat în realitate, ci de a propune nişte modele de comportament pentru clasele conducătoare şi a construi o imagine de prestigiu cu care să se prezinte în lume.

Continuarea de mai târziu a mitului cretan cu Dedal care se adăposteşte în Sicilia sau la Cuma aparţin fără îndoială unor epoci mai recente şi probabil că sunt contemporane cu primele faze ale colonizării greceşti din zona Mediteranei. În perioada aceea, între secolele al VIII-lea şi al VII-lea î.Hr., mulţi tineri din diferite regiuni ale Greciei şi-au părăsit oraşele pentru a-şi căuta norocul în Occident: în Sicilia, Italia, Africa, Corsica, Galia şi Spania unde au întemeiat aşezări care au dăinuit timp de milenii. Aceşti emigranţi, lăsând în urmă tot ceea ce aveau mai scump, patria, familia, sentimentele, şi-au luat cu ei miturile şi tradiţiile, le-au adaptat la noile pământuri făcând ca aceste locuri să le devină mai familiare, mai puţin barbare şi străine. Poate tocmai de aceea, chiar într-o asemenea perioadă au fost transcrise poemele homerice care până atunci fuseseră transmise doar oral în infinite şi variate versiuni în funcţie de talentul şi de inspiraţia poeţilor şi cântăreţilor populari.

Desigur, dacă, aşa cum cred unii, Kamikos este Sant’Angelo Muxaro, se poate ca în acel loc şi într-un mod oarecare să se fi produs între miturile epocilor arhaice şi cele din epocile mai recente un

fel de sudură al cărei tipar, însă, nu mai este, în mod curios, atenian, ci doric, în imediata apropiere se află Agrigento, oraş supus faţă de Gela, aceasta fiind la rândul său colonie rodhiano-cretană. Iată, prin urmare, că se explică direcţia pe care s-a deplasat un mit cretan ca acela al lui Minos.

Mai rămân, totuşi, semne de întrebare: de ce, oare, coloniştii ar fi răspândit printre indigeni o poveste în care tocmai ei pierd şi sunt batjocoriţi? Şi de ce chiar în locul acela? Poate că epilogul poveştii era, la început, altul şi tocmai prezenţa ateniană în Sicilia, la sfârşitul secolului al V-lea a dus la modificarea lui. În vremea aceea, după cum vom vedea mai târziu, metropola atică se afla angrenată în cel mai mare efort de război împotriva doricei Siracuza şi căuta să încheie alianţe cu popoarele indigene din Sicilia, ca sicanii şi elimii. Nu era nimic ciudat în faptul că noul final al poveştii le dădea satisfacţie indigenilor care trăiau pe stânca de la Kamikos. Miturile puteau să fie de folos şi ele în câştigarea unui război sau a unei păci favorabile.

Dar mormintele de tipul *tholos?* Dar cănile şi inelele din aur de factură miceniană? Aici este mai greu să ne pronunţăm, dar se poate avansa o posibilă interpretare: când colonii dorici s-au instalat în zona aceea şi în special în apropiere de Agrigento, se poate să fi intrat destul de curând în contact cu fortăreaţa şicană care domina coasta şi accesul spre valea râului Platani-Halykos pentru a stabili cu locuitorii raporturi de bună vecinătate şi iată, prin urmare, apariţia unei versiuni a mitului în care cetatea şicană este, nici mai mult nici mai puţin, opera aceluiaşi arhitect care proiectase cea mai complicată şi mai îndrăzneaţă construcţie din toate timpurile: labirintul din Creta. Abia în etapa a doua, în timpul pătrunderii ateniene în Sicilia, mitul ar fi urmat un alt curs care îi mulţumea pe indigeni şi hotăra înfrângerea şi moartea invadatorului cretan.

Marele ciclu epic atenian rămâne, aşadar, fără îndoială, cel al lui Teseu, învingător asupra Minotaurului şi a altor mulţi monştri, întruchipări ale celor mai violente forţe ale naturii. Lui Teseu, ca şi lui Hercule, îi erau atribuite multe iubiri, printre care şi aceea cu o amazoană pe nume Antiopa. A cucerit-o în timpul unei aventuri în Pontul Euxin sau, după o altă tradiţie, a invitat-o pe corabia sa şi, după aceea, a ridicat ancora. Atunci, amazoanele au pornit într-o expediţie, au traversat Bosforul cimerian îngheţat şi au năvălit dinspre nord asupra Atenei dând o bătălie înverşunată, dar, după multe alte peripeţii, au fost nevoite să se retragă. Încă din epoca respectivă se puteau vedea în afara zidurilor cetăţii mormintele celor căzuţi în acea înfruntare epică. De la Antiope (după alţii de la o altă amazoană pe nume Ippolita) Teseu a avut un fiu căruia i-a dat numele de Ippolit şi, la moartea Antiopei, s-a recăsătorit cu o tânără pe nume Fedra, sora Ariadnei, mult mai tânără decât el.

Fedra, însă, s-a îndrăgostit destul de repede de Ippolit, acesta fiind aproximativ de vârsta ei, după ce-l privise de mai multe ori pe când se antrena, gol, în palestră, şi i-a trimis tânărului nişte mesaje pe deplin elocvente. Dar Ippolit, insensibil faţă de atracţia sexului, prefera să se ocupe de artele marţiale ca vânătoarea şi cursele de care, fiind, în plus, îngrozit la gândul că şi-ar fi putut trăda tatăl cu mama vitregă. Respinsă, Fedra a fost cuprinsă de remuşcări şi de ruşine; neputând suporta ideea că Ippolit ar fi putut dezvălui tuturor încercările ei de a-l cuceri, disperată, s-a spânzurat în apartamentele sale, dar nu înainte de a lăsa un mesaj scris în care spunea că se sinucisese pentru că nu mai suporta ruşinea de a fi fost violată de către Ippolit. Furios, Teseu, l-a certat pe fiul său, l-a izgonit din palat, nevrând să ia în seamă încercările tânărului de a se dezvinovăţi şi, cerând ajutorul lui Poseidon, a aruncat asupra tânărului un

blestem. Zeul mării care, conform altor versiuni ale mitului, era adevăratul tată al lui Teseu, îi făcuse favoarea de a-i îndeplini trei dorinţe, aceasta fiind ultima. Teseu nu s-a gândit la urmările furiei sale: în clipele acelea, el nu dorea altceva decât să-şi răzbune onoarea pătată de suveran, soţ şi tată, ci voia să fie pedepsită ceea ce considera el ca fiind cea mai ruşinoasă dintre trădări.

Ippolit a fugit în carul său tras de nişte bidivii focoşi, disperat, în lacrimi, de-a lungul ţărmului mării, când, dintr-o dată, ieşit din adâncurile apelor, a apărut un monstru înspăimântător. Speriaţi, caii au pornit într-o cursă nebunească. Carul nu mai putea fi condus pe direcţia cea bună şi una dintre roţi s-a împiedicat de un bolovan, sfărâmându-se, după care s-a răsturnat şi carul. Ippolit, cu hăţurile legate la brâu, a fost târât de caii scăpaţi de sub control peste stâncile cu muchii ascuţite; când animalele s-au oprit, sleite de puteri, corpul tânărului era sfârtecat, iar sângele i se răspândise peste tot. Până la urmă, Teseu a aflat adevărul, dar de-acum era prea târziu: răzbunarea aceea oarbă îl lăsase fără urmaşi.

Ultimele întâmplări din viaţa sa au fost nişte aventuri nebuneşti sau absurde: ajuns la vârsta de cincizeci de ani, s-a îndrăgostit de Elena care era doar o copilă şi s-a hotărât s-o răpească. A ajuns la o înţelegere cu prietenul său, Piritoo, regele lapiţilor, populaţie de războinici din neamul tesalienilor (locuind pe un teritoriu care se învecina cu acela al centaurilor). Împreună vor încerca s-o răpească pe Elena, după care aveau s-o tragă la sorţi şi cel care o câştiga urma s-o ia de soţie. Cel care pierdea, însă, trebuia să-şi ajute prietenul să-şi găsească o mireasă la fel de frumoasă. După ce au ajuns la o asemenea înţelegere, au trecut la fapte: cei doi războinici au răpit-o pe fată care a fost câştigată prin tragere la sorţi de Teseu şi acesta a ascuns-o la Afidne, un

sătuc din Atica. Dar, îndată după aceea, Piritoo i-a cerut prietenului său să respecte înţelegerea şi i-a dezvăluit numele femeii pe care voia s-o răpească, un nume care făcea ca tuturor sângele să le îngheţe în vine: Persefona, soţia lui Hades şi regina întunecatului tărâm al morţilor.

Cei doi au ajuns la gura de vărsare a Acheronului, apele tulburi din mlaştina Styxului şi de acolo au coborât în infern. Dar fuseseră prea îndrăzneţi: Piritoo a fost ucis de câinele Cerber, Teseu a fost prins şi înlănţuit într-o prăpastie. În absenţa sa, un şef atenian, Menesteu, a îndemnat la revoltă poporul şi s-a proclamat rege după ce o înapoiase pe Elena fraţilor săi, Castor şi Pollux care veniseră în fruntea unei armate pentru a o elibera. Atena riscase să sufere ea mai întâi soarta Troiei! Şi totuşi, lui Menesteu îi fusese suficient s-o vadă pe Elena, chiar şi pentru scurt timp, ca să se îndrăgostească nebuneşte de ea: când avea să vină momentul în care ea să devină mireasa unuia dintre regii aheeni, voia să se numere şi el printre pretendenţi.

Hercule a fost acela care l-a eliberat pe Teseu dar trecuse mult timp şi eroul atenian s-a retras într-un exil trist în insula Skiros, aflată sub cârmuirea regelui Licomed. Se povesteşte că, într-o zi, în timp ce se plimba pe faleza abruptă de la malul mării, a călcat alături şi s-a prăbuşit de la înălţime zdrobindu-se de stânci. În acelaşi fel a murit şi fiul său, Ippolit. Alţii spun, însă, că el i-ar fi cerut ajutor regelui ca să se întoarcă la Atena şi că Licomed, nevrând să se pună rău cu Menesteu, i-a dat un brânci şi l-a aruncat de pe stânci.

Nimeni nu-şi mai amintea acum de el la Atena pentru că oamenii au memoria scurtă, dar, la multe secole după aceea, când atenienii dădeau piept la Maraton cu armata persanilor invadatori, se spune că fantoma sa apărea în toiul nopţii pentru a-i încuraja pe soldaţi să lupte din răsputeri. La şaptesprezece ani după aceea, aşa cum vom vedea

puţin mai încolo, un oracol din Delfi a cerut ca osemintele lui să fie aduse la Atena şi comandantul flotei, Cimon, erou din războiul împotriva persanilor, a debarcat la Skiros, o insulă locuită de o populaţie primitivă şi refractară, dolopii, care au refuzat să colaboreze în vreun fel cu atenienii. Cimon a luat cu forţa insula sub controlul său şi i-a supus pe dolopi după care a început să caute locul unde era îngropat Teseu, până când, într-o zi, a văzut un vultur care scurma cu ghearele pe un deal. Gândindu-se că era un semn din partea zeilor, a dat ordin să se sape exact în locul acela: a ieşit, astfel, la iveală mormântul unui războinic foarte înalt de statură, înarmat cu o lance şi cu o sabie de bronz. Osemintele războinicului, identificate fără dubii ca fiind ale lui Teseu, au fost dezgropate, transportate la bordul navei-amiral şi aduse cu mari onoruri la Atena unde au fost depuse într-un sanctuar care a fost dedicat eroului şi a primit numele de Teseion.

***

Rolul atenienilor în epopeea troiană a fost destul de şters şi lucrul acesta este important dacă ne gândim că prima „ediţie critică” a poemelor homerice a fost alcătuită chiar la Atena, pe la sfârşitul secolului al VI-lea î.Hr., în timpul domniei tiranului Pisistrate, un om extraordinar, de o mare înţelepciune politică, civilă şi militară. Cu ocazia aceea, ar fi fost uşor de introdus în *Iliada,* un pasaj în care Atenei să-i fie atribuit un rol de o mult mai mare importanţă. În poem, însă, contingentul atenian este modest, condus de Menesteu, fiul lui Peteos care nu s-a remarcat cu nimic, decât, poate, prin faptul că şi-a atras susţinerea poporului în timp ce Teseu era departe de patrie, participând la disperata aventură a răpirii Persefonei. În unele ediţii el este considerat rege, dar, în realitate, Homer nu-l pomeneşte niciodată ca atare.

Sunt, totuşi, interesante două amănunte: primul dintre ele este că atenienii s-au aflat alături de luptătorii de la Salamina, conduşi de Ajax Telamon. Această colaborare în sine ar putea apărea ca normală, dat fiind că insula Salamina este foarte aproape de Atena, dar mai poate fi vorba şi despre o angajare treptată, evident ulterioară marii bătălii din anul 480 î.Hr. în care atenienii i-au învins pe persani chiar în apele Salaminei, după ce pe insulă îşi găsiseră refugiu ca fugari toţi locuitorii oraşului lor. În acelaşi fragment (*Iliada*, vv. 546-49), este evocat mitul legat de originile dinastiei ateniene şi de rolul Atenei ca protectoare a oraşului:

Şi cei care aveau Atena, oraş bine construit,
popor al măreţului Erehteu pe care Atena într-o vreme
l-a crescut, fiica lui Zeus l-a scos din pământul roditor
şi l-a depus în Atena în bogatul său templu.

Menesteu a murit în războiul Troiei, dar fiii lui s-au întors şi au domnit asupra Atenei.

11 Ianuarie 1999

De Crăciun i-am trimis lui Kostas Stovropoulos caseta cu primul capitol al cărţii împreună cu o felicitare şi cu o cutie de pişcoturi. Se dă în vânt după ele şi este unul dintre puţinele lucruri pe care le poate mânca fără probleme.

L-am revăzut ieri, profitând de o escală de şase ore la Glifada, în aşteptarea cursei cu care trebuia să plec la Cairo. L-am găsit în aceeaşi stare, dar cu câteva linii de febră mai mult, poate din cauza unei gripe. În orice caz, capitolul îi plăcuse şi era, mai ales, interesat de subiect.

— Care fragmente ţi-au plăcut mai mult? îl întrebai.

— Cel cu stânca aceea mare, căzută asupra Atenei, din care s-a format mai târziu Licabetul.

— Este o întâmplare destul de obişnuită, îi răspunsei. În Italia, în regiunile de la poalele Alpilor, sunt multe asemenea stânci mobile, târâte de gheţari, care au ajuns în mijlocul câmpiei după ultima glaciaţiune. Îmi amintesc de una asemănătoare, aflată într-un echilibru destul de instabil la jumătatea povârnişului unui munte de pe lângă Vicenza, ameninţând să se prăvălească asupra unui sat. Se spune că Fecioara ar fi oprit-o în loc şi călătorului i se arată chiar şi urma mâinii ei rămase pe stâncă în momentul acela. În acest caz, divinitatea opreşte stânca din drumul ei în loc s-o lase să cadă: mecanismul este acelaşi, dar invers. Şi în Sicilia, la Aci Trezza, există aşa-numiţii faraoni care ar fi nişte stânci aruncate de Polifem asupra corabiei lui Ulisse.

— Da, dar pe mine nu mă interesa acel aspect, continuă Kostas. Eu am încercat să-mi imaginez scena: tânăra divinitate care dă drumul la vale unei asemenea mase enorme de piatră şi noi, ca să ne urcăm pe ea, trebuie să folosim telefericul. Zeii făceau totul de proporţii grandioase.

— Şi erau şi ei nişte fiinţe cu… greutate. Îţi aminteşti cartea a V-a din Iliada? Când Atena se urcă în carul de luptă alături de Diomede, carul scârţâie din toate încheieturile din cauza greutăţii uriaşe, „Scârţâi carul sub aşa de mare greutate”. Iar Ares este lovit de lancea lui Diomede şi cade, acoperind cu trupul său şapte iugări de pământ, cam un hectar şi jumătate. După mine, lucrurile stau cam aşa: aceea era mărimea lor naturală, iar dacă voiau să treacă neobservaţi luau dimensiuni omeneşti, dar greutatea rămânea aceeaşi. Iată de ce carul lui Diomede scârţâia aşa de tare.

— Asta-i o imagine poetică, nu-i aşa, Kostas?

— Sigur că da, poezia. Şi duelul cu Poseidon, dăruirea măslinului… şi acestea sunt lucruri foarte poetice.

— Da, dar duelul poate că a avut loc cu adevărat. Atena este, probabil, o zeiţă foarte veche, premiceniană, Poseidon este un zeu masculin, ajuns la noi prin indo-europeni: a trebuit să lupte din greu ca s-o alunge de pe acropole.

— Şi a pierdut.

— Aşa este. Bărbaţii pierd întotdeauna, orice ar face. În antichitate, cele mai venerate sanctuare erau ale divinităţilor feminine şi chiar şi astăzi, credincioşii vin în primul rând în sanctuarele dedicate Madonei: la Lourdes, Fatima, Medjugorje. Şi atunci?

— Povestea amazoanelor care traversează Bosforul cimerian pe gheaţă, ca Aleksandr Nevski împotriva cavalerilor teutoni… fantastic. Am impresia că le şi văd: dacă închid ochii le pot vedea. Gândeşte-te ce scenă!

— Cineva probabil că a văzut o asemenea scenă. Cel care a răspândit acel mit a văzut călăreţi în armuri înaintând pe marea de Azov acoperită de un strat gros de gheaţă.

— Şi amazoanele? Tu chiar crezi în amazoane?

— În Asia centrală au fost descoperite morminte ale unor femei războinice… se spune că Alexandru al Macedoniei a întâlnit unele la est de marea Caspică.

Kostas rămase tăcut o vreme, ca şi cum ar fi ascultat sirena unei ambulanţe.

— Ştii ceva? întrebă el la un moment dat.

— Ce?

— După părerea mea, amazoanele reprezintă un fel de teamă ancestrală pe care grecii o aveau faţă de femei. Atena însăşi iese înarmată până în dinţi din ţeasta crăpată a lui Zeus… asta nu-ţi spune nimic?

— Poate. Asta îmi aduce aminte de o pictură pe care am văzut-o pe o cupă din Muzeul de la Monaco. Ahile o străpunge cu lancea pe Pentesilea, regina amazoanelor, pe când ea încearcă să-l seducă.

— Le era frică. Îşi aprinse o ţigară, trăgând adânc fumul în piept. Da, altă explicaţie nu poate fi.

— Dar, după părerea ta, de ce?

— Pentru că îşi aminteau de matriarhat, când bărbaţii se băteau pe viaţă şi pe moarte între ei, pentru ca învingătorul să se împreuneze cu zeiţa mamă şi regină, iar mai târziu, să fie sacrificat şi el. Îşi aminteau de aceasta într-un mod inconştient, ancestral. De aceea considerau dragostea pentru femei drept un fel de boală periculoasă.

N-am spus nimic pentru că eram obişnuit cu afirmaţiile lui întotdeauna ferme şi nu întotdeauna susţinute de argumente, dar îmi făcea, în orice caz, plăcere că se arăta interesat de o asemenea discuţie, de un subiect oarecare, oricare ar fi fost el. Am luat şi eu o ţigară din pachetul său şi am aprins-o de la ţigara lui.

— Şi, după aceea? întrebai din nou.

— Coborârea lui Teseu şi a lui Piritoo în Infern ca s-o răpească pe Persefona.

— Catabasis. Aşa se spune pe greceşte, nu?

— Aşa este. Şi toţi au preluat un asemenea tip de aventură, în special voi, italienii: Vergilius, Dante Alighieri; dar noi, grecii, am inventat-o. Ca şi toate celelalte, de altfel.

— Şi acest motiv al coborârii în Infern cum îl interpretezi?

— Noi, grecii, am încercat să exorcizăm toate spaimele ancestrale, am încercat să vaccinăm oamenii împotriva fricii care-i asaltează de când au devenit conştienţi că există, că s-au născut… şi că trebuie să moară. Aşa că strămoşii noştri i-au trimis ca exploratori în lumea cealaltă pe eroii săi: Teseu, Piritoo, Hercule, Ulisse care evocă umbrele morţilor la fel ca un şaman. Ei au încercat să şi descrie lumea aceea. Te temi mai puţin de un lucru pe care-l cunoşti, nu crezi? Mai întâi eroii şi după aceea, la mult timp după aceea, filosofii. Dar n-a fost acelaşi lucru… Mai mult, a fost ceva păgubitor… Filosofii i-au pregătit pe greci ca să accepte creştinismul.

— Si n-a fost, cumva, un lucru bun?

A ridicat brusc bărbia într-un gest tipic de negaţie.

— Disperare existenţială. Nu mai rămânea nimic de cercetat: exploraseră chiar şi domeniul inconştientului: uite, chiar şi amazoanele. Oedip care-şi ucide tatăl şi se însoară cu mama sa, Medeea, care-şi ucide copiii pentru a-l pedepsi pe soţul infidel. Nu mai rămânea altceva decât disperarea existenţială: musca închisă într-un vas care se ciocneşte de pereţi până îşi cauzează singură moartea. Credinţa nu înseamnă, oare, stingerea luminii? Nu este, oare, renunţarea la raţiune?

— Nu ştiu. Existenţa lui Dumnezeu poate fi un rezultat speculativ raţional, nu crezi? Toma din Aquino, de exemplu, îmbină foarte bine credinţa cu raţiunea.

— Pură manipulare a gândirii aristelice.

— Practici un naţionalism intelectual. Nu aceasta este modalitatea de a susţine o discuţie.

— Ştiu la ce te gândeşti: că noi, grecii de astăzi, noi atenienii, nu avem nimic în comun cu cei de atunci. Suntem o ţară mică şi încă nu suficient dezvoltată, dar greşeşti. Am pornit la drum înaintea tuturor celorlalţi. De aceea ne-am aşezat şi aşteptăm… de secole la hotarele întunericului. Aşteptăm şi atât. Cât despre tehnologie, nu-i nimic, ea este bună doar pentru a construi jucării, cea mai mare parte dintre ele fiind periculoase.

— Totuşi, anticii au visat şi ei să creeze tehnologie. Gândeşte-te la Dedal: zborul omului, ingineria avansată, robotica.

— Aşa este. Şi au prevăzut la ce se va ajunge. Icar se apropie prea mult de soare şi se prăbuşeşte. Phaeton conduce carul Soarelui şi se prăbuşeşte. Surorile sale îl plâng deznădăjduite şi sunt transformate în plopi, iar lacrimile lor devin picături de chihlimbar.

Se auzea din nou vaietul sirenei unei ambulanţe, dar mult mai înăbuşit, ca un fel de plânset mocnit.

El s-a rezemat mai bine pe pernă şi a închis ochii. Am aşteptat să aţipească şi am ieşit fără să fac nici cel mai mic zgomot.

II
LEGIUITORUL

Se cunosc nouă dintre regii care au domnit la Atena şi, la fel ca la Roma, ei sunt amintirea perioadei arhaice care ar trebui să coincidă cu perioada miceniană, încheiată în secolul al XII-lea. Despre ceea ce se întâmplă după aceea nu ştim prea multe, de fapt trebuie să ne bazăm pe puţinele mărturii arheologice şi, dat fiind că Atena, la fel ca Roma, a continuat să existe peste secole, iată că oraşul modern acoperă prin extinderea sa, cu mulţimea de blocuri îngrămădite unele peste altele, memoria propriului trecut. Ceea ce se ştie cu siguranţă este că monarhiile au intrat în criză încă de la sfârşitul epocii miceniene. Se vede bine din poemele homerice: Ulisse rătăceşte ani întregi înainte de a se întoarce acasă şi, când ajunge la palatul său, îl găseşte invadat de nobili care se înfruptă din cămările sale şi-i fac curte soţiei. Acelaşi Ulisse, când ajunge în insula feacienilor, găseşte acolo un rege, Alcinou, înconjurat de un sfat al bătrânilor, cu puteri consultative, dar poate că şi de control.

Idomeneu din Creta este nevoit să-şi părăsească insula; Diomede din Argos descoperă că s-a urzit o conspiraţie împotriva lui, având-o în frunte chiar pe soţia sa, Egialea; Agamemnon este ucis de soţie şi de amantul acesteia în propriul palat; Menelau rătăceşte şi el ani buni înainte de a se întoarce în patrie. Sunt semne de criză şi de decadenţă care poate că erau consecinţa unei perioade de expansiune exagerată. Într-un asemenea decor, se poate remarca în orice caz ascensiunea marilor crescători de animale şi proprietari de pământuri care îl pun sub tutelă pe rege sau încearcă să-l lipsească de autoritate.

Desigur, nu toate monarhiile au dispărut; când evenimentele din istoria grecilor au început să iasă la lumină, adică pe la jumătatea secolului al VIII-lea, putem constata că unele dintre ele au supravieţuit: la Argos, de exemplu, era un rege, iar la Sparta chiar doi, o ciudăţenie instituţională pe care nimeni nu a reuşit s-o explice până acum într-un mod convingător. Regi erau şi în colonii: ca la Cirene, deşi coloniştii veneau din Thera care, cu siguranţă, nu era un regat. Într-un anumit sens, un rege exista şi la Atena: unul dintre cei nouă magistraţi care poate că într-o epocă arhaică formau guvernul cetăţii şi se numeau arhonţi („cei care comandă") avea titlul de *basileus,* adică rege.

Cetatea avea instituţii foarte asemănătoare cu acelea din alte *poleis* greceşti: puterea se afla în mâinile aristocraţilor care făceau parte din Consiliu şi din rândul lor se alegeau organele de conducere cum ar fi Colegiul celor nouă arhonţi şi adunarea compusă din foşti magistraţi, numită Areopag, căreia îi revenea controlul asupra vieţii politice a cetăţii. Toţi aceştia erau proprietarii terenurilor relativ fertile care produceau mai ales ulei şi vin (grâul nu se cultiva aproape deloc şi era adus din afară). Pe terenurile mai sărace se creşteau oi şi capre şi se practica apicultura, producându-se o miere destul de căutată, fiind de o calitate excepţională. Pădurile, cândva întinse atât pe continent cât şi pe insule, fuseseră în mare parte defrişate pentru a crea terenuri agricole sau pentru a folosi lemnul fie la construcţia caselor, fie pentru construirea corăbiilor, dar aceasta a dus la apariţia unor fenomene masive de eroziune care făcuseră ca suprafeţele utile pentru agricultură să fie şi mai restrânse. În insula Eubeea, chiar la nord de Atica, două oraşe, Chalcis şi Eretria, au purtat ani întregi un război foarte sângeros pentru a pune stăpânire pe singura câmpie cât de cât roditoare din peninsulă, câteva zeci de hectare în total, adică

suprafaţa medie a unei ferme americane de azi din Midwest.

Micii proprietari sufereau de foame: înconjuraţi de marile proprietăţi, nu puteau rezista într-o concurenţă cu acestea şi erau nevoiţi să se îndatoreze pentru a cumpăra sământă sau un animal de muncă. Dobânzile la împrumuturi erau de camătă: sută la sută şi chiar mai mult.

Dacă mai apărea o ploaie cu grindină, o secetă îndelungată sau un îngheţ târziu, sărmanul ţăran nu mai reuşea să-şi plătească datoriile. Cine nu plătea, devenea sclavul celui de la care se împrumutase. Aşa era legea.

Erau vremuri grele: nu exista niciun fel de organizare pentru apărarea celor slabi, nici o formă de solidaritate între cei săraci. Fiecare se gândea doar la el însuşi şi nici aşa nu făcea faţă. Când tensiunile sociale au devenit de nesuportat, supapa de salvare era, ca întotdeauna, emigrarea şi aceasta se făcea într-un mod cu totul deosebit: era consultat oracolul din Delfi care-l indica pe „oecista" (*oikistes*), adică întemeietorul, cel care ar fi trebuit să conducă expediţia şi să stabilească locul în care trebuia întemeiată colonia. După aceea, era ales prin tragere la sorţi un bărbat necăsătorit din fiecare familie destinată să facă parte din colonie, se pregătea o expediţie şi tinerii plecau la drum ca să caute dincolo de mare un nou pământ pe care să întemeieze o nouă cetate. Le era strict interzis să se întoarcă înainte de cinci ani în cazul în care nu reuşeau să-şi facă un rost pe pământul cel nou.

Atenienii au fondat şi ei colonii, cele mai vechii fiind în Asia Mică, pe coasta din dreptul Aticii; una dintre ele, Milet, a fost multă vreme cea mai bogată, prosperă şi civilizată cetate din toată lumea cunoscută. Dar problemele rămăseseră nerezolvate: către sfârşitul secolului al VII-lea, situaţia era pe cale să devină explozivă. Aristocraţii aveau un comportament dispreţuitor,

arogant. Mândri de faptul că se trăgeau din eroi recunoscuţi sau aveau chiar origine semidivină, primiseră ca îndatorire exclusivă apărarea naţiunii şi luptau călare sau, câteodată, în care de luptă, acestea fiind de-acum depăşite, dar se bucurau încă de un prestigiu uriaş, fiind adevărate estrade mobile pe care nobilul apărea strălucitor în armura sa, cu capul acoperit de coiful cu creastă, cu scutul împodobit cu simbolurile heraldice ale familiei. Purtau părul lung adunat într-un fel de conci în vârful capului, servind şi ca perniţă amortizoare pentru a suporta mai uşor greutatea coifului. Când mergeau cu capul descoperit îşi parfumau pletele cu esenţe rare şi le împodobeau cu ace de păr care aveau măciulia de forma unei lăcuste din aur. Pretindeau ca toată lumea să le aducă omagii şi daruri şi-şi consolidau puterea prin alianţe matrimoniale în interiorul propriului lor clan (*ghenos*) sau cu alte clanuri de prestigiu.

Ghenos (rădăcina *ghen-* indică naşterea, generaţia, legătura de sânge) era baza puterii aristocraţilor şi în cadrul ei şeful clanului administra justiţia, rezolva neînţelegerile, punea la cale căsătoriile, decidea linia politică în privinţa raporturilor cu alte *ghenos* sau cu statul pe care, de fapt, ei îl controlau în totalitate. Fiecare *ghenos* avea un străbun erou (strămoşul familiei dominante) căruia i se consacra un cult într-un mic templu votiv (*heroon*). Şi totuşi statul exista şi avea propriile instituţii politice, religioase, administrative, militare numai că era condiţionat aproape complet de echilibrele de putere dintre capii marilor familii.

Celelalte clase sociale erau cea a micilor proprietari funciari care îşi cultivau fiecare pământul şi vindeau ceea ce produceau în pieţele din oraşe sau prin satele Aticii şi cea a pălmaşilor, aproape întotdeauna fără vreo avere, care munceau cu ziua şi nu aveau nici o putere contractuală: „oameni fără nici o valoare” cum îi defineşte

Homer. Pescarii de pe ţărm făceau şi ei parte din proletariat şi condiţia lor socială era destul de asemănătoare cu aceea a muncitorilor zilieri. Evident, sclavii nu contau: erau o marfă care se vindea şi se cumpăra, slujeau în case şi munceau pe câmp, în ateliere, în mine şi în cariere. Nivelul lor de trai depindea doar de condiţiile economice şi de bunăvoinţa celui care îi avea în proprietate. Dar, se pare că, în general, erau trataţi omeneşte.

O asemenea situaţie socială nu putea dura prea mult timp fără a se ajunge la limita unei rupturi şi aşa s-a şi întâmplat. Au izbucnit dezordini şi răzmeriţe în oraşe şi la sate, până când clasele stăpânitoare s-au convins că trebuiau să cedeze şi ele câte ceva dacă voiau să-şi mai păstreze multă vreme puterea şi privilegiile. A fost, astfel, numit arhonte cu puteri depline un om de o mare înţelepciune şi de mare cultură care avea misiunea de a înfăptui reformele necesare. Numele său era Solon şi a rămas în istorie ca primul om de stat european în adevăratul înţeles al cuvântului. Era şi poet, expunându-şi în versuri propria gândire politică şi propriile convingeri morale, dar, din păcate, ceea ce s-a păstrat din scrierile sale nu este suficient pentru a cunoaşte mai multe despre viaţa sa personală. Ştim că era bogat şi călătorise mult înainte de a fi desemnat pentru această funcţie: ca întotdeauna în clasele superioare din rândul cărora apar oameni cu cele mai avansate idei. Analiza filologică a operelor sale poetice ne dezvăluie că îl avea ca model pe Homer, imitându-l destul de fidel, dar operând şi unele modificări substanţiale în sens modern.

Dacă luăm în considerare faptul că, în antichitate, poeziile erau de fapt nişte cântece acompaniate de muzică, ne vom da seama că acest om avea simţul răspândirii mediatice a mesajului politic. Într-o epocă în care nu existau nici radio, nici televiziune, nici ziare, cântecul era mijlocul

cel mai eficient şi mai accesibil pentru a impune un anumit concept.

Înainte de a primi funcţia, se ştie că făcuse tot ce-i stătuse în puteri pentru a-i convinge pe concetăţenii săi să ia insula Salamina de la megarezi şi un asemenea obiectiv face din el un om cu o viziune strategică limpede: Salamina se află la numai câteva mile marine de Pireu, portul Atenei, şi Megara controlează accesul dinspre vest în golful Saronic cel care desparte Atica de Peloponez. Se ştie, de asemenea, că s-a luptat pentru a apăra autonomia oracolului din Delfi împotriva cetăţii Cirra care dorea să-l aibă sub control, aceasta fiind şi ea o poziţie deosebit de semnificativă pentru concepţia lui Solon.

Delfi era cel mai important sanctuar panelenic, un centru al ştiinţei şi, în general, al cunoaşterii, afundându-şi rădăcinile într-o experienţă multiseculară. În Grecia, nimeni nu lua vreo iniţiativă cât de cât importantă fără a-l consulta şi nimeni nu-şi putea permite să nu-i ia în seamă spusele. Oracolul delfic era considerat ca fiind în toate privinţele glasul zeului Apollo şi independenţa sa era o garanţie a echilibrului dintre toate statele greceşti, fie ele cetăţile-stat din sud, ori cele tribale din centru-nord.

Devenit arhonte (adică membru al organului executiv care se asemăna foarte mult cu un guvern al oraşului) cu atribuţiuni complexe, a trecut imediat la înfăptuirea unor reforme. A abolit în primul rând hulita datină a sclaviei din cauza datoriilor şi a hotărât interzicerea ei cu efect retroactiv, astfel încât au fost eliberaţi toţi cei care în trecut deveniseră sclavi din acest motiv; a procedat, prin urmare, la reforme politice în adevăratul sens al cuvântului. A împărţit societatea în funcţie de venit: pătura din vârf era formată din cei care realizau cinci sute de medimne de grâu sau cinci sute de metrete de ulei sau de vin, cea medie din cei care realizau trei sute de medimne,

apoi urmau micii producători care-şi puteau permite să înjuge şi să folosească la muncile câmpului o pereche de boi, iar la urmă rămâneau pălmaşii care nu aveau nimic şi se numeau teti. Pentru a ne face o idee de proporţiile acestor producţii trebuie să ţinem seama că cinci sute de medimne înseamnă cam trei sute şaizeci de chintale, încărcătura unui TIR modern, şi că o asemenea cantitate de grâu sau de vin se obţine astăzi de pe aproximativ zece hectare de suprafaţă cultivabilă. Prin urmare, chiar şi cei bogaţi erau, după standardele noastre, de condiţie destul de modestă: ne putem închipui cu uşurinţă care erau condiţiile de existenţă ale celor săraci.

O dată stabilită această împărţire pe baze censitare, Solon a decretat că numai cetăţenii din cele două clase superioare puteau avea acces la funcţii publice de conducere, în timp ce aceia din clasa a treia ar fi putut accede doar la slujbe administrative de mică importanţă. Proletarilor care nu aveau niciun fel de avere le era interzis să ocupe vreo funcţie publică, dar li s-a permis să facă parte din adunarea care alegea magistraţii şi Ecclesia, precum şi din tribunalele populare, Eliea, care judeca, printre altele şi activitatea magistraţilor care nu mai erau în funcţie. În felul acesta, cine era învestit în funcţii publice comitea mult mai greu abuzuri ştiind bine că activitatea sa va fi supusă, într-o zi, judecăţii poporului. Solon a creat şi un consiliu, numit al celor Patru Sute (o sută pentru fiecare din cele patru triburi din Atica), având rolul de a pregăti ordinea de zi a Adunării, prevenind astfel eventuale devieri extremiste ale acesteia. Era vorba despre un fel de parlament ai cărui membri au fost aleşi de legiuitor în persoană, dar care, după aceea, erau aleşi de Adunare, pe măsură ce încetau din viaţă.

Marea noutate a acestei reforme consta în posibilitatea acordată cetăţenilor de a trece la o clasă superioară atunci când venitul lor creştea,

având astfel acces la conducerea treburilor publice. Solon declanşase o adevărată revoluţie: nu mai era o societate imobilă, dependentă de dreptul imuabil de sânge şi de neam, ci o societate dinamică în care erau recunoscute meritele şi se acordau responsabilităţi acelora care ştiuseră să-şi îmbunătăţească singuri nivelul de trai.

Pe parcursul secolelor următoare, când atenienii şi-au creat instituţii democratice, au atribuit originea acestora lui Solon, dar ştim că acest lucru nu este corect. Este suficient să luăm în considerare că, în reformele sale, venitul este măsurat prin producţia agricolă, tipică pentru marii proprietari aristocraţi. Şi totuşi, în acele reforme se vădea, chiar dacă în mod inconştient, deschiderea drumului către clasa burgheză şi, în consecinţă, amurgul vechilor aristocraţii care-şi întindeau rădăcinile până în epoca eroilor lui Homer şi chiar mai departe. În timpul primilor o sută de ani de la reformele lui Solon s-a încetat măsurarea venitului prin producţia agricolă şi totul a fost evaluat în bani; şi, pentru că moneda ateniană, drahma, s-a devalorizat mereu, s-a întâmplat ca din ce în ce mai puţini cetăţeni să poată fi consideraţi atât de săraci încât să nu aibă acces la funcţiile publice.

Cum s-a întâmplat ca puterea aristocraţilor să fie infiltrată şi, după aceea, eliminată, de fapt, de clasele sociale în curs de apariţie?

Între jumătatea secolului al VII-lea şi începutul secolului al VI-lea î.Hr., începea să se impună din ce în ce mai autoritar o nouă clasă socială sortită să lase urme adânci în istoria Atenei şi, în consecinţă, în lumea întreagă: cea a meseriaşilor, comercianţilor şi a patronilor care au dat naştere unei burghezii foarte eficiente şi agresive. Această nouă clasă de producători de venit şi-a dat seama de uriaşul potenţial economic al celor două produse de bază ale agriculturii din Atica: vinul şi uleiul de măsline; a ştiut să construiască, mai ales în privinţa vinului, o modă, se poate spune chiar

un stil de viaţă care a fost exportat în toată lumea cunoscută pe atunci. În centrul unui asemenea obicei era un ritual social de mare succes: simposion. Cuvântul înseamnă pur şi simplu „a bea împreună”, dar se referea la un fel de *drinking-party* cu participare exclusiv bărbătească. Musafirii se aflau în casa amfitrionului şi se tolăneau pe divane foarte asemănătoare cu canapelele, cu o ridicătură tapiţată în extremitatea unde venea capul, loc de care se sprijinea cotul stâng.

În faţa fiecărui divan se afla o măsuţă joasă cu patru picioare, mensa, pe care era servit vinul împreună cu nişte feluri de mâncare de obicei foarte simple. Lucrul cel mai ciudat pentru omul modern este faptul că vinul era amestecat cu multă apă într-un vas mare, cam de zece litri, aşezat în mijlocul camerei. Vasul se numea *krater,* crater, cuvântul provenind de la rădăcină *ker-, kr-* care însemna chiar „a amesteca”. Proporţiile erau de obicei unu la cinci, lucru care rămâne pentru noi un mister. Niciun vin modern n-ar suporta o asemenea cantitate de apă fără să-şi piardă cu totul gustul şi aroma. S-ar putea ca vinul grecesc să fi fost atât de concentrat încât ajungea la o gradaţie alcoolică asemănătoare vermuturilor noastre; se ştie că băutul vinului sec era considerat un obicei de-al barbarilor şi chiar se zicea că un asemenea mod de a bea vin ducea la nebunie (ceea ce nu era chiar improbabil). Ne amintim cu toţii episodul cu ciclopul Polifem căruia Ulisse i-a dat să bea vin simplu ca să-l facă să-şi piardă cunoştinţa (au fost suficiente două căni) pentru ca, apoi, să-l orbească fără nici o dificultate. Se spunea că regele Spartei, Cleomene I, ar fi înnebunit pentru că deprinsese obiceiul de a bea vin sec, la fel ca barbarii.

Frumuseţea unui simposion era faptul că invitaţii se aflau între prieteni, discutând despre tot felul de lucruri: politică, artă, muzică, sport, dragoste şi, probabil că de aceea se lungea vinul:

era o modalitate pentru ca musafirii să-şi menţină luciditatea cât mai mult timp posibil. Femeile de condiţie liberă nu erau primite la asemenea întâlniri şi grecii nu priveau deloc cu ochi buni femeile etrusce care luau parte la banchete împreună cu soţii lor. Singurele femei care puteau participa erau hetairele, cuvânt care înseamnă „tovarăşe (de petrecere)”, fete foarte frumoase, elegante şi cultivate, capabile să cânte la diferite instrumente, să danseze, să întreţină o conversaţie şi, evident, să facă dragoste, un mod de petrecere a timpului întru totul normal care avea loc chiar în încăperea respectivă, pe divanele pe care erau lungiţi invitaţii. Hetairele cântau, de obicei, la flautul dublu numit *aulos* – un instrument foarte asemănător acelor *launeddas* sarde – dansau pe jumătate goale sau complet goale, purtând doar o scufie pe cap şi un şnur cu care îşi strângeau părul.

Pentru serviciul de la un simposion se folosea un mare număr de obiecte: căuşe, carafe, amfore, pahare, cupe de mai multe forme, toate din ceramică fină, decorată cu figuri negre în interior, având detaliile anatomice, ale armelor sau ale veşmintelor evidenţiate cu vopsea albă. Olarii erau atât de pricepuţi încât chiar şi vasele cele mai mari, cum era craterul, erau uşoare ca nişte băşici de săpun, iar pictorii ceramişti deveniseră destul de repede nişte adevăraţi stilişti care îşi semnau lucrările, conştienţi că, astfel, obiectele căpătau o valoare în plus.

Piesele cu care se servea la simposion s-au răspândit în tot bazinul Mării Mediterane şi au devenit un simbol de condiţie socială aristocratică, făcând parte chiar din obiectele depuse în mormintele unor persoane de vază. În realitate, atenienii aveau o tradiţie deja foarte veche şi de un nivel foarte înalt care luase naştere o dată cu stilul aşa-numit „geometric”, de la folosirea unor figuri stilizate într-o manieră geometrică. La Muzeul arheologic naţional din Atena este expusă una

dintre capodoperele acestea de artă ceramică: vasul numit *Dipylon,* o piesă enormă, cu două mânere, cu un guler înalt şi aproape cilindric, pictat cu scene de lamentaţie funebră şi de incinerare. Cu siguranţă, în vasul acela se aflase cândva cenuşa persoanei decedate şi era, prin urmare, el în sine, expresie a unui simbolism religios şi ritual.

Şi mai este o caracteristică de mare succes a industriei ceramice ateniene: decorarea. Pictura pe vase cerea o îndemânare extraordinară pentru că suprafaţa era curbă şi curburile erau diferite în funcţie de tipurile de vas, iar compoziţiile trebuiau să ţină seama de toate aceste distorsiuni ale suportului. Cu toate acestea, decoraţiunea era purtătoare a unui mesaj precis care sfârşea prin a avea un foarte puternic conţinut propagandistic, nu în sensul strict politic al cuvântului, ci în cel mai pur sens cultural. Vasele erau decorate cu scene mitologice, epice, teatrale, religioase, familiale, de obiceiuri, de sex, dar niciodată de istorie pură sau politice. În felul acesta, produsul respectiv putea fi pe placul oricărui client şi devenea un adevărat manifest propagandistic al culturii care-i dăduse naştere. Dacă în zilele noastre s-ar putea concentra pe suport digital întreaga iconografie a picturii pe vase păstrată până în zilele noastre, am avea un adevărat film, un fel de desene animate despre civilizaţia grecească în general şi atică în special. Pentru că, de fapt, ceramica a fost mai ales atică şi cuvântul însuşi vine de la numele cartierului atenian în care lucrau olarii: *kerameikon.*

Execuţia măiastră, costul decoraţiunii, folosirea vaselor ca ambalaj pentru produsele de export (în special ulei şi vin) au făcut din ele nişte obiecte foarte căutate şi destul de curând imitate: costul lor creştea ulterior din cauza dificultăţilor de transport care se făcea mai ales pe mare, dar tocmai din cauza factorului ridicat de risc preţul obiectelor vândute cu bucata creştea. Dacă luăm în considerare faptul că un pictor bun primea un

salariu zilnic egal cu acela lunar al unui zilier, ne putem da seama ce categorie de clienţi îşi putea permite să cumpere vase atice şi, în special, pe acelea cu semnături dintre cele mai prestigioase.

Comerţul în general şi operaţiunile de import-export în special reclamau o viaţă portuară intensă, astfel că se dezvoltase în jurul celor două porturi de la Munichia şi Falero (Pireu va fi amenajat ca atare mai târziu) o activitate foarte bine pusă la punct cuprinzând constructori de nave, expeditori, asiguratori, magazioneri, bancheri care manipulau în fiecare zi bogăţii imense. Mulţi dintre aceştia au devenit destul de curând beneficiari ai unor venituri care le permiteau să-şi cumpere cele necesare unui soldat din infanterie. Era vorba despre un echipament foarte scump care cuprindea coif, scut, pulpare, platoşă din metal şi apărători pentru zona inghinală. Armele de luptă erau lancea cu vârf de fier şi sabia tot din fier. Metalul prelucrat avea un preţ foarte ridicat chiar dacă nu se putea compara cu acela al echipamentului unui cavalerist aristocrat care-şi putea permite întreţinerea unui cal de luptă.

Apariţia infanteriei grele, de linie, a modificat şi tactica militară obligând timp de două secole cavaleria nobililor să se rezume la acţiuni de susţinere, doar pe flancuri. Cu alte cuvinte, hopliţii (de la *oplon,* scut) au fost aceia care au devenit noii protagonişti ai câmpurilor de bătălie şi, pentru că făceau parte pe plan economic din burghezia de mijloc, au pretins să aibă un cuvânt de spus şi pe plan politic. Carul de luptă al aristocraţilor devenise de secole doar un obiect de paradă şi, în unele cazuri, de ceremonie funebră, astfel încât însuşi Homer nu mai avea cunoştinţă de utilitatea acestui vehicul militar (eroii lui sosesc la locul bătăliei în car, dar, după aceea, coboară şi luptă pe jos!) şi chiar şi cavaleria aristocratică era pe cale de dispariţie, deşi îşi menţinea încă prestigiul. Era drept ca acela care contribuia prin propriile

venituri la bunăstarea comunităţii şi, prin riscul de a pieri pe câmpul de luptă, la siguranţa graniţelor să aibă şi responsabilităţi corespunzătoare în viaţa politică.

Cu toate acestea, în timp ce prin reformele lui Solon burghezia reuşea încet-încet să acceadă la instituţiile care fuseseră întotdeauna apanajul exclusiv al aristocraţilor, pentru starea de mizerie în care trăia mulţimea de teti, adică aceia care nu aveau nimic, nu exista nici o posibilitate de ameliorare. La dispoziţia stăpânilor rămânea un număr considerabil de sclavi a căror muncă avea un preţ mai mic chiar şi decât cei doi oboli pe zi pe care-i primeau zilierii. Aceştia, împreună cu ţăranii sărăciţi, deveniseră o categorie socială caracterizată printr-o nemulţumire mereu crescândă care nu mai avea nevoie decât de o scânteie pentru a răbufni.

Se spune că Solon, după ce-şi îndeplinise misiunea de legiuitor, a lăsat pe seama Areopagului supravegherea modului în care funcţionau instituţiile statului şi, după aceea, a părăsit Atena într-un exil benevol, timp de zece ani: o hotărâre care ne arată deosebitele sale calităţi morale. Aceasta deşi, în situaţia în care se afla, ar fi putut să-şi exercite puterea personală la fel ca un tiran, lucru destul de obişnuit pentru vremurile acelea şi cu atât mai mult râvnit de un grec cu o condiţie socială superioară. El, însă, a pornit în călătorie: a vizitat Egiptul şi regatul Lidiei care în perioada aceea erau cele două mari puteri de pe ţărmurile Mediteranei.

Când a ajuns în Lidia, povesteşte Herodot în *Istoriile* sale, l-a întâlnit pe regele Cresus în capitala sa din Sardi, în Asia Mică. Cresus era fabulos de bogat şi domnea într-un stat destul de prosper, atât datorită extracţiei aurului din nisipurile aurifere de pe râul Patulus, cât şi prin controlul asupra caravanelor care, din Orient, ajungeau până la coasta Egeii şi, de asemenea,

datorită dominaţiei pe care o impusese asupra tuturor coloniilor greceşti din Asia. Povestirea lui Herodot se aseamănă mai degrabă cu o pagină dintr-o carte de înţelepciune, decât cu relatarea unui fapt real, dar, oricum, este plină de semnificaţii şi merită să fie amintită. Cresus a dorit ca Solon să-i vadă comorile, palatul şi familia, iar la sfârşit l-a întrebat dacă nu-l consideră drept cel mai fericit om din lume pentru că are toate acestea, dar Solon i-a răspuns că nu, nu credea aşa ceva.

„Atunci, spune-mi, cine consideri tu că este cel mai fericit om din lume”, a insistat suveranul. Şi Solon i-a răspuns: „Un anume Tellos din Atena care a trăit în îndestulare, a văzut cu mulţumire cum îi cresc copiii şi i-a văzut născându-se şi pe nepoţii săi, fără a pierde pe niciunul. În cele din urmă, a murit în bătălia împotriva eleusinilor şi concetăţenii săi i-au înălţat un monument funerar măreţ chiar pe locul în care căzuse luptând eroic”.

Cresus a rămas foarte nedumerit, pentru că nu i se părea că un cetăţean oarecare, un necunoscut, putea fi mai fericit decât puternicul rege din Asia, dar cunoscând din auzite înţelepciunea oaspetelui său l-a întrebat pe cine l-ar pune pe locul al doilea în ordinea preferinţelor sale, sperând să fie el acela, dar Solon i-a spus o altă poveste. Era odată o preoteasă la Argos care trebuia să urce la templul Herei din afara cetăţii, în carul sacru, pentru a oficia un sacrificiu, dar, pentru că boii rămăseseră la păşune, nu avea animalele care să tragă carul cel greu. Întrucât, însă, ceremonia nu putea aştepta, fiii ei, Cleobis şi Biton, au urcat-o în car, apoi s-au pus ei la jug şi au dus-o până la templu. Mişcată de atâta devotament, mama a cerut zeiţei să le dea băieţilor cel mai frumos premiu, iar Hera a ascultat-o. Cei doi tineri au intrat în templu şi s-au întins puţin pe jos ca să se odihnească după o asemenea trudă. Nu s-au mai trezit.

Doar morţi. Solon pusese în fruntea listei celor mai fericiţi oameni din lume numai nişte morţi.

„Dar de ce?” a întrebat Cresus, cam supărat.

„Pentru că nici o fiinţă umană nu poate fi considerată fericită până când nu a trecut pragul cel de pe urmă, până ce nu şi-a încheiat viaţa cu un bilanţ pozitiv. Fiecare zi ne poate aduce nenorociri neaşteptate, dureri nespuse şi nici comorile, nici puterea omului nu sunt în stare să ne ferească de toate acestea. Şi a continuat netulburat: „Oh, Cresus, pe mine care ştiu că divinitatea este invidioasă şi periculoasă tu mă întrebi despre viaţa oamenilor? În scurgerea îndelungată a timpului multe lucruri n-ar trebui să se întâmple şi nici să aducă suferinţe. La şaptezeci de ani, eu ştiu că asta este limita vieţii unui om. Şi aceşti şaptezeci de ani dau douăzeci şi cinci de mii două sute de zile, fără a pune la socoteală luna intercalată. Dacă, apoi, vei dori ca un an din doi să se prelungească tot cu o lună pentru ca anotimpurile să înceapă la momentul potrivit, pe parcursul celor şaptezeci de ani lunile intercalate sunt treizeci şi cinci, iar zilele acestor luni sunt o mie cincizeci. Acum, din toate aceste zile ale celor şaptezeci de ani, care sunt în număr de douăzeci şi şase de mii două sute cincizeci, o zi nu aduce absolut nimic la fel cu alta. Aşa stând lucrurile, oh Cresus, omul trece mereu prin tot felul de încercări… Cine este foarte bogat nu este cu nimic mai fericit decât acela care trăieşte de pe o zi pe alta, dacă nu are norocul să-şi încheie cu bine viaţa…”

Nu după mulţi ani, Cresus a fost înfrânt într-o bătălie în câmp deschis pe malurile Ermusului de armata persană a lui Cirus cel Mare şi, pus pe rug împreună cu fiii săi ca să fie ars de viu, cu o clipă înainte ca focul să fie aprins a strigat: „Oaspete atenian, aveai dreptate!”. Cuvintele acelea i-au salvat viaţa pentru că marele Cirus, intrigat de acea exclamaţie, a poruncit să fie eliberat pentru a-i putea explica înţelesul acelor cuvinte şi de atunci l-a păstrat pe lângă el ca sfetnic al său.

***

Nu se ştie nimic despre soarta lui Solon, marele înţelept care a pus prima piatră la evoluţia instituţiilor ateniene către sistemul devenit modelul de nedepăşit, aflat la baza statelor de pe planeta noastră: democraţia. Se ştie doar că s-a întors la Atena şi a mai avut timp doar ca să asiste la eşecul reformelor sale.

Făcuse doar un prim pas: ca să se ajungă la acea linie de sosire era necesar să se parcurgă alte faze, să aibă loc alte experienţe nu mai puţin interesante. Mai ştim că s-a opus cu toată energia sa unui om pe nume Pisistrate care, profitând de nemulţumirea claselor sărace se servea de acest prilej pentru a instaura puterea sa personală, pentru a da cetăţii un tip de putere care va trece în istorie drept cel mai odios dintre toate, tirania.

8 martie 1999

Sunt aici, la Atena, cu treburi şi pentru a efectua nişte studii. Am posibilitatea să-l întâlnesc pe Kostas, căruia i-am trimis deja acum două săptămâni caseta cu cel de-al doilea capitol al acestei meditaţii despre vechii atenieni şi despre miracolul pe care, în numai cincizeci de ani, au ştiut să-l înfăptuiască în toate domeniile culturii şi gândirii.

Este o zi foarte frumoasă şi un vânt dinspre apus duce departe pătura de smog care apasă de obicei asupra oraşului. Taximetristul înjură lucrările pentru construirea metroului din cauza cărora circulaţia deja absurdă este dată complet peste cap, dar eu îmi simt sufletul plin de emoţie când îi văd pe arheologi în piaţa Omonia continuându-şi netulburaţi lucrul la săpăturile lor. Resturile acelea de ziduri albe şi de tencuială roşcată erau de la casele atenienilor din secolul al V-lea: mi se face pielea ca de găină.

— Opriţi… îi spun şoferului, opriţi, vă rog…

Şi aş vrea să sar din maşină să mă pun la taclale cu colegii, să culeg de pe jos o piatră şi s-o trec dintr-o mână în alta, să simt căldura acelui contact aspru.

Kostas s-a vindecat de gripă, dar este destul de slăbit. Mă întâmpină cu un zâmbet obosit şi cu privirea un pic înceţoşată.

— Ce mai faci, Kostaki…?

— Ce vrei să fac cu maşina asta a mea bătrână… i se strică în fiecare zi câte o piesă. Vrei o cafea?

— Da.

— Turcească?

— Cum altfel?

Albanezul începe să-şi facă de lucru la aragaz.

— Nu-ţi face probleme, şi pe la ei pe acolo tot aşa se face cafeaua.

Trăncănim despre tot ce ne vine în minte, vreme, politică. Mă întreabă de copii, de soţia mea, de mama, de munca mea.

— Mi-am schimbat maşina.

— Şi ce ţi-ai luat?

— O Alfa Romeo. Am fost întotdeauna înnebunit după marca asta. Îţi aminteşti de mica Giulietta neagră pe care o aveam? Era meşterită peste tot, mergea ca un avion.

— Sigur că mi-o amintesc. Vezi, eu nu mi-am cumpărat niciodată o maşină. Costă prea mult. Preferam să mă îmbrac bine; cu ceea ce te costă ca să întreţii o maşină îţi faci cinci costume de haine ca lumea, aş putea spune de mare lux, în fiecare an şi-ţi mai rămân şi bani de alte cheltuieli.

— Aşa este.

Îmi oferă o ţigară şi, în timp ce vine cafeaua, îşi aprinde şi el una.

— Nu mă întrebi ce părere am despre capitolul pe care mi l-ai trimis?

— Ajungeam imediat şi la asta.

— Nu-i adevărat. O luai pe ocolite şi ştiu şi de ce.

— Tu ştii întotdeauna totul.

— Atât ar mai fi lipsit să ajung la o asemenea vârstă şi să nu fi înţeles nimic din viaţă.

Televizorul este ca de obicei deschis ca fond sonor pentru conversaţia noastră, fiind fixat pe un canal RAI. Nu-l închide niciodată pentru că astfel îşi verifică în permanenţă italiana.

— Deci?

— Nu m-ai întrebat pentru că este vorba acolo despre ceea ce spune Solon în privinţa fericirii… morţilor.

— Şi are dreptate. Nu mă dau în lături să discut cu tine despre moarte şi pentru că, doamne fereşte, s-ar putea să mor eu înaintea ta. Aş putea avea un accident de maşină, avionul meu ar putea cădea, aş putea face un infarct pe când îmi fac gimnastica

din fiecare dimineaţă. Cum zice Solon, „omul trece prin tot felul de încercări”.

— Ce cuvinte! Aş fi vrut să le spun eu.

— Prin urmare, crezi că viaţa este doar un joc al întâmplării.

— Nu în totalitate. Mai este şi phthonos theon, *invidia divinităţii. Dacă unui om îi merge bine, divinitatea este invidioasă şi la prima ocazie îl aruncă în mizerie. Sunt întru totul de acord cu Solon.*

— Care-i divinitatea aceea?

— Oricare dintre ele. Am impresia că nu există vreo diferenţă în privinţa asta. Conform mesajului creştin, am fost răscumpăraţi, eliberaţi de păcatul originar. Ai observat să se fi schimbat ceva în aceşti două mii de ani? Vezi, cel puţin atenienii din antichitate îşi dăduseră seama că nu trebuie să conteze pe alţii, ci numai pe ei înşişi; nici vorbă de vreun zeu milostiv, de vreun tată ceresc care să-i consoleze pentru nenorociri, boli, războaie, truda vieţii de zi cu zi. Ba, din contră, se gândeau cum să se asigure că nu vor fi loviţi şi din direcţia aceea. Nu-i ceva formidabil? Poate că tocmai de aceea au obţinut nişte rezultate atât de neobişnuite. Copiii părinţilor prea înţelegători sunt nişte ramoliţi, copiii unor părinţi duri şi nemiloşi se călesc, devin capabili să învingă obstacolele, să se lupte cu vitejie.

— Nu ştiu. Am impresia că este o imagine cam stereotipă.

— Vrei o dovadă pentru ceea ce spun? Gândeşte-te, ce eraţi voi, italienii, înainte de creştinism: un neam de lei care au supus o lume întreagă. Şi după aceea? Nevoiţi fiind să ascultaţi predicile preoţilor, să auziţi cum sunteţi numiţi oi, oiţe, aţi sfârşit prin a vă lăsa convinşi de asta. V-aţi lăsat dezarmaţi gândindu-vă că va veni în curând sfârşitul lumii şi că Iisus se va întoarce păşind pe norii din cer. Dar aţi fost singurii care aţi gândit astfel. Barbarii nu au depus, cu

siguranţă, armele şi astfel s-a făcut că lumea a dat de necaz pentru cel puţin o jumătate de mileniu de acum încolo. Halal rezultat!

— Şi asta este o viziune la fel de simplistă. Istoria este cel mai complex dintre fenomenele umane, suma tuturor încercărilor, n-o poţi trata în felul acesta.

— Ba cum să nu pot, unul care este gata să dea ortul popii poate gândi şi spune orice îi trece prin minte.

În privinţa asta nu-i puteam da dreptate.

— Trebuie să recunosc, totuşi, că este şi ceva adevărat în afirmaţiile tale, chiar dacă ele nu pot fi generalizate.

Îl ajutai să se aşeze mai bine pe pernă şi luai de lângă el ceaşca goală.

— Şi, în orice caz, nu este adevărat că lumea nu s-a schimbat în ultimele două milenii. O mulţime de lucruri s-au îmbunătăţit. Chiar şi Biserica. Poţi să compari papii pe care-i avem acum cu cei din Evul Mediu sau din Renaştere? În plus, se acordă mai multă atenţie drepturilor omului, se reacţionează mai energic împotriva violării dreptului internaţional, există mai multă atenţie faţă de mediul înconjurător, de minorităţile etnice.

— Asta doar în lumea occidentală. În parte pentru că am comis greşeli prea grave şi simţim nevoia să ne căim pentru ele, în parte pentru că avem un umanism care-şi înfige rădăcinile în civilizaţia greacă şi romană. În orice caz, în ceea ce priveşte pe individ nu s-a schimbat nimic. Doar că oamenii scriu acum pe ziduri: „Iisus te iubeşte”. Dacă s-ar fi găsit careva care să scrie pe zidurile Atenei „Zeus te iubeşte” ar fi început cu toţii să râdă, deşi aveau pentru Zeus cel mai mare respect.

— E greu să te fac să fii raţional.

— Ah, da? Bun, gândeşte-te la mine şi la Alexandra. Eram fericiţi, ne iubeam. Nu aveam copii, dar ne simţeam bine împreună. Ne

mulţumeam cu puţin: nişte haine, câteva călătorii nu prea lungi, de două ori pe lună luam masa la restaurant. Nu supăram pe nimeni, fericirea noastră era restrânsă, plină de discreţie. Dar nu, chiar şi o fericire atât de măruntă trebuia să stârnească invidia divinităţii. Şi Alexandra nu mai este, după ce a îndurat atâta suferinţă cât poate îndura o fiinţă omenească…

Are ochii umezi, dar nu plânge şi glasul îi este ferm.

— Îţi lipseşte mult, nu-i aşa?

— Nespus de mult. Ai putea s-o compari pe Alexandra, clasa ei, veselia ei, cu… asistentul ăsta al meu?

O dăduse pe glumă ca să nu izbucnească în plâns. Trebuia să-mi înăbuş şi eu o undă asemănătoare de tristeţe şi de pesimism aşa că-mi veni în minte povestea celor doi bătrâni soţi.

— Ştii povestea lui Filemon şi a lui Baucis?

— Am impresia că am citit-o pe când eram în liceu, dar nu mi-o mai amintesc.

— Erau odată doi soţi în vârstă care trăiau într-o colibă prăpădită. Într-o seară s-au oprit la uşa lor doi călători care i-au rugat să-i găzduiască pentru o noapte.

Cei doi bătrâni le-au oferit să mănânce cina sărăcăcioasă pe care tocmai o pregătiseră şi ei s-au culcat flămânzi pe o rogojină, pentru că-i lăsaseră pe musafiri să se odihnească în pat. Dar drumeţii erau Zeus şi Hermes care umblau prin lume travestiţi în straie de oameni ca să vadă cum se comportă fiinţele omeneşti. Au transformat coliba într-un templu bogat în care Filemon şi Baucis urmau să devină preoţi. Cei doi bătrâni trăiră mult timp împreună, fericiţi, până când muriră amândoi odată, în aceeaşi zi, la aceeaşi oră, în aceeaşi clipă. Asta pentru că îşi exprimaseră această dorinţă în faţa zeilor: să fie cruţaţi fiecare dintre ei de durerea de a-l conduce spre mormânt pe tovarăşul de viaţă. Fură

prefăcuţi în doi copaci din faţa uşilor de intrare în templu.

N-am făcut prea bine să spun această poveste. Deşi încearcă să nu se dea de gol, Kostas este atât de impresionat încât nu mai are chef de vorbă.

III
TIRANII

În cursul secolului al VI-lea, la Atena şi în alte cetăţi din Grecia continentală şi insulară, ca şi în colonii, s-a afirmat o formulă instituţională anormală şi condamnată cu asprime mai târziu de izvoarele istorice: tirania. Cuvântul „tiran", condamnat pentru secolele şi mileniile care vor veni, este de origine total necunoscută. Interpretarea sa literală ar însemna, în opinia unora, „păzitor al brânzei", expresie complet lipsită de sens după câte ştim noi, dar asta este, mai mult nu se cunoaşte. De fapt, înţelesul indică o formă instituţională în care un singur om guvernează cu puteri absolute.

Condamnarea la care a fost supusă o asemenea instituţie îşi face apariţia mai ales în scrierile moralizatoare din secolul al IV-lea, având ca obiect şi unele comportamente despotice ale câtorva tirani din Sicilia grecească, aşa cum erau Dionis I şi Dionis al II-lea. În realitate, aproape întotdeauna, aceşti oameni au dobândit puterea fiind susţinuţi de o mişcare populară, purtaţi pe scuturi, cum s-ar spune, de săraci şi de oprimaţi care sufereau nedreptăţile claselor aristocratice dominante ori ale proprietarilor de mari moşii. Ei au devenit subiectul unui mare număr de legende destul de înşelătoare.

Periandru din Corint, de exemplu, va face dragoste cu cadavrul soţiei sale, Melissa, care, mai târziu, i-a reproşat acest adevărat viol printr-un înfricoşător oracol emis de *nekromantion* din Efira: „Ai vârât aluatul de pâine în cuptorul rece".

Falaris din Agrigento poruncea ca adversarii săi politici să fie ferecaţi într-un taur făcut din bronz, având nişte ţevi care treceau prin nări, astfel încât,

atunci când se aprindea focul sub pântecele taurului, urletele disperate ale condamnaţilor ieşeau pe acolo auzindu-se ca un muget grotesc al animalului.

Dionisos din Siracusa, ca să-l facă pe un curtean de-al său să înţeleagă cât de anevoioasă şi de neinvidiat era viaţa unui tiran, îl obliga să-şi ia cina având suspendată deasupra capului o sabie legată de tavan cu un fir de păr de femeie. Sărmanul om se numea Damocles şi sabia aceea aducătoare de moarte a intrat în rândul expresiilor obişnuite, cunoscute în toată lumea.

Atena şi-a avut şi ea tiranul ei, ceea ce demonstrează că reforma lui Solon, justă pe plan teoretic, lăsase neatinse profundele dezechilibre sociale din rândul populaţiei ateniene. Se numea Pisistrate, era rudă cu Solon din partea mamei acestuia şi se lăuda că se trage din Pisistrate, fiul lui Nestor, rege în Pilos, erou al războiului din Troia; a fost, fără nici o îndoială, unul dintre cei mai înţelepţi conducători ai cetăţii. Alungat de două ori, de tot atâtea ori a revenit şi a guvernat până la sfârşitul vieţii, când a murit de boală. Fiii săi au fost aceia care au terfelit capitalul de respectabilitate şi de înţelepciune pe care-l dobândise tatăl lor şi şi-au adus contribuţia la povestea întunecată a tiraniei în general.

Nu este clar felul în care Pisistrate a pus mâna pe putere, dar o poveste ciudată, relatată de Herodot, spune că tatăl său, Hippocrate, în timp ce asista la jocurile olimpice ca simplu spectator, a oferit un sacrificiu zeilor şi, în clipa aceea, lebetele – acele căldări din bronz rezemate pe un trepied – deja pline cu apă şi cu bucăţi de carne, au început să forfotească, fără a avea foc dedesubt, şi au dat pe dinafară. Un înţelept spartan, pe nume Chilon, care asistase la acea minune, i-a spus lui Hippocrate să nu ia de soţie o femeie în stare să procreeze; dacă avea deja o asemenea soţie, s-o alunge, iar dacă avea deja un copil de la ea, să nu-l

recunoască. Era ca şi cum femeia ar fi dat naştere unui monstru. Hippocrate n-a vrut să-i dea ascultare şi aşa s-a făcut că soţia sa a născut un copil care avea să devină tiranul Atenei.

Pisistrate a ajuns la putere, după cât se pare, în mod treptat: se ştie că, atunci când Solon s-a întors în Atena, după o absenţă de zece ani, a găsit situaţia politică mult schimbată: megarezii îşi luaseră înapoi insula Salamina şi el a pledat cu insistenţă ca insula să fie recucerită. Arhontele polemarh, adică acela care răspundea de forţele armate, era chiar Pisistrate care, printr-o operaţiune tactică strălucită, surprinzându-i, cum s-ar spune, pe picior greşit pe megarezi, a ocupat Niseea, adică portul Megarei. Atenienii şi megarezii, aflaţi în postura de spectatori, au cerut arbitrajul Spartei care a hotărât ca Megara să primească înapoi Niseea, cedând Atenei Salamina. Pisistrate dobândise un prestigiu deosebit în ochii concetăţenilor săi: cel al vitejiei pe câmpul de luptă, o calitate care era pentru antici mai presus de oricare alta, fiind suficient să amintim că, atunci când Eschil, marele poet tragic, a murit în Sicilia, a beneficiat de o inscripţie funebră dictată de el însuşi din timpul vieţii şi care spunea:

Aici zace Eschil, fiul lui Euforion, atenian
mort la Gela cea bogată în recolte.
Curajul său îl pot adeveri
pădurea sfântă de la Maraton
şi persanii cei cu plete încâlcite.

Nici o aluzie la gloria sa de poet care avea să dureze veşnic, ci doar lauda care i se aducea pentru că luptase vitejeşte la Maraton împotriva persanilor.

Dar să ne întoarcem la Pisistrate şi la evenimentele din acea perioadă în privinţa cărora izvoarele nu sunt prea darnice: se spune că era în

curs de desfăşurare un război civil între locuitorii de pe ţărm şi cei din interiorul Aticii şi că Pisistrate şi-a creat o tabără a sa dintre *diacrii,* adică munteni, se presupune, oameni foarte săraci sau chiar certaţi cu legile. Deoarece el dorea să instaureze tirania (tot Herodot este acela care ne vorbeşte), într-o zi a născocit o stratagemă: şi-a făcut singur o rană şi, după aceea, s-a dus în locul în care se ţinea un târg, într-un car, cu hainele zdrenţuite şi plin de sânge, spunându-le tuturor că duşmanii săi, adică adversarii politici, încercaseră să-l asasineze. Un erou militar şi, în plus, o căpetenie politică se afla în pericol şi, din această cauză, cerea ca poporul să-i asigure paza. Măsura aceasta a fost aprobată şi, din clipa aceasta, Pisistrate umbla peste tot înconjurat de gărzi înarmate cu măciuci: deocamdată nu semănau deloc cu lăncierii mercenari cu care se înconjurau tiranii.

Solon, care poate că prevedea unde avea să se ajungă, a declarat în public că oricine aspira la tiranie va cere să i se asigure o escortă înarmată, dar în clipele acelea, nimeni nu l-a ascultat. Într-adevăr, Pisistrate, cu ajutorul oamenilor săi, a ocupat într-o zi acropola şi a pus mâna pe putere. Lucrul cel mai ciudat este că Herodot îi atribuie, în orice caz, un respect deosebit pentru instituţiile statului şi o înţelepciune administrativă excepţională. Dar, atunci, ce fel de tiran a fost Pisistrate? A fost cu adevărat precursorul dictatorilor moderni, făcând parte dintr-o categorie detestabilă de conducători?

Este evident, după câte aflăm din izvoarele istorice, că forţa statului era, în perioada aceea, mult redusă, că se dădea o luptă acerbă între două principale tabere conduse de Megacle, din clanul Alcmeonizilor, şi de un anume Licurg. Aceasta ne face să ne gândim la o situaţie foarte incomodă, la o viaţă politică redusă doar la lupta dintre două grupări. Într-un asemenea climat, Pisistrate nu a

făcut altceva decât să îşi facă loc între cei doi adversari, considerând că se bucură de o mai mare stimă şi de o mai puternică susţinere din partea poporului. Faptul că devenise căpetenia unei a treia tabere este văzut ca fiind negativ, ca o acţiune care contribuia la o şi mai mare tulburare a apelor, dar nu există nici o îndoială că Pisistrate s-a pus în momentul acela în fruntea celor mai săraci atenieni, după cum pare să nu existe nici o îndoială că el a putut fi lăudat ca bărbat de stat şi bun administrator al treburilor publice. După toate probabilităţile, s-a limitat să înlăture puterea absolută a aristocraţilor şi a noilor îmbogăţiţi, a încercat să realizeze o distribuire mai echitabilă a bogăţiei, a pus din nou ordine în viaţa oraşului şi a încurajat în felul acesta o creştere economică sănătoasă care va consolida clasele mijlocii, va ţine în frâu puterea aristocraţilor şi va reduce drastic numărul celor săraci.

Cu toate acestea, guvernarea sa a suferit în primul moment o întrerupere bruscă: cei doi adversari deja existenţi, care se luptau la început între ei, s-au coalizat şi au reuşit să-l alunge, reîncepând imediat după aceea să se lupte şi mai sălbatic între ei, făcând ca Atena să cadă pradă haosului şi violenţei. Megacle, însă, văzând probabil că în acea confruntare risca să fie învins, a intrat din nou în legătură cu Pisistrate şi a încheiat cu el o înţelegere trainică, oferindu-i chiar fata de soţie. În acel moment, totul era pregătit pentru o reîntoarcere cu mare pompă şi lucrul acesta s-a întâmplat într-un mod atât de ciudat încât îl face să râdă şi pe Herodot, el fiind sursa de la care avem aceste informaţii. Pisistrate a luat o fată dintr-un sat vecin, foarte frumoasă şi foarte înaltă, a pus pe ea o platoşă şi celelalte veşminte pe care le îmbrăca de obicei Atena, conform statuilor care îi erau dedicate, a urcat-o într-un car şi s-a îndreptat cu ea către oraş, strigând în gura

mare că zeiţa în persoană îl aducea înapoi pe Pisistrate pe acropola sa.

Vestea s-a răspândit neînchipuit de repede, la aceasta contribuind şi grupul de crainici care mergeau prin toate cartierele ca să vestească tuturor minunatul eveniment. Zvonul s-a dus peste tot şi o mulţime entuziastă s-a îngrămădit de-a lungul drumului de acces către acropolă, adorând-o pe zeiţă şi întâmpinându-l cu urale pe Pisistrate.

Omul nostru, după ce s-a instalat temeinic la putere, şi-a îndeplinit angajamentul luat faţă de Megacle şi s-a însurat cu fiica acestuia. Însă avea deja doi băieţi mărişori, Hippias şi Hipparh, aşa că nu mai dorea şi alţi copii. Aceasta cu atât mai mult cu cât Alcmeonizii erau consideraţi atinşi de un blestem din cauza unui sacrilegiu pe care-l comiseseră masacrându-şi în incinta sacră a acropolei adversarii politici conduşi de un oarecare Cilon care încercase să dea o lovitură de stat. Din cauza aceasta (sunt cuvintele lui Herodot) „nu se împreuna cu ea aşa cum era obiceiul”. S-a întâmplat atunci ceva asemănător cu scandalurile de azi legate de sex şi de politică: fata i-a destăinuit totul mamei sale şi aceasta i-a comunicat de îndată soţului ei ce aflase; acesta a luat totul ca fiind o ofensă de neiertat şi, ca să se răzbune, a făcut pace cu tovarăşii săi şi a pregătit o acţiune militară.

Pisistrate a preferat să plece din Atena şi s-a îndreptat către Eretria, în insula Eubeea, unde s-a sfătuit cu fiii săi. Unul dintre ei, Hippias, a fost acela care i-a forţat mâna şi l-a convins să ia din nou puterea. Există un amănunt foarte interesant în povestirea lui Herodot pentru că ne face să credem că Pisistrate prefera să renunţe la putere decât să înece cetatea într-o baie de sânge pentru a o recăpăta, dar ne face să mai înţelegem şi altceva în privinţa caracterului său, şi anume că era un om care, în mod evident, nu putea refuza nimic unor persoane pe care le iubea şi, în special, fiilor săi:

este o manifestare a ataşamentului faţă de familie, tipică la părinţii din regiunea mediteraneană.

Au trecut unsprezece ani, timp în care Pisistrate şi-a pregătit întoarcerea adunând bani de la oraşele cărora le acordase unele favoruri (tebanii au fost cei mai generoşi), înrolând mercenari, în special din Argos, şi primind un ajutor plin de entuziasm din partea lui Ligdami, tiranul din Naxos, şi de la Policrate din Samos, astfel încât sunt voci care vorbesc despre un fel de „internaţională tiranică”, ipoteză sugestivă şi, probabil, nu lipsită de oarecare temei: şi în vremurile moderne a existat şi există solidaritate şi susţinere reciprocă între regimurile autoritare.

Întărindu-şi trupele cu adepţii săi din Atena („oameni care ţineau mai mult la tiranie decât la viaţa lor de oameni liberi” cum îi stigmatiza Herodot), a debarcat la Maraton unde, la mică distanţă de ţărm îl aştepta armata orăşenească. Prezicerea unui clarvăzător îl avertizase că trebuia să atace într-o noapte cu lună plină:

Năvoadele sunt lăsate la apă
ochiurile plaselor pregătite
şi tonii vor veni în noaptea cu lună.

Tonii, în acest caz, erau nefericiţii săi concetăţeni care, după ce mâncaseră de seară, se duseseră la culcare, în timp ce alţii îşi mai omorau plictiseala jucând zaruri. Pisistrate a năvălit pe neaşteptate drept în mijlocul lor, în toiul nopţii, şi i-a pus pe fugă, punând mâna pe putere pentru a treia oară, de data aceasta mult mai temeinic. S-a înconjurat de mercenari şi a încurajat păturile orăşeneşti mijlocii, încercând să împiedice exodul ţăranilor către oraş. A murit bolnav în anul 527 î.Hr. lăsând destule regrete în urma sa.

A avut, într-adevăr, multe merite: cumsecade şi simpatic de felul său, ştia să se facă iubit de oameni străduindu-se să aibă o relaţie normală şi

cu aristocraţii. Puţini dintre ei au preferat să plece: printre ei, Miltiade, care şi-a impus dominaţia personală în peninsula Gallippoli – care se numea pe atunci Chersones şi aparţinuse tracilor - şi Alcmeonizii care s-au stabilit la Delfi, începând o refacere a templului lui Apollo, după toate probabilităţile cu scopul de a căpăta o influenţă cât mai mare asupra foarte puternicului oracol delfic. În intenţia de a le anihila planul, Pisistrate a organizat o purificare solemnă a celuilalt mare sanctuar apollinic de la Delos. A pus să se dezgroape toţi morţii care se aflau în raza vizuală a sanctuarului şi i-a îngropat într-o altă localitate. Cu acel prilej au fost exhumate, probabil, şi osemintele locuitorilor preclasici ai insulei: micenieni sau poate chiar minoici. Dar, după cum am văzut şi cu alte ocazii, acesta nu a fost singurul caz în care s-au făcut săpături arheologice neştiinţifice în lumea greacă antică.

În timpul domniei sale a făcut să crească în mod exponenţial producţia meşteşugărească, în special aceea a obiectelor ceramice cu desene negre care au ieşit în evidenţă prin frumuseţe şi calitate, impunându-se, s-ar putea spune, fără rivali în tot bazinul Mării Mediterane. Tehnica era aceea de a întinde pe suprafaţa deja arsă a vasului un strat foarte subţire de argilă crudă pentru a desena pe el figurile. Aceasta era supusă, apoi, unui proces de oxidare prin care căpăta o culoare neagră strălucitoare absolut de neşters. În interior, cu vârful unui condei sau cu vopsea albă, se realizau detaliile desenului. Varietatea formelor şi a stilurilor era, după cum am mai văzut, extrem de bogată şi fantezia ceramiştilor dădea roade excepţionale în flecare zi, în noi şi noi creaţii. Cu totul deosebit este un vas de băut numit *rhyton* care avea forma unor capete de animale sau de oameni, atât masculine cât şi feminine. Foarte apreciate erau şi tipurile exotice ca etiopienii

(negri) individualizaţi foarte realist prin părul lor creţ, buzele groase şi nasul turtit.

Pe plan edilitar, Pisistrate a ieşit în evidenţă prin construirea câtorva sanctuare, printre care templul lui Zeus Olimpianul. În plus, sub patronajul său, a fost realizată prima „ediţie critică” a poemelor homerice, o lucrare uluitoare prin imensa ei valoare culturală, operă de căpătâi, s-ar putea spune, a filologiei moderne. Când această operaţiune a fost dusă la bun sfârşit, poemele fuseseră deja transcrise de mai bine de un secol, dar probabil că erau distorsionate din cauza multelor versiuni orale care încă mai circulau. Pare, într-adevăr, cert faptul că până în secolul al VIII-lea î.Hr. Ciclul epic al mitului troian şi celelalte cicluri mitologice ale lumii greceşti circulau sub formă orală, prin compoziţii de cele mai multe ori improvizate de cântăreţi profesionişti care-şi adaptau prestaţia la cerinţele şi generozitatea ascultătorilor.

Este greu de spus în ce mod şi-a exercitat Pisistrate tirania, dat fiind că, după cum spun izvoarele noastre, a respectat instituţiile şi legile lui Solon, altfel spus Consiliul celor nouă arhonţi (un organ cu funcţii atât judiciare cât şi executive), Areopagul (un fel de înaltă curte care trebuia să vegheze la aplicarea legilor şi să judece delictele grave), consiliul celor Patru sute (organ deliberativ şi legislativ) şi Eliea (tribunalul popular). Lucrul cel mai probabil este că Pisistrate a exercitat o formă de *leadership* bazată nemijlocit pe carisma sa personală, pe posibilitatea de a împărţi favoruri şi de a emite avertismente, pe adoptarea măsurilor luate de el prin numărul mare de susţinători (asigurându-i, evident, majoritatea) care se aflau în toate organismele de conducere a cetăţii. Chiar dacă ar putea părea ciudat, nu sunt puţini cercetătorii care cred că guvernarea sa a netezit, de fapt, drumul spre democraţia populară, gândită şi teoretizată de Clistene, în care puterea şi

suveranitatea se aflau în mâinile poporului, dar sub conducerea unui lider dotat cu harul conducerii, foarte inteligent, cu putere de convingere şi capabil să conducă.

Aşa cum s-a văzut, tirania a fost un fel de tranziţie obligatorie prin care au trecut aproape toate cetăţile lumii greceşti, atât orientale cât şi occidentale, chiar dacă rezultatele au fost diferite. Lucrul cel mai important de care trebuie să ţinem seama este că aproape întotdeauna aceşti oameni au fost instalaţi la putere ca arbitri între taberele aflate în luptă şi ca apărători ai celor mai slabi şi ai aşa numiţilor paria ai societăţii. Prin urmare, tiranii, chiar dacă în anumite situaţii au abuzat de puterea lor în sens autoritar, comiţând nelegiuiri şi crime, au exercitat o funcţie decisivă din punct de vedere istoric.

Sub guvernarea lui Pisistrate, moneda ateniană, drahma de argint, a devenit cea mai valoroasă şi mai căutată din tot bazinul mediteranean, ceea ce înseamnă că economia cetăţii devenise, evident, cea mai puternică. Monedele aveau pe o faţă capul Atenei cu cunună de laur, pe cealaltă bufniţa, animal totemic al Aticii şi, după aceea, animal sacru al zeiţei căreia i se mai spunea şi *glaukopis* „ochi de bufniţă”. Metalul preţios din care se băteau monedele era extras din minele de argint din Laurion în care lucrau în condiţii îngrozitoare sclavi şi prizonieri de război.

În vremea lui Pisistrate, s-au dezvoltat şi forme ale artei sortite să dobândească un prestigiu deosebit ca sculptura, arhitectura, turnarea bronzului şi teatrul, o modalitate expresivă extrem de originală despre care se spunea că fusese inventată de un anume Tespis care mergea din sat în sat cu un car servind drept scenă şi o perdea ca fundal, prezentând sub formă de dramă episoade din viaţa zeilor şi a eroilor.

Acele reprezentaţii naive, despre care nu ne-au parvenit decât ecouri, s-au aflat la baza naşterii

teatrului grecesc, foarte probabil a tragediei, cuvânt care la origine nu avea nimic înfricoşător ca în înţelesul modern: înseamnă, pur şi simplu, „cântecul ţapului” sau „cântec pentru un ţap” sau, poate, „cântec pentru sacrificarea unui ţap” şi indica, după toate probabilităţile, o acţiune scenică însoţind un ritual religios, cam aşa cum se întâmplă în bisericile creştine când se celebrează slujba.

În primii ani de după moartea lui Pisistrate, pe scena internaţională au avut loc schimbări dramatice care au avut în cele din urmă o influenţă nefastă asupra istoriei Atenei: în 525, la numai doi ani după dispariţia lui, împăratul persan Cambise, fiul şi succesorul la tron al lui Cirus cel Mare, a invadat Egiptul, ultimul dintre marile regate de pe pământ care îşi mai păstrase independenţa faţă de puterea persanilor. Faraonul Psametic al III-lea i-a înfruntat pe persani în bătălia de la Pelusium, în delta Nilului, sprijinit şi de un oarecare număr de mercenari greci proveniţi în special din Ionia, dar a fost învins şi luat prizonier. Cambise nu s-a limitat doar să supună ţara: a tratat cu dispreţ religia şi tradiţiile ei, a ucis, se spune, cu propria mână, boul sacru, Apis, şi a pornit într-o expediţie nebunească împotriva etiopienilor, probabil nubienii care trăiau la sud de Abu-Simbel. Armata persană s-a rătăcit în deşert şi oamenii s-au dedat la acte de canibalism pentru a rămâne în viaţă după ce mâncaseră toate animalele de povară. Cambise s-a salvat cu mare greutate, dar a murit la puţin timp după aceea, căzând victimă unei conspiraţii. Egiptul, în orice caz, nu-şi va mai redobândi niciodată independenţa, cel puţin nu sub suverani autohtoni.

După Cambise a urmat Darius, cel pe care istoria îl va denumi „cel Mare” pentru guvernarea sa înţeleaptă şi pentru marile sale succese militare. El a fost acela care a construit fastuoasa capitală de la Persepolis, a amenajat „drumul regelui” care

făcea legătura între Sardes, de pe malul Mării Egee, şi Susa, de la Golful Persic, cu câte o staţie de poştă la fiecare douăzeci şi cinci de kilometri. Darius a cucerit valea Indusului, până la ultimul dintre afluenţii săi, a trecut de Amu Daria şi de Sîr Daria, ajungând pe malurile lacului Arai; şi-a organizat întinsul său imperiu şi a bătut o minunată monedă de aur: daricul, denumită astfel pentru că pe una dintre feţele ei era înfăţişat Marele Rege încordându-şi arcul.

În timp ce se petreceau toate acestea, la Atena puterea revenise fiilor lui Pisistrate, Hippias şi Hipparh, mai ales lui Hippias care era cel mai vârstnic dintre ei. Istoricul atenian Tucidide care scrie la o sută de ani după aceea, neputând fi bănuit în niciun caz de simpatie faţă de puterile autoritare, afirmă că guvernarea lor nu era rea. Hippias îşi exercita cu moderaţie puterea, era un om foarte serviabil şi respecta instituţiile statului; se limita doar la a plasa în posturi cheie prieteni de-ai lui şi încerca să apere legalitatea favorizând la maximum prosperitatea cetăţii.

Au trecut astfel circa paisprezece ani destul de liniştiţi, până când a avut loc un eveniment pe care, după aceea, tradiţia l-a mitizat: conspiraţia lui Hermodios şi a lui Aristogiton care avea drept scop uciderea lui Hippias şi a lui Hipparh, doborârea tiraniei şi reinstaurarea libertăţii. De fapt, complotul a eşuat: doar Hipparh a căzut ucis de pumnalul unui complotist; Hippias s-a salvat şi a reacţionat extrem de dur. Hermodios a fost ucis imediat, Aristogiton a fost condamnat mai târziu la moarte. Cei doi martiri ai libertăţii au devenit simboluri ale eroismului în lupta împotriva tiraniei şi fapta lor a fost imortalizată printr-un grup statuar care ni s-a transmis doar datorită unei copii în marmură păstrată la Muzeul naţional din Napoli: era primul monument civic pe care un oraş îl înălţa în onoarea unor cetăţeni ai săi.

Tucidide afirmă, însă, cu mare fermitate, că gestul celor doi tiranicizi nu a fost, în mod cert, inspirat de dragostea pentru libertate, ci de o poveste tulbure de iubire homosexuală. Hermodios era un tânăr de o frumuseţe extraordinară, Aristogiton era un om de condiţie medie care se îndrăgostise de el şi îi devenise amant. Hipparh, fratele mai mic al lui Hippias, era şi el îndrăgostit de Hermodios şi încercase să-l seducă, dar fără succes: Hermodios rezistase la avansurile sale şi, mai mult, îi spusese totul iubitului său care, nebun de gelozie, pusese la cale uciderea rivalului, temându-se că, în cele din urmă, acesta i l-ar fi luat cu forţa pe băiat bazându-se pe poziţia lui la vârful puterii. Cât despre Hipparh, acesta, supărat din cauză că Hermodios îl refuzase, a umilit-o pe sora lui, interzicându-i să ia parte la o procesiune declarând-o nedemnă (adică nu mai era fecioară!). Era deja prea mult. De la proteste în şoaptă s-a ajuns la o adevărată conspiraţie care n-a întârziat să-şi găsească şi o justificare ideologică în lupta cetăţenilor liberi împotriva tiraniei.

Descoperirea complotului l-a făcut pe Hippias care înainte de aceasta era un om obişnuit, să devină bănuitor şi crud. Mulţi locuitori ai cetăţii au fost întemniţaţi şi trimişi la moarte doar pe baza unor bănuieli sau a unor delaţiuni, alţii au fost persecutaţi sau lipsiţi de drepturile cetăţeneşti care li se cuveneau.

Alcmeonizii, care aleseseră calea exilului încă din vremea lui Pisistrate, au fost aceia care au organizat doborârea tiraniei. Intraseră deja în graţiile Consiliului oracolului din Delfi, reconstruind templul cu marmură de Paros în loc de tuf, aşa cum fusese înţelegerea. În acest moment ei au mers mai departe, corupând-o pe Pitia, marea preoteasă a sanctuarului din Delfi, să le poruncească spartanilor, de fiecare dată când aceştia veneau ca să consulte oracolul, să elibereze Atena de tiranie.

Pentru un om al zilelor noastre este greu să accepte ideea că guvernanţii unei cetăţi ca Sparta ar fi crezut, într-adevăr, că zeul Apollo le poruncise să-i alunge pe tiranii din Atena, cu atât mai mult cu cât şi un rege al Spartei a corupt-o pe Pitia cu scopuri politice. Explicaţia acceptată de cei mai mulţi dintre istorici este că acolo exista un fel de legătură de tip „minte-braţ" între sanctuar şi cetatea cu funcţii şi sarcini supranaţionale şi că Sparta, în mod special, avea rolul de poliţie internaţională, după cum am văzut deja când a fost chemată să arbitreze în conflictul dintre Atena şi Megara pentru posesia asupra Niseei şi a Salaminei.

Spartanii s-au pregătit, aşadar, să se supună poruncii primite de la zeul din Delfi.

22 aprilie 1999

Am vorbit la telefon cu Kostas şi mi s-a părut că se simţea destul de bine, bineînţeles în împrejurările date. Poate că simte căldura primăverii care s-a instalat deja peste toată natura.

— Cum ţi s-a părut prezentarea pe care am făcut-o tiraniei?

— Interesantă. Parcă am început să înţeleg că, în general, a fost ceva pozitiv.

— Nu este chiar aşa. Tirania este un fenomen negativ pentru că le răpeşte cetăţenilor libertatea. Trebuie să spunem, însă, că aproape întotdeauna a fost vorba despre riposte pe care unele căpetenii ale populaţiei le-au dat silniciei aristocraţilor şi marilor proprietari funciari.

— Prin urmare, erau nişte revoluţionari.

— Uneori şi într-un anumit sens, da. Dar este evident că o asemenea instituţie nu poate decât să degenereze mai devreme sau mai târziu şi de aici vine aprecierea negativă şi fără drept de apel pe care, în cele din urmă, istoria le-a dat-o.

— Şi poveştile acelea legate de sex sunt de necrezut…

— Ştiam că o să te legi şi de asta. Totuşi, ai dreptate.

— Nu s-a schimbat nimic: întotdeauna sexul câştigă în dauna politicii.

— Politicienii sunt bărbaţi şi femei care se învârt în jurul puterii, iar sexul, se ştie de când lumea, a mers întotdeauna braţ la braţ cu puterea.

— Totuşi, ticălosul ăla de Pisistrate, ce urât s-a purtat cu biata fată.

— Baliverne. S-ar putea să fi fost doar un pretext. Este greu să ştii ce s-a petrecut cu adevărat atunci.

— Eu cred că aşa s-a întâmplat.

— Nici eu nu am motive să nu cred asta.

— Şi povestea cu Hermodios şi Aristogiton?

— O cred şi pe aceea. Probabil că iubirea dintre bărbaţi era tenebroasă, violentă, pentru că bărbaţii sunt violenţi din fire şi, de altfel, aceia nu erau efeminaţi, erau nişte bărbaţi adevăraţi din toate punctele de vedere. Se pare că şi Filip al II-lea a murit ucis tocmai din cauza unei poveşti tulburi de dragoste homosexuală.

— Şi Periandru din Corint? Povestea aceea face să ţi se zbârlească părul din cap.

— Aşa este. „Ai pus aluatul în cuptorul rece", nu-i aşa că este înfiorător?

— Dar eu mă întreb, chiar dacă preoţii oracolului ştiau mult mai multe decât orice alt om de atunci, cum de au aflat ce se petrecuse în mare secret, în dormitor, ba chiar şi în camera mortuară a Melissei?

— Asta n-o vom afla niciodată, după cum nu vom afla nici multe alte lucruri în legătură cu oracolele. Pe de altă parte, misterul era o caracteristică neapărat necesară pentru ca ei să prospere.

Curiozitatea părea să fie un bun medicament pentru el, pentru că era suficient să-i stârneşti curiozitatea ca să-l vezi mult schimbat în bine. Mare păcat că nu puteam să stau mai mult în preajma lui.

— Salut, Kostaki.

— Salut.

IV
DEMOCRAŢIA

Moartea violentă a lui Hipparh a schimbat radical caracterul şi comportamentul fratelui rămas în viaţă, Hippias. Aşa cum, în parte, s-a spus deja, din momentul acela a devenit bănuitor şi neîncrezător, s-a înconjurat de gărzi de corp, de mercenari violenţi şi cruzi, lovindu-i fără a şovăi pe toţi cei care-i trezeau doar bănuiala că ar fi vrut să uneltească împotriva lui. Cetatea, acum în plină dezvoltare economică şi culturală, nu putea tolera o asemenea asuprire. Primii dintre toţi aristocraţii, pe care Pisistrate îi tratase întotdeauna cu un anumit respect, oricum într-o manieră moderată, exercitându-şi puterea cu bunul său simţ înnăscut, atent să nu strice echilibrele interne delicate dintre diferitele componente ale societăţii ateniene.

Am văzut că tocmai Alcmeonizii au fost aceia care au luat hotărârea să ceară ajutor Spartei, aceasta fiind guvernată în vremea aceea de un om de o calitate excepţională: regele Cleomene, fiul lui Anaxandridas. Se spunea despre el că atunci când se îndrăgostise de soţia sa, aceasta era deja nevasta unui alt spartan. El apăruse în casa acestuia şi o luase pe femeie spunând că dacă soţul ei voia să-l împiedice, va trebui să-şi dovedească iubirea cu armele şi punându-şi viaţa în joc. Bărbatul nici n-a încercat măcar să se lupte cu un pretendent atât de hotărât şi i-a lăsat-o pe soţia sa: legătura celor doi s-a dovedit a fi fericită şi s-au iubit toată viaţa.

Cleomene nu guverna singur: într-adevăr, Sparta avea doi regi şi omologul său era pe atunci Demaratos care, însă, nu putea fi comparat cu el şi nici nu avea o personalitate atât de puternică. Cleomene era un războinic formidabil, cu o putere

impresionantă, capabil să învingă de unul singur o ceată de duşmani şi-şi juca rolul de adevărat suveran, impunându-şi propria personalitate, astfel încât a intrat de nenumărate ori în conflict cu Consiliul eforilor, cinci magistraţi numiţi de Consiliul bătrânilor care de multă vreme acţiona ca un adevărat organ executiv, dându-i regelui comanda armatei, funcţii religioase şi de reprezentare. Se instituia astfel un fel de mână de fier şi, din acest motiv, în lipsa unor norme constituţionale suficient de precise care să definească sferele de putere pentru fiecare instituţie în parte, se întâmpla ca eforii să gestioneze total puterea când regii erau nevolnici sau ezitanţi, iar aceştia erau nevoiţi să accepte iniţiativele lor atunci când se aflau în faţa unor suverani străini cu personalitate puternică şi cu planuri ambiţioase de adus la îndeplinire.

Pentru Alcmeonizi şi pentru ceilalţi din tabăra aristocraţilor, regele Spartei era un partener ideal. În parte pentru că monarhia a fost dintotdeauna, şi mai este şi astăzi, un punct ideologic de referinţă pentru oricare aristocraţie şi, apoi, pentru că şi Cleomene era singurul lider suficient de puternic şi de ambiţios care putea să înlăture un om ca Hippias.

Modul în care Alcmeonizii i-au implicat pe Cleomene şi pe spartani în această operaţiune este destul de ciudat, mai ales dacă ne luăm după ceea ce ne-a lăsat scris Herodot. Se ştie că ei intraseră în graţiile Consiliului care administra oracolul din Delfi datorită faptului că reconstruiseră templul lui Apollo cu marmură de Paros în loc de tuf vulcanic aşa cum fusese înţelegerea iniţială. Aflaţi în situaţia aceasta avantajoasă, ei au mers mai departe, corupând-o pe Pitia, pentru ca ea să le poruncească spartanilor, de fiecare dată când aceştia veneau să-i asculte prezicerile, să elibereze Atena de sub tiranie.

Pentru un om al zilelor noastre nu este uşor să-şi dea seama cât cântărea un oracol al lui Apollo: de fapt, nimeni nu putea să-l ignore. Oracolul era un izvor de înţelepciune, o adevărată „bancă de date" în care se aflau cunoştinţe din timpuri imemoriale, poate chiar din epoca miceniană, fără nici o întrerupere, bucurându-se din această cauză de un prestigiu imens. Avem dovezi arheologice că şi în secolele cele mai întunecate ale aşa-numitului Ev Mediu elenic marile sanctuare, şi mai ales cel de la Delfi, au rămas singurele în stare să facă o serie de cumpărături scumpe şi să-şi menţină un stil fastuos de viaţă, ceea ce spune multe despre puterea pe care o deţineau. Nici o cetate nu întreprindea ceva cât de cât important fără a consulta oracolul şi interpretarea mesajului cădea întotdeauna în sarcina preoţilor care aveau astfel o putere discreţionară incredibilă. Oracolul putea chiar să declanşeze „războaie sacre" împotriva statelor care comiteau acte nelegiuite asupra sanctuarului, de exemplu, cultivând abuziv terenuri ce îi aparţineau şi cu toţii erau obligaţi să adere la acest apel până când cel vinovat îşi primea pedeapsa.

Ştim destul de puţine lucruri despre mecanismele din interiorul oracolului, despre raporturile dintre clarvăzătoare şi preoţi, relaţiile dintre aceştia şi sistemul politic din regiune, numit Amficţionie care, reprezentând un anumit număr de ţinuturi din Grecia centrală, avea în grijă administrarea sanctuarului. Fapt este că spartanii s-au supus îndemnului primit din partea oracolului şi au organizat două expediţii asupra Pireului. O primă tentativă a eşuat, dar a doua, condusă de regele Cleomene în persoană, a avut succes. Hippias a fugit, refugiindu-se în Asia Mică, unde a cerut şi i s-a acordat ospitalitate de către Marele Rege Darius. După o vreme, nu s-a mai ştiut nimic de el.

După acest succes, Alcmeonizii s-au întors în Atena şi au făcut tot posibilul pentru ca tirania să

nu mai poată reapărea. Făuritorul noii constituţii a fost unul de-ai lor, Clistene, fiul lui Megacle, părintele primelor legi democratice din istoria omenirii. Nu era tocmai ceea ce ar fi dorit spartanii: într-adevăr, intervenţia lor avusese drept scop instaurarea în Atena a unei oligarhii aristocratice care să le rămână recunoscătoare pe veci şi, de asemenea, să existe şi un anumit raport de subordonare, dar lucrurile nu au decurs aşa cum se aşteptau ei. Cleomene a încercat chiar să facă în aşa fel încât situaţia să convină şi Spartei, probabil la solicitarea aristocraţiei ateniene, dar cetăţenii-soldaţi au luat armele în mâini şi au apărat cu succes cuceririle obţinute.

Devenit arhonte, Clistene a promulgat o reformă foarte complexă acţionând în primul rând la nivel teritorial: a reunit satele şi târguşoarele din Atica în circumscripţii numite „demos", un cuvânt care înseamnă în acelaşi timp şi „popor" şi „sat", cam cum se spune în spaniola de azi „pueblo". Cele două cetăţi principale, însă, Atena şi Brauron, au fost împărţite în mai multe demosuri. Demosurile au fost unite câte zece pentru fiecare din cele cele trei regiuni în care era împărţită Atica, iar din aceste treizeci de grupări au fost alcătuite zece triburi, fiecare dintre ele trebuind să-şi aleagă câte cincizeci de reprezentanţi din care avea să ia fiinţă organul legislativ numit *Bule* („consiliu"). Fiecare dintre aceste grupuri de cincizeci de reprezentanţi primea conducerea Consiliului (*Pritania)* pe durata unei zecimi din an. Fiecare trib era împărţit după aceea în trei componente în care erau reprezentaţi locuitorii de pe coastă *(parali*), de la câmpie *(pediei*) şi de la munte *(diacri)* astfel încât colegiile electorale să fie bine echilibrate şi din punct de vedere social.

În orice caz, aceste reforme nu anulau instituţiile sociale tradiţionale prin care funcţiona societatea: rămâneau în vigoare fratriile în care erau împărţite cele patru vechi triburi ale Aticii – grupări de

familii care poate că derivau din vechile confrerii de războinici – şi rămâneau, de asemenea, active şi eteriile (literal „societăţi”), un fel de asociaţii secrete ale aristocraţilor. Fratriile erau acelea care alcătuiau listele de cetăţeni, din moment ce, de fiecare dată când se năştea un copil, tatăl său, printr-o festivitate anuală specială, Apaturiile, îl înfăţişa membrilor fratriei pentru a fi recunoscut şi acceptat ca membru al comunităţii. Tot în sânul fratriilor, tinerii îşi celebrau ritualul de intrare în tagma bărbaţilor, tăindu-şi pletele pe care, până la vârsta aceea, le lăsaseră să crească în voie. Acest tip de clan avea o importanţă atât de mare pentru viaţa indivizilor, încât atunci când un membru al lui murea asasinat fără ca familia să-l poată răzbuna, fratria însăşi era aceea care îşi asuma misiunea de a duce la bun sfârşit pedepsirea celui vinovat.

După aceea, demosurile au fost cele care alcătuiau listele cu cetăţeni, dar întotdeauna în mod condiţionat, pentru că nimeni nu putea fi înscris în asemenea liste dacă nu aparţinea unei fratrii. Prima înscriere era, de fapt, un fel de stare civilă, în timp ce a doua, cea în demos, urma să aibă fie valoarea unei liste electorale, fie de registru de evidenţă al recrutării pentru forţele armate. Demosul a dobândit de-a lungul trecerii timpului o importanţă atât de mare încât a început să facă parte din onomastica persoanelor. S-a renunţat la identificarea persoanelor după numele tatălui (de exemplu: Eupitos, fiul lui Antenor) definindu-le în schimb după demosul din care proveneau (Eupitos din demosul Acames).

Cetăţenii alegeau, de asemenea, un colegiu de zece strategi, unul din fiecare trib, care aveau să conducă armata în caz de război, schimbându-se în fiecare zi la comanda acesteia.

Acest amănunt ar putea să-l mire pe cititorul de azi care ştie bine cât de importantă este în timpul unui război unitatea de comandă şi continuitatea

decizională, dar în practica militară a Greciei între secolele al VI-lea şi al V-lea î.Hr. ele contau destul de puţin. Conflictul armat era, într-adevăr, o bătălie care avea loc în plină zi, într-un loc stabilit dinainte, între două formaţii dispuse în linii aproximativ egale în desfăşurare şi în adâncime, constând într-o ciocnire frontală care provoca pierderi maxime în prima jumătate de oră a luptei. Formaţia care bătea în retragere, fiind nevoită, din cauza aceasta, să-şi abandoneze morţii şi răniţii în terenul ocupat de inamic, pierduse ziua de luptă: cerea un armistiţiu, negocia restituirea morţilor şi a prizonierilor, precum şi condiţiile de pace care aveau să rămână în vigoare până la lupta următoare, într-o situaţie ca aceasta, rolul comandantului era foarte limitat pe plan strategic. Importanţa sa era mare doar pe plan tactic şi psihologic pentru că el se afla în prima linie, la capătul ei din dreapta şi exemplul lui avea un efect mobilizator.

Este posibil şi ca, elaborând constituţia, Clistene să se fi gândit la un fel de întrecere dintre strategi, pe câmpul de luptă, pentru ca fiecare să-şi dovedească vitejia proprie şi a trupelor pe care le comanda, în comparaţie cu prestaţia celorlalţi. Dar vom vorbi şi mai târziu despre aceasta.

Ceea trebuie să subliniem acum este că legile promulgate în anul 508 î.Hr. (aceasta este data reformei lui Clistene) se bazau pe sufragiul universal, pe tragerea la sorţi a funcţiilor (pentru a evita fenomenele de corupţie) şi pe echilibrul dintre toate clasele sociale în administrarea treburilor publice. Într-adevăr, pentru a putea avea acces la funcţiile de conducere, nu erau necesare nici blazonul unei descendenţe nobile, nici o anumită categorie de venit, ci doar cetăţenia, condiţie care le revenea tuturor bărbaţilor care puteau demonstra că trăiesc în Atena de cel puţin trei generaţii. Nu aveau drept de vot femeile, desigur, sclavii şi rezidenţii străini (*metoikoi)* care,

însă, aveau dreptul să practice orice profesie. Fiecărui cetăţean îi erau garantate integritatea fizică, proprietatea şi libertatea persoanei; în schimb, i se cerea supunere faţă de legi, credinţa în instituţii şi apărarea patriei cu arma în mână atunci când era nevoie. Într-un asemenea caz, echipamentul personal, adică întreaga uniformă şi armele unui infanterist, şi le procura pe cheltuiala lui. Acest echipament era compus din coif din tablă de bronz cu placă protectoare sau cu vizieră şi cu apărătoare pentru obraji, dintr-o platoşă din bronz, din piele groasă sau de in presat (conceput în mai multe straturi aşa cum sunt astăzi vestele antiglonţ) întărită cu plăci metalice.

Platoşele metalice erau confecţionate din două piese, deseori urmând forma anatomică a trunchiului, prinse în părţi cu curele şi cu agrafe, iar cele din piele sau in erau prinse de doi epoleţi întăriţi prin mai multe inele metalice care coborau în jos, pe piept. Abdomenul hoplitului era protejat, în plus, de nişte franjuri din piele groasă, întăriţi cu plăci metalice care, însă, permiteau mişcările luptătorului: asigurau o anumită protecţie împotriva loviturilor cu tăişul sabiei, dar nu ajutau prea mult în cazul împunsăturilor. Picioarele erau protejate de pulpare de formă anatomică, îmbrăcând piciorul de la glezne până la genunchi şi, câteodată (dar mai rar), chiar coapsele, încheiate întotdeauna la spate. Scutul (*oplon*) era considerat arma de bază. Rotund sau oval, el acoperea corpul de la bărbie până la genunchi şi era purtat pe mâna stângă, astfel încât în luptă putea apăra şi şoldul drept al camaradului din stânga. Era deseori împodobit cu imagini şi simboluri heraldice care vădeau rangul războinicului. Armele de atac erau lancea şi sabia.

Progresul, chiar şi numai faţă de constituţia lui Solon care, în multe privinţe, rămăsese totuşi în vigoare, era enorm. Mai rămânea încă un obstacol în calea atingerii unei democraţii complete:

accesul claselor de jos la funcţiile cele mai înalte şi trecerea peste gratuitatea funcţiilor publice. Într-adevăr, nimeni dintre aceia care trăiau din propria lor muncă nu-şi putea permite să ocupe o funcţie publică, pentru că şi-ar fi pierdut veniturile şi n-ar mai fi putut trăi pe mai departe. Acesta rămânea, în orice caz, doar un drept formal de care nu toţi puteau beneficia.

Evident, de la o societate din epoca aceea nu se putea aştepta acordarea dreptului de vot pentru femei: deplinătatea drepturilor deriva din deplinătatea îndatoririlor, înainte de toate aceea de apărare a comunităţii, onoare şi datorie care, la început, reveneau doar aristocraţilor, apoi tuturor cetăţenilor, dar în niciun caz femeilor. Dacă astăzi femeile pot mânui fără niciun efort chiar şi armele ucigătoare ale bărbaţilor sau pot apăsa pe butonul de lansare al unei rachete, în vremea aceea ar fi fost cu totul de neconceput ca ele să lupte cu lancea şi cu scutul, în câmp deschis, împărţirea funcţiilor sociale (apărare pentru bărbat, naşterea şi creşterea copiilor pentru femeie) fiind extrem de rigidă. Mitul amazoanelor, despre care am vorbit deja, aparţinea unor vremuri îndepărtate şi, în orice caz, ca un amănunt interesant, acele femei războinice erau aproape întotdeauna înfăţişate ca luptătoare pe cal, înarmate doar cu arc şi scut în formă de semilună şi niciodată ca luptătoare în infanteria de linie.

Paradoxal, femeile erau mai independente şi mai libere în societatea închisă şi militaristă a Spartei, decât în Atena cea democratică. Acolo, fetele se antrenau în palestre purtând doar chitonul militar scurt („coapse goale" le numeau, oarecum indignaţi, ceilalţi greci) sau dansau goale la unele serbări; ca femei măritate puteau ieşi fără oprelişti în public, aveau dreptul să posede şi să transmită averi la fel ca bărbaţii şi tot ele aveau onoarea de a oficia ceremonia solemnă prin care încredinţau scuturile tinerilor soldaţi înaintea unui război,

pronunţând teribila recomandare: „[te vei întoarce] sub acesta sau pe acesta” (adică: mai degrabă vei muri decât să-ţi părăseşti locul tău de luptă). Într-adevăr, războinicii căzuţi în luptă sau răniţi erau transportaţi pe scuturile lor prin mânerele cărora camarazii treceau lăncile, transformându-le într-un fel de brancarde.

În Sparta întâlnim chiar o tradiţie moralizatoare aparţinând femeilor, lucru mai degrabă unic decât rar într-o societate patriarhală, informaţie care ne-a fost transmisă parţial de Plutarh într-o lucrare intitulată *Zicale despre femeile spartane.* O întâmplare este deosebit de elocventă în ceea ce priveşte condiţia femeii în Sparta. Când delegaţii grecilor din Ionia s-au dus să ceară ajutor militar la regele Spartei, Cleomene, l-au găsit mergând în patru labe purtând-o în spinare pe fetiţa sa, Gorgos. Văzând expresiile nespus de mirate ale solilor, regele le-a spus: „Oaspeţii străini nu se întâmpină astfel, dar dacă sunteţi şi voi părinţi, mă puteţi înţelege”. Lucrul acesta ne face să ne gândim că la Sparta fetiţele erau iubite şi alintate de părinţii lor, cu siguranţă mult mai mult decât băieţii care, încă de la o vârstă fragedă, plecau de acasă ca să trăiască în cazărmi. Există informaţii despre femei spartane care aveau în proprietate grajduri cu cai de curse, participând la olimpiade, cam ca şi astăzi când numeroşi cai pursânge englezeşti se întrec la Ascot cu alţii provenind din grajdurile reginei sau ale unor doamne din aristocraţia britanică.

Reforma lui Clistene a făcut ca procesul de democratizare să devină ireversibil iar tirania propriu-zisă nu a mai revenit niciodată la Atena. Pentru a evita o asemenea eventualitate, atenienii au adoptat o procedură radicală şi, din multe puncte de vedere, profund nedreaptă: persecuţia, atribuită şi ea măsurilor înnoitoare ale lui Clistene. Când un cetăţean devenea prea puternic şi aspira să se transforme într-un lider, riscând să devină o

ameninţare pentru democraţie, Adunarea cetăţenilor putea adopta o hotărâre prin care să-l trimită în exil. Se proceda prin votare şi fiecare scria numele personajului în cauză, scrijelindu-l pe vopseaua neagră de pe o plăcuţă de ceramică (*ostrakon*), un fel de buletin de vot al grecilor antici. Dacă, atunci când se numărau, voturile întruneau majoritatea, omul trebuia să părăsească oraşul, sub ameninţarea pedepsei cu moartea, şi să nu se întoarcă mai devreme de zece ani, cu excepţia cazului în care era rechemat oficial, printr-un decret special. În felul acesta, Atena i-a alungat deseori pe unii dintre cei mai buni oameni ai săi şi, mai mult, în perioadele caracterizate prin demagogie, exilarea a devenit pentru unii o armă foarte comodă pentru a se debarasa de anumiţi adversari politici.

O anecdotă cu iz conservator clarifică într-un fel această problemă. Se povesteşte că, atunci când atenienii s-au adunat ca să voteze exilarea lui Aristide – adversarul politic al lui Temistocle – un ţăran, fără să-l fi recunoscut, s-a apropiat de el şi l-a întrebat dacă poate să scrie în locul lui numele lui Aristide, el fiind analfabet. Aristide, fără să-şi piardă cumpătul, a scris propriul său nume şi i-a înapoiat plăcuţa de vot adversarului său necunoscut. Totuşi, l-a întrebat: „Dar ce rău ţi-a făcut Aristide ăsta de vrei să fie exilat?”. Iar ţăranul i-a răspuns: „Nimic. Doar că m-am săturat să aud mereu că i se spune «cel drept»”.

Este limpede că această anecdotă a fost răspândită ca să discrediteze democraţia; pentru a demonstra că acel sistem, ajuns în mâinile unor ignoranţi şi ale unor nepricepuţi, era o armă periculoasă şi păgubitoare, fiind clar, totuşi, că persecuţia aceasta era o condamnare dură datorată unei pure prezumţii, ceea ce astăzi s-ar numi un proces de intenţie. Dar, despre radicalismul anumitor aspecte ale democraţiei ateniene vom mai avea ocazia să vorbim. Cel mai surprinzător

este faptul că un aristocrat cum era Clistene, membru al unei familii care iubise întotdeauna puterea, putuse crea un sistem politic menit să devină un model de convieţuire socială pentru popoarele de pe întreaga planetă şi că, în esenţă, el n-a fost întrecut în cele douăzeci şi cinci de secole care s-au scurs de la instaurarea lui. Este cert că reforma constituţională a lui Clistene a fost doar încununarea unui lung proces inaugurat în primul rând de Solon şi, apoi, în mod paradoxal, continuat de Pisistrate care crease premisele la nivel economic şi social pe care să se poată clădi democraţia. Nu trebuie să uităm, într-adevăr, că recunoaşterea drepturilor civile pentru toţi cetăţenii unei comunităţi rămâne literă moartă dacă ei nu au posibilitatea să le exercite şi nu pot avea această posibilitate decât atunci când condiţiile de trai sunt măcar decente pentru cea mai mare parte a lor.

Eliberată de tiranie, cetatea a pornit din nou pe calea dezvoltării, extinzându-se şi pe plan demografic. Puţin sau aproape nimic ştim despre felul în care a decurs „rodajul” noilor instituţii. Despre felul în care oamenii de la ţară puteau fi convinşi să-şi lase treburile ca să ia parte la adunările de pe colina Pnices sau despre reacţia nobililor. Sigur este că prestigiul lor a rămas nealterat în interiorul fratriilor şi poate că au continuat să aibă o influenţă importantă şi în cadrul noilor instituţii; Areopagul, care îi reunea pentru tot restul vieţii pe toţi cei care fuseseră cândva arhonţi, şi-a păstrat, în orice caz, o mare parte din prestigiu. Mulţi se întreabă cum de s-a putut petrece un astfel de miracol prin care cetăţenii inferiori ca rang, statut social, avere, în loc să se grupeze în jurul nobililor aşteptând protecţie şi sprijin de la aceştia (aşa cum s-a întâmplat mai târziu la Roma, prin sistemul clientelar) să se menţină în mare parte independenţi, alegând o viaţă de oameni liberi.

Răspunsul cel mai probabil este că ei şi-au dat seama de forţa votului şi a conceptului de „majoritate”, indispensabil într-o democraţie. Fiind mulţi, voinţa lor avea mai mare greutate şi contau mai mult, chiar dacă erau mai săraci şi mai neciopliţi.

***

Pe plan internaţional, nori de furtună se adunau la orizont. În 499 î.Hr., regele Darius al Persiei a întreprins o expediţie în Europa împotriva triburilor scite de pe teritoriul de azi al Ucrainei. A pus să se construiască un pod peste Dunăre şi l-a lăsat acolo de pază pe tiranul şi satrapul său din Milet, Istieus care, la rândul său, îi lăsase puterea în Milet lui Aristagoras. Expediţia a mers prost: la fel ca urmaşii lor ruşi împotriva lui Napoleon douăzeci şi trei de secole mai târziu, sciţii s-au retras în interiorul nesfârşitelor teritorii în care trăiau, lăsând în urma lor pământul pârjolit şi Darius a fost nevoit să se retragă. Câtva timp, nu s-a mai auzit nimic despre armata sa şi nobilul Miltiade care încă de pe vremea lui Pisistrate locuia într-unul din castelele sale din peninsula Gallipoli, a mers la Istieus pentru a-l convinge să distrugă podul şi să-l lase pe Darius în voia sorţii.

Între timp, la Milet, lui Aristagoras i-a venit ideea să atace insula Naxos pentru a o anexa la satrapia persană pe care i-o lăsase în grijă Istieus, dobândind astfel nişte merite în ochii Marelui Rege, dar expediţia lui s-a sfârşit printr-un dezastru: locuitorii insulei au respins atacul provocându-i lui Aristagoras pierderi grele pentru care, fără niciun dubiu, avea să-i dea socoteală lui Darius când acesta urma să se întoarcă. Atunci, omul nostru a avut ideea să organizeze o răscoală a grecilor din Ionia (coasta de vest a Anatoliei) împotriva persanilor, punându-se în fruntea lor. Cel puţin aceasta este interpretarea lui Herodot care îl descrie pe Aristagoras ca pe un aventurier oportunist şi fără prea multe scrupule. Oricum s-au

desfăşurat lucrurile, nu este nici o îndoială că Aristagoras îşi dădea seama că posibilităţile lui de a rezista în faţa lui Darius atunci când acesta avea să se întoarcă erau destul de reduse, dacă nu-i chema în ajutor pe grecii din patria lui. S-a dus, prin urmare, la Sparta, la regele Cleomene pe care l-a găsit, aşa cum am povestit deja, jucându-se cu fetiţa sa, Gorgos, un copil destul de obraznic.

Regele l-a găzduit, dar Aristagoras nu s-a simţit bine deloc, îngheţând de frig în casa aceea în care, conform regulii valabile pentru toate casele din cetate, în timpul iernii nu era permis să se facă focul înainte de asfinţitul soarelui. Îi era atât de frig încât îşi ţinea tot timpul mâinile pe sub mantie şi punea pe un sclav să-i încheie încălţările, în ochii unui spartan, lucrul acesta era atât de ciudat încât micuţa Gorgos era convinsă că oaspetele străin era ciung de ambele braţe!

Aristagoras era pregătit: adusese cu el chiar şi o hartă gravată pe o placă din bronz pe care era reprezentată o bună parte din imperiul persan. I-a spus că dacă spartanii acceptau să i se alăture, persanii ar fi fost nimiciţi şi grecii ar fi putut ajunge chiar până la capitala lor, Susa. Cleomene l-a privit cu uimire, a tras cu ochiul la hartă şi a întrebat la ce distanţă de malul mării se afla acel oraş, Susa, de care oaspetele său pomenise. Aristagoras i-a răspuns că era la trei luni de mers de la mare.

„Oaspete al meu”, i-a răspuns atunci Cleomene, „tu nu vrei binele spartanilor dacă vrei să-i duci la trei luni de mers de la malul mării”. Evident, isprava lui Xenofon şi a celor „Zece mii” ai săi şi cu atât mai mult aceea a lui Alexandru cel Mare, la vremea aceea nici nu erau de conceput. Răspunsul a fost un refuz politicos, dar ferm. Se pare că Aristagoras a mai făcut şi alte tentative, printre care şi aceea de a oferi daruri şi bani, dar fără niciun rezultat, aşa că s-a decis să se adreseze atenienilor.

Oricât era de bine instruită, armata ateniană nu era la fel de bună cu aceea a spartanilor, atât de redutabilă încât prea puţini îndrăzneau s-o înfrunte în câmp deschis şi cei care o făceau erau de cele mai multe ori bătuţi măr, dar exista, totuşi, un avantaj: Atena era metropola (altfel spus „cetatea mamă”) a Miletului, astfel încât nu putea să rămână surdă la chemarea sângelui de frate. Aşa a şi fost: insistenţa oratorică a lui Aristagoras a avut câştig de cauză în faţa Adunării care a votat trimiterea unui contingent de circa cinci mii de oameni şi a douăzeci de corăbii. „Şi aceasta”, comentează Herodot, „este dovada faptului că este mai uşor să convingi o mulţime de oameni laolaltă, decât o singură persoană”. Alte cinci corăbii cu circa o mie de războinici a trimis şi Eretria, o cetate de pe insula Eubeea, aliată cu Atena. Era o decizie nebunească: printr-o asemenea aventură, Atena intra, de fapt, în stare de război cu restul lumii, dat fiind că imperiul persan se extinsese asupra tuturor marilor puteri din lumea civilizată cunoscută care se întindea la vest până la Cartagina, iar la răsărit până la principatele din Valea Indusului şi din munţii tibetani.

Şi este de presupus că, de data aceasta, Aristagoras s-a ferit cu străşnicie să le arate atenienilor harta pe care i-o prezentase, cu rezultate negative, lui Cleomene al Spartei.

În primăvara anului 494 î.Hr., forţele unite ale rebelilor ionieni şi ale celor două cetăţi greceşti au atacat Sardi, capitala satrapiei Lidiei, cândva capitală a lui Cresus şi au jefuit-o sălbatic. Acropola, apărată de o garnizoană persană, n-a putut fi cucerită, dar, deşi grecii nu au recunoscut niciodată după aceea, a ars cu acea ocazie templul Marii Mame a zeilor care a fost mistuit total de flăcări. Era un sanctuar de mare importanţă şi acea acţiune nesăbuită a stârnit o agitaţie generală şi un val de indignare.

„Acela a fost începutul tuturor relelor, scrie Herodot care, trăgându-se dintr-un tată grec şi o mamă asiatică, avea o minte deschisă, gata să înţeleagă şi starea de spirit a unora care nu erau greci şi nu-i venerau pe cei doisprezece zei din Olimp. Între timp, Marele Rege reuşise, deşi cu armata destul de greu încercată, să ajungă din nou pe malul de sud al Dunării, apărată de credinciosul Istieus şi se apropia în marş forţat cu intenţia de a-l pedepsi pe trădătorul Aristagoras şi a înăbuşi revolta ionienilor. Înfruntarea decisivă a avut loc pe mare, în apele micii insule Lades, în dreptul golfului Milet, şi s-a soldat cu un adevărat dezastru pentru aliaţii greci. Herodot pare să-i ia în derâdere cu sarcasm pe burghezii şi pe negustorii din Milet care, fiind nevoiţi să vâslească din greu, au făcut în scurt timp o mulţime de băşici în palme şi nu au mai putut menţine ritmul susţinut de care era nevoie în lupta navală.

Oraşul a fost cucerit şi incendiat fără milă, căpeteniile răsculaţilor ucise pe loc, cele mai frumoase fete au luat drumul haremului Marelui Rege, băieţii cei mai frumoşi au fost castraţi ca să devină eunuci în acelaşi harem; întreaga populaţie a fost deportată undeva în interiorul Asiei. Când totul s-a sfârşit, Darius a vrut să afle cine oare îi ajutase pe supuşii săi să se revolte împotriva stăpânirii sale.

„Atenienii, Mărite Rege”, i s-a răspuns.

„Dar cine mai sunt şi atenienii aceştia” se spune că ar fi întrebat Darius furios şi uimit în acelaşi timp. Întrebarea pare destul de puţin probabilă, dat fiind că el găzduia la curtea sa pe unul dintre acei atenieni, pe Hippias care făcea tot posibilul ca să-şi poată redobândi puterea pierdută, chiar şi cu funcţia de satrap persan. În orice caz, luându-ne tot după spusele lui Herodot, Darius îi va porunci unuia dintre curteni să-i şoptească la ureche în fiecare zi: „Mărite Rege, nu uita de atenieni”, un mod la fel ca oricare altul pentru a spune că lui

Darius nu-i plăcuse deloc intervenţia ateniană în Asia şi că o considera un amestec intolerabil în treburile sale interne, aşa încât trebuia pedepsită cât de curând. A trimis pentru aceasta o armată în Tracia, ajutată şi de o flotă, pentru a încerca o invazie dinspre nord. Desigur, ştirea a ajuns ca fulgerul la Atena şi, o dată cu ea, s-a răspândit şi teama. Cu câtva timp înainte, un tânăr politician, pe nume Temistocle, care va face ca, la scurt timp după aceea, lumea să vorbească despre el, propusese Adunării să voteze acordarea de fonduri pentru fortificarea portului Pireu care se preta să fie apărat mult mai bine decât golful Faleros, foarte larg şi uşor accesibil. Locuitorii cetăţii au aprobat această propunere şi probabil că nu le-a părut rău mai târziu.

Ne aflăm în 492 şi, în acel an, un poet tragic, Frinicos, a reprezentat o tragedie cu titlul *Căderea Miletului* în care spectatorii puteau vedea suferinţele provocate de persani cetăţii ionice. Impactul asupra unui public care poate că nu era obişnuit să vadă nişte piese având ca subiect evenimente petrecute în realitate a fost devastator. Atât de puternică a fost această reacţie încât autorităţile l-au premiat pe autor, dar l-au amendat „pentru că amintise cetăţenilor nişte lucruri neplăcute" şi au interzis reprezentaţiile cu această tragedie la Atena şi în Atica. Este un exemplu de cenzură din partea unui regim democratic şi aceasta dă de gândit: evident, autorităţile ateniene se temeau mai mult de pericolul pe care-l reprezentau comportamentele iraţionale în sânul opiniei publice, decât de probleme de ordin moral, aşa cum se întâmplă în cazul democraţiilor moderne. Pornografia, de exemplu, sau chiar simpla prezentare a sexualităţii sau a nudităţii, reglementate cu rigiditate de conducătorii noştri, se pare că nu-i îngrijorau deloc pe vechii atenieni. Într-adevăr, chiar în perioada aceea, pictura de pe vasele de ceramică prezintă scene de simpozion

foarte îndrăzneţe cu imagini de sexualitate foarte explicite, ca să nu spunem totale. După unele opinii, un asemenea fenomen este interpretat ca o formă de compensare pentru aristocraţii care căutau în sfera vieţii private satisfacţia care le era interzisă în public de către noile instituţii democratice, dar s-ar putea, de asemenea, ca tocmai democraţia să fi fost aceea care a descătuşat libertatea de creaţie a artiştilor din acest domeniu.

Din fericire pentru greci, armata persană a fost decimată de traci, iar flota a naufragiat pe stâncile de la poalele Muntelui Athos. Dar afrontul suferit a fost greu de digerat şi Darius a hotărât să repete atacul doi ani mai târziu, printr-o expediţie maritimă care să debarce direct pe ţărmurile Aticii o armată de ocupaţie.

Expediţia a pornit în primăvara anului 490 î.Hr., sub comanda amiralului persan Dati, semănând moarte şi distrugere peste tot pe unde trecea. Eretria a fost luată prin surprindere şi făcută una cu pământul, apoi flota s-a îndreptat în direcţia Aticii şi a atins ţărmul într-un loc semideşertic pe care oamenii îl numeau „câmpul mărarului sălbatic” şi care a rămas celebru peste milenii ca simbol al luptei oamenilor liberi împotriva tiraniei invadatorului străin: Maraton. Locul acela era acelaşi în care, cu mulţi ani înainte, debarcase cu succes Pisistrate la întoarcerea din exilul său în Eubeea şi putem fi siguri că Hippias, participant la expediţie, îi sfătuise pe persani să aleagă locul acela pentru debarcare.

Astăzi, pe locul acela există un târguşor, o staţiune balneară foarte căutată, iar vechiul tumul sub care sunt îngropaţi atenienii căzuţi în luptă este înconjurat de grădini, hoteluri şi restaurante; dar în acea îndepărtată primăvară a anului 490 î.Hr. era o plajă aproape pustie, presărată, poate, ici şi colo, cu casele unor pescari săraci. Armata persană a aruncat ancora, infanteriştii au debarcat şi au tras

navele cu prora pe mal, după care şi-au instalat tabăra şi au rămas o vreme acolo în aparenţă fără intenţia de a se mişca din loc. Este posibil ca Dati să nu fi avut niciun chef să se afunde pe teritoriul muntos din interiorul regiunii ca să nu se expună inutil unor ambuscade: experienţa nefericitei expediţii terestre din 492 era încă proaspătă, aşa că era mai bine să aştepte ca atenienii să facă prima mişcare.

Între timp, aceştia aflaseră deja de soarta crudă a locuitorilor Eretriei şi ştiau că trupele persane îşi aveau tabăra pe teritoriul lor, la două zile de mers de oraş. Au trimis imediat curieri ca să ceară ajutor de la cetăţile vecine. La Sparta au trimis un alegător faimos, pe nume Fidippide, care a parcurs în numai două zile distanţa dintre cele două aşezări, transmiţând acolo cererea disperată de ajutor a patriei sale aflate în pericol. Spartanii au răspuns că vor veni în ajutorul atenienilor, dar nu înainte de a se desfăşura festivităţile închinate zeiţei Artemis Orthia pentru care trebuiau să aştepte nopţile cu lună plină, îndurerat, Fidippide se întoarse la Atena cu răspunsul dezolant primit din partea celei mai puternice cetăţi greceşti, dar a mai povestit şi ceva foarte ciudat: se făcea că, în timp ce alerga către Sparta, îi apăruse zeul Pan. O halucinaţie, provocată, desigur, de oboseala aceea grozavă sau poate un păstor singuratic zărit în preajma unui izvor. Nu vom afla niciodată. Totuşi, atenienii au construit la poalele acropolei un mic sanctuar dedicat zeului Pan pentru a aminti acea întâmplare.

Atena era singură: doar micul oraş Plateea, o aşezare de frontieră cu ţinutul Beoţiei, a răspuns cererii de ajutor trimiţând două mii de oameni să se alăture celor zece mii de atenieni. Calculând câte un bărbat valid la patru locuitori şi luând în considerare faptul că, pentru apărarea Atenei mai rămăseseră alţi şase-şapte mii de oameni, am putea deduce că Atena şi Atica aveau în total şaptezeci-

optzeci de mii de locuitori: o nimica toată în comparaţie cu cele treizeci-patruzeci de milioane de fiinţe care, după toate probabilităţile trăiau în nesfârşitul imperiu persan, singura superputere a lumii de atunci care intrase în contact cu Occidentul, prin cartaginezi şi poate şi cu etruscii care, de fapt, după o vreme, i-au devenit aliaţi.

Arhontele polemarh (cel care răspundea de acţiunile militare), Calimah, a adunat colegiul strategilor. Probabil că s-au prezentat cu toţii înarmaţi până în dinţi, aşa cum se obişnuia în cazuri de mare pericol, pentru a asculta propunerile conducerii cetăţii şi pentru a-şi expune propriile opinii. Printre ei se afla şi Miltiade, întors din Chersonesul tracic după înfrângerea oamenilor lui Pisistrate, singurul care putea şti câte ceva despre persani şi despre felul în care luptau soldaţii lor. Era un nobil, un senior care domnea în principatul său din Tracia, ceea ce demonstrează că şi după adoptarea constituţiei lui Clistene aristocraţii se mai bucurau de mare consideraţie şi respect în caz de război. În plus, el era acela care-l îndemnase pe Istieus să distrugă podul de peste Dunăre şi să-l abandoneze pe Marele Rege în imensele stepe ale Sciţiei.

Pentru Miltiade totul era clar: atenienii trebuiau să ajungă imediat la Maraton şi să-şi instaleze tabăra în faţa persanilor pentru a contracara orice mişcare a lor şi a-i împiedica să se aprovizioneze din teritoriu. Atitudinea sa hotărâtă a avut un efect atât de puternic asupra celorlalţi generali încât aceştia au renunţat la sistemul de a se roti zilnic la comanda trupelor, în favoarea sa astfel încât camaradul lor să aibă posibilitatea de a-şi pune singur în aplicare planul de bătaie.

Trupele ateniene au ajuns pe câmpia de la Maraton, au poposit la o jumătate de milă distanţă de armata persană şi cele două armate au rămas o vreme una în faţa celeilalte supraveghindu-se, fără ca vreuna să ia vreo iniţiativă. Atenienii şi

plateenii erau în total cam douăsprezece mii, persanii o sută de mii, după spusele lui Herodot, dar aproape nimeni nu crede că ar fi putut transporta pe mare un asemenea număr de soldaţi: o cifră mai rezonabilă pare a fi de treizeci, patruzeci de mii de oameni, în orice caz, o superioritate zdrobitoare.

Miltiade, îngrijorat din cauza dificultăţii cu care îşi aproviziona armata pentru că în spate nu avea decât munţii, şi temându-se că spartanii nu vor sosi în niciun caz la timp, s-a hotărât să ia iniţiativa. A convocat statul-major şi le-a explicat generalilor ceea ce avea de gând: era o idee nebunească. El ştia că principalul atu al armatei duşmane erau foarte numeroşii arcaşi înarmaţi cu arcuri duble, în stare să arunce pe o traiectorie curbă nori de săgeţi cu vârfuri ucigătoare din fier. Dacă persanii în formaţie de luptă i-ar fi ţinut sub tirul săgeţilor suficient de mult, pierderile ar fi fost uriaşe: mai puţin de jumătate dintre luptătorii greci ar mai fi ajuns să intre în luptă de aproape cu persanii. Era absolut necesar să se parcurgă în fugă spaţiul critic din bătaia arcurilor duşmane astfel încât să se reducă la minimum timpul în care oamenii ar fi fost expuşi tirului necruţător de baraj al arcaşilor persani.

Uşor de spus. De fapt, însemna ca soldaţii atenieni să alerge circa două sute de metri în ţinuta de război (cam treizeci şi cinci de kilograme de fier, bronz şi piele groasă), fără a rupe rândurile, să ajungă asudaţi în contact cu inamicul, cu speranţa că nu şi-au irosit toată energia într-o asemenea cursă nebunească, angajându-se la sfârşit într-o luptă corp la corp care se anunţa a fi pe viaţă şi pe moarte. Hopliţii atenieni şi, în general greci, erau obişnuiţi să practice *hoplodromos* (alergarea cu scutul), o probă atletică disputată şi la olimpiade, având ca scop antrenarea tinerilor pentru a purta scutul uriaş şi foarte greu, apucat cu braţul stâng,

deplasând astfel centrul de greutate al luptătorului în acea direcţie.

Probabil că Miltiade avea la dispoziţie numai oameni în putere şi în floarea vârstei, cei mai bătrâni fiind lăsaţi în garnizoana care apăra zidurile cetăţii, aşa că putea conta pe prospeţimea atletică necesară acelei tactici pe care o avea în minte. El ştia bine că, de fapt, infanteria persană dădea tot ce era mai bun în ea în duelurile la distanţă, dar în încleştările de aproape nu ar fi făcut faţă avalanşei de bronz şi de fier a falangei hoplite. Şi aşa, în zorii celei de-a opta zi de aşteptare, santinelele i-au trezit pe luptătorii greci, în şoaptă sau din gură în gură, fără nici cel mai mic semnal de trâmbiţe. Fiecare om a îmbucat în grabă ceva din picioare, după care s-a dus să-şi ocupe locul în formaţie. Ordinul s-a transmis din om în om, de la un şir la altul, privirile tuturor erau aţintite asupra braţului ridicat al comandantului şi cu toţii aşteptau semnalul de atac, în acele clipe interminabile în care fiecare dintre ei se gândea la soţie şi copii, încercând să-şi adune toate forţele fizice şi psihice în vederea luptei necruţătoare cu moartea.

Când s-a dat semnalul, au pornit la pas până când, ajunşi la circa două sute de metri distanţă de inamic, au pornit în goană, din ce în ce mai iute, în timp ce aerul se umplea de zăngănitul armelor. Impactul a fost înspăimântător: zidul de scuturi metalice a izbit şirurile persane cu o violenţă de neînchipuit şi le-a împins înapoi. Armamentul uşor al asiaticilor, care se foloseau de scuturi împletite din nuiele şi pieptare din piele, nu a rezistat la şocul echipamentului greu al hopliţilor atenieni şi plateeni şi trupele lui Darius au început să bată în retragere către ţărmul mării, lăsând peste tot morţi şi răniţi, apoi, căzând pradă panicii, au încercat cu toţii să-şi găsească scăparea pe corăbii.

Herodot vorbeşte despre nişte acte incredibile de eroism ca acelea ale unui războinic atenian pe

nume Cinegiros care, agăţându-se de pupa unei corăbii, încerca să se urce pe punte. O lovitură de secure i-a retezat mâna, dar el tot a reuşit să sară pe corabie şi să-i arunce în apă pe duşmani, împingându-i cu scutul. Arhontele polemarh Callimah a murit în luptă împreună cu alţi o sută nouăzeci şi unu de soldaţi de-ai săi, dar tributul de sânge plătit de persani a fost cu mult mai mare. În momentele acelea, Dati s-a gândit la o acţiune de contraatac şi a dat ordin să se ridice pânzele spre Pireu. Oraşul era apărat de puţini soldaţi, pentru că grosul trupelor se afla încă la Maraton şi, în plus, la apariţia flotei persane, atenienii au crezut că bătălia fusese pierdută, că floarea tineretului fusese măcelărită şi că era mai bine să se predea.

Miltiade şi-a dat seama imediat că efectul uriaş al victoriei sale ar fi putut fi zadarnic prin abila mişcare de ripostă a duşmanului, dacă guvernul atenian nu era prevenit. L-a chemat pe Fidippide, alergătorul de cursă lungă, şi i-a ordonat să ajungă în oraş şi să-i avertizeze pe cei rămaşi acolo să nu se predea sub niciun motiv, pentru că armata lor, victorioasă, avea să le vină în cel mai scurt timp în ajutor.

Fidippide, după ce luptase alături de camarazii săi până seara târziu, a lăsat armele şi a pornit în fugă pe drumul către Atena. O bună parte din traseu era în urcare, pe drumeaguri abrupte şi denivelate, dar tânărul ştia că era în joc salvarea oraşului său. Ajuns acolo pe la asfinţit, a strigat cu ultimele puteri *„Nike! Nike! „(*Victorie! Victorie!) după care s-a prăbuşit la pământ fără suflare, epuizat de efortul supraomenesc. Cetatea şi-a ferecat porţile şi şi-a întărit paza, aşa că, atunci când flota lui Dati şi-a făcut apariţia în rada portului, amiralul persan a înţeles că avantajul surprizei pe care conta dispăruse. Atenienii ştiau că erau victorioşi şi erau gata să respingă orice atac. Comandantului persan nu-i mai rămânea decât să ia drumul întoarcerii şi să suporte mânia

suveranului său. Spartanii au ajuns şi ei când bătălia se încheiase şi s-au retras fără să fi pus măcar mâna pe săbii. Fidippide parcursese în doar câteva ore mai mult de patruzeci de kilometri: sacrificiul său este amintit la fiecare patru ani cu ocazia olimpiadelor moderne când atleţi din toate colţurile lumii se întrec pe aceeaşi distanţă ca şi el pentru a dobândi recunoaşterea cea mai râvnită şi mai de prestigiu, aceea de alergători „maratonişti”.

4 iulie 1999

— Ştii că mă aflam la Maraton când Marinatos a început săpăturile la tumulul luptătorilor din Plateea? Kostas a fost foarte emoţionat după ce a citit descrierea bătăliei de la Maraton şi a luat din nou în mână o ediţie veche a scrierilor lui Herodot pe care o avea încă din liceu.

— Cum de erai la Maraton?

— Primăria Atenei era foarte interesată de aceste săpături. Eram şi eu de părere că osemintele plateenilor căzuţi acolo trebuiau să aibă un mormânt impunător, prin împrejurimile acelui loc. Şi tu, cunoşti Maratonul?

— Am fost acolo prima oară chiar în anul în care ne-am cunoscut, apoi m-am întors acum opt sau zece ani, nu-mi amintesc prea bine, cu gândul să văd săpăturile lui Marinatos.

— A murit Marinatos, nu-i aşa?

— Da, şi nu mai trăieşte nici Andronikos, arheologul care a făcut săpăturile la mormântul lui Filip de la Verghina. Doi arheologi mari, demni să stea alături de cei mai mari din trecut.

— Ce simţiţi când atingeţi osemintele acelor oameni care au făurit istoria?

— Depinde. Arheologii sunt la fel ca şi ceilalţi oameni de ştiinţă. Unii se gândesc în special la prestigiul pe care îl vor dobândi în carieră, la recunoaşterea pe plan internaţional a succeselor, alţii sunt cuprinşi de nişte emoţii copleşitoare. Îmi amintesc că am văzut un coleg care plângea de emoţie, dar aceştia sunt puţini. Trebuie să ne menţinem spiritul tânăr şi, într-un fel, să rămânem naivi ca să fim cuprinşi de emoţie. Mulţi cred că un adevărat om de ştiinţă nu se lasă în voia sentimentelor, dar, dacă vrei să ştii părerea mea, eu cred că asemenea atitudini nu ascund altceva decât o sărăcie a spiritului.

— Aşa cred şi eu. Ştii că albanezul meu a plecat?

— A plecat? Unde putea să plece?

— Nu ştiu. Poate acasă la el.

— Şi ai rămas singur? N-ai nevoie de altcineva?

— Nu. Înainte de plecarea lui, am găsit pe altcineva, o fată kosovară destul de bună. Ştii ceva? Mă gândeam azi la marca aceea de pantofi pentru sportivi…

— Nike.

— Da, aceea. S-au inspirat din strigătul lui Fidippide.

— Sigur că da. Dar ei pronunţă „Naiki”, ca americanii.

— De fapt tot aşa au început să pronunţe şi grecii.

— Şi italienii. Asta se numeşte colonizare culturală. Cuvântul este al nostru, dar nouă ni se pare că trebuie pronunţat doar dacă este deformat şi stâlcit într-o limbă străină care avem impresia că ne sună mai preţios, mai internaţional…

— Naiki… Sărmanul Fidippide.

— Aşa este. Sărmanul Fidippide. Salut, Kostaki.

V
SALAMINA

Aşa cum au făcut întotdeauna cei aflaţi în preajma unor întâmplări despre care credeau că le va imposibil să le înfrunte cu succes, şi atenienii făcuseră o promisiune zeiţei lor protectoare: dacă aveau să învingă în lupta cu persanii, i-ar fi sacrificat ca ofrandă câte o capră pentru fiecare duşman ucis. Doar că, fiind în imposibilitate de a găsi atâtea mii de capre disponibile, s-au hotărât să împartă în tranşe datoria faţă de zeiţă şi timp de o anumită perioadă au sacrificat în onoarea ei câte cinci sute de capre pe an în ziua unei sărbători înfiinţate special pentru aceasta şi tot astfel au reparat lipsa de respect pentru bărbosul zeu Pan care îi apăruse lui Fidippide, înălţându-i un templu la poalele acropolei.

Bătălia de la Maraton a devenit un eveniment memorabil: vitejia celor care au luptat acolo a fost exemplară. Nu este greu de imaginat cum au fost primiţi soldaţii greci la întoarcerea în cetate, de concetăţenii lor, de triburile din care făceau parte, de fratrii şi chiar de familiile lor. Fiecare a devenit un erou şi am amintit deja felul în care poetul Eschil, care a luptat în prima linie împotriva persanilor, cot la cot cu ceilalţi, a dorit să fie amintită pe lespedea sa funerară participarea la acea zi memorabilă, mai înainte de gloria sa de excepţional poet tragic.

O singură cetate umilise în câmp deschis forţele celui mai mare imperiu din toate timpurile, întins, de fapt, de la Macedonia până la Indus. Desigur, se poate lua în considerare faptul că Darius a subapreciat hotărârea şi curajul inamicilor săi, dar rezultatul acestei confruntări rămâne acelaşi.

Cei o sută nouăzeci şi doi de soldaţi atenieni căzuţi în luptă au fost incineraţi chiar în locul acela, onoare deosebită care se acorda rareori unor luptători, iar pe cenuşa lor a fost înălţat un tumul care se mai poate vedea şi astăzi. La fel s-a procedat şi cu morţii plateeni şi la tumulul lor au fost făcute săpături acum câţiva ani de către arheologul grec Marinatos. Miltiade a cerut conducerii oraşului ca acolo să fie ridicată o stelă din marmură, dedicată lui însuşi, ca amintire a victoriei repurtate asupra persanilor.

S-a replicat că acest lucru s-ar fi făcut desigur dacă el i-ar fi învins de unul singur pe duşmani: un răspuns care ne face să înţelegem cât de adânc se înrădăcinase spiritul egalitar al democraţiilor în societatea ateniană. Dar Miltiade era şi rămânea un aristocrat aşa că a căutat să găsească o altă cale pentru a-şi satisface orgoliul: a cerut şi a obţinut o flotă pentru a porni într-o expediţie de pradă în insula Paros. Cererea lui n-a întâmpinat nici o obiecţie. Într-adevăr, era vorba despre un act de piraterie oficializată chiar dacă în spatele expediţiei lui Miltiade se afla intenţia de a pedepsi insulele care acceptaseră prezenţa unei garnizoane persane, devenind în felul acesta o ameninţare pentru populaţia Aticii.

Expediţia a fost un eşec: poate că a lipsit elementul surpriză, poate că a lipsit experienţa în privinţa tehnicii unui asediu; fapt este că, după şase săptămâni, Miltiade a fost rănit şi s-a decis să ridice asediul. Reîntors în oraş, a fost judecat şi condamnat la plata unei amenzi enorme: cincizeci de talanţi. Pentru a ne face o idee despre această sumă, este suficient să ne gândim că în tezaurul atenian, în vremea celei mai mari străluciri a cetăţii – când se afla în fruntea ligii de la Delos – se aflau doar patru sute de talanţi.

El nu a reuşit s-o plătească în ciuda posesiunilor sale din Chersones şi a faptului că era ginerele unui rege trac, Oloros. A fost, prin urmare, aruncat

în temniţă unde a şi a murit, poate că şi în urma rănilor căpătate în urma acelei nefericite expediţii. Nu cunoaştem care a fost cauza unui asemenea tratament atât de dur şi de sever, dar se poate ca poporul atenian care a pronunţat o asemenea sentinţă să fi cunoscut nişte detalii ale expediţiei de care noi nu avem cunoştinţă. Fiul lui Miltiade, Cimon, era doar un băieţandru când a moştenit acea datorie enormă şi a încercat să aibă grijă de sora sa, Elpinice, dar fiind atât de sărac nu i-a putut asigura o zestre cât de cât onorabilă. Fata era foarte frumoasă şi faptul că locuiau împreună a stârnit comentarii răutăcioase; s-a zvonit că erau amanţi, dar Plutarh ne informează, nici mai mult nici mai puţin, că, după anumite mărturii, Elpinice, pentru că nu putea avea o familie conform rangului ei, ar fi preferat să se căsătorească oficial cu fratele său, lucru permis, de altfel, de legile ateniene.

Atât una, cât şi cealaltă informaţie ni se par greu de crezut: ceea ce pare, mai degrabă, demn de crezut este faptul că amândoi fraţii erau deosebit de atrăgători. Cimon, cu un comportament violent, dar sincer, era înalt, bine clădit, cu părul des, negru şi ondulat, şi-i plăceau femeile în rândul cărora se pare că avea mare succes. În cele din urmă s-a căsătorit cu Isodice, o strănepoată a lui Clistene, înrudindu-se astfel cu Alcmeonizii. După cât se pare, a fost vorba despre o mare iubire care i-a produs o disperare imensă atunci când soţia sa a murit. După alte informaţii existente în izvoarele antice, Elpinice ar fi fost amanta lui Polignotos, cel mai mare dintre pictorii vremii, şi poate că i-a servit acestuia şi ca model. Gura lumii susţinea că figura uneia dintre eroinele războiului Troiei, pictat de Polignotos pe porticul Peciles (însemnând „împodobit") era, în realitate, cel al lui Elpinice.

În perioada aceasta, în cetate s-au petrecut schimbări importante. Producţia ceramică a cunoscut o expansiune extraordinară şi s-au afirmat pictori ceramişti de mare valoare ca

Smikros şi Eufronios; în creaţiile lor se pot vedea semne ale rivalităţii dintre ei într-o serie de aluzii şi de împunsături satirice, toate acestea apărând ca fraze scurte pictate pe vase ca replicile din benzile desenate. În arta plastică au loc modificări semnificative: se renunţă la modelele statice din epoca arhaică în favoarea unor compoziţii mai dinamice. *Efebul* lui Critios, de exemplu, deşi păstrează cununa arhaică de cârlionţi identici în jurul frunţii, are o dispunere a maselor musculare delicată şi nuanţată, iar faptul că se sprijină pe piciorul stâng conferă corpului o mlădiere graţioasă cu totul nouă faţă de tradiţia aşa-numiţilor *kouroi,* înfăţişaţi întotdeauna văzuţi din faţă, cu braţele ţepene şi atârnând de-a lungul corpului, pumnii strânşi, surâsul stereotip şi ochii exagerat dilataţi.

În această perioadă a luat sfârşit, de asemenea, şi obiceiul aristocraţilor de a construi statui impunătoare şi scumpe pentru mormintele acelora dintre ei care căzuseră în luptă; aceasta ar putea fi tot o consecinţă a introducerii democraţiei. Feţele statuilor au început să exprime sentimente adevărate, ca în trăsăturile luptătorilor de pe frontonul de răsărit al templului închinat Atenei Afaia, de pe insula Egina. Cine a văzut aceste figuri la Glyptothek din Monaco nu poate uita expresia de durere crispată de pe chipul războinicului muribund de la capătul laturii din dreapta a frontonului răsăritean sau poziţia dramatică a camaradului său care, în partea opusă, se reazemă istovit de scut. Sunt imagini ale unei conştiinţe dureroase a morţii iminente care pe de o parte se alătură tradiţiei eroice şi aristocratice prin temele abordate, pe de altă parte reproduc individualitatea umană printr-o participare necunoscută până atunci, acesta fiind încă un semn al evoluţiei cetăţeneşti care se exprima în mai multe moduri şi prin mijloace diferite, dar care se

îndrepta fără putinţă de tăgadă către o împlinire a demnităţii şi a personalităţii individului.

Desigur, imaginea noastră despre sculptura antică în marmură este mult deformată de faptul că ne-am obişnuit să vedem toate operele statuare în alb, în timp ce, la origine, acestea erau pictate în culori foarte vii. Nici nu putea fi altminteri: strălucirea luminii mediteraneene pe suprafeţe albe ar fi creat nişte reflexe năucitoare făcând ca volumele şi formele să se distingă cu greutate. Totuşi, un observator modern, obişnuit deja cu albul marmurei în lumina discretă a muzeelor şi cu fascinaţia pe care o declanşează chiar şi un singur fragment de sculptură, poate că ar rămâne şocat văzând statuile de pe frontonul unui templu grecesc aşa cum arătau ele în antichitate, cu culorile originale. Dar trebuie să avem încredere în gustul grecilor şi să acceptăm ideea că acele sanctuare erau foarte frumoase aşa cum le realizaseră creatorii lor.

Teatrul a cunoscut şi el un avânt deosebit în acea perioadă. Tragedia a evoluat în forme mai complexe, cu un număr mai mare de actori prezenţi pe scenă şi cu reprezentaţii de o mare intensitate emoţională; în acelaşi timp s-a afirmat şi un gen sortit să aibă o mare priză în rândurile publicului şi un impact pe măsură în viaţa politică: comedia. Originile substantivului sunt controversate. Unii cred că ar veni de la *komodia* („cântecul satului”); alţii de la „cântecul pentru *komos”,* dansul ritual dionisiac, ipoteză mai plauzibilă din moment ce reprezentaţiile aveau loc mai ales în timpul Marilor Dionysii (serbările în onoarea zeului Dionysos căruia îi era consacrat un teatru impunător pe versantul sudic al acropolei). În orice caz, comedia avea un caracter obscen atât în dialog cât şi în jocul actorilor, lucru care nu-i scandaliza câtuşi de puţin pe preoţii slujitori ai zeului care se aflau în primul rând de spectatori. Această trăsătură, în orice caz foarte caustică, se

preta foarte bine la satira politică, astfel încât mulţi dintre liderii politici de primă mărime au fost nevoiţi să se resemneze şi să îndure glumele care se făceau pe scenă pe seama lor, fără să apară vreodată în această privinţă vreo formă de cenzură şi nici de presiune, cu excepţia unor cazuri foarte rare.

Gustul atenienilor pentru teatru a crescut foarte mult: în timpul Dionysiilor, spectacolele începeau dimineaţa şi se terminau la asfinţitul soarelui, zi de zi aproape fără întrerupere, aşa că oamenii îşi aduceau cu ei de mâncare şi câteodată îşi luau şi cina pe gradenele teatrului. Nu s-a găsit nici o urmă de pisoare în teatrele greceşti (aşa cum s-au descoperit în teatrele romane de capacitate mai mare), motiv pentru care se presupune că spectatorii mai ieşeau din când în când din teatru ca să-şi satisfacă nevoile fiziologice. Caracteristicile reprezentaţiei teatrale vor fi mai târziu teoretizate de către filosofi: funcţia ei pedagogică şi, mai ales, politică a fost, în orice caz, bine înţeleasă de autorităţi şi de politicienii mai versaţi. Ei erau aceia care finanţau montările spectacolelor, stabileau dirijorii corurilor şi specialiştii în alegerea distribuţiilor şi s-ar putea să fi avut oarecare influenţă şi asupra alcătuirii textelor sau a decorurilor: la urma urmelor, ei se asemănau foarte mult cu producătorii de spectacole de astăzi.

Actorii se puteau baza doar pe vocea lor şi pe expresivitatea corpului, nu şi pe aceea a feţei, acoperită întotdeauna cu o mască purtând trăsăturile personajului interpretat. Pentru noi, cei de astăzi, obişnuiţi să pândim şi cea mai vagă expresie a feţei actorilor de film, imaginea lor fiind mult mărită pe ecran, acest lucru ne apare de neconceput, astfel încât, atunci când în teatrele dramatice se reprezintă astăzi opere ale autorilor antici, actorii nu poartă niciodată măşti; în antichitate, însă, spectatorii ar fi considerat absurd

ca personajele consacrate ale eposului naţional – ca Hercule sau Teseu – să-şi schimbe fizionomia (o dată cu schimbarea actorilor) la fiecare spectacol sau ca figura unui actor să aparţină unor personaje diferite. O strălucită descriere a psihologiei populare în această privinţă ne este dată de Garcia Marquez în *O sută de ani de singurătate* descriind nemulţumirea spectatorilor când l-au văzut „reînviat" într-un film pe un individ pe care-l văzuseră murind într-un alt film. Dar şi astăzi producătorii caută să angajeze mereu acelaşi actor pentru a interpreta un personaj care apare într-un film cu mai multe serii şi, uneori, dispariţia actorului provoacă şi moartea personajului, pentru că publicul refuză să accepte o altă figură în locul aceleia cu care se obişnuise.

***

Bucuria şi mândria de a-i fi învins, practic fără niciun ajutor, pe persani la Maraton vor fi pentru atenieni mult timp de acum încolo un subiect important de propagandă politică în raporturile cu toţi ceilalţi greci, dar în primii ani de după acest eveniment ei trebuiau să se aştepte dintr-o clipă în alta la o nouă invazie. Dacă Darius reprimase atât de brutal revolta ionienilor, de ce ar fi acceptat o asemenea ruşine fără să aibă nici o reacţie? În orice caz, Egina continua să rămână o ameninţare, dat fiind că acest oraş le cedase solilor persani în anul 490, în semn de supunere, teritorii însemnate având o poziţie strategică exact în mijlocul golfului Saronic.

Îşi dăduseră seama de aceasta până şi cei din Sparta, unde regele Cleomene încercase să convingă guvernul să aprobe o expediţie de pedeapsă împotriva eginienilor. Probabil că îl apăsa pe conştiinţă faptul că nu intervenise şi el la Maraton şi intenţiona să impună din nou în ochii grecilor imaginea Spartei ca putere protectoare şi hegemonică. S-a opus din toate puterile celălalt rege, Demaratos; atunci, Cleomene a mituit-o pe

Pitia Perialla care a decretat că acest coleg al lui era bastard, fiind copil dintr-o relaţie adulterină a mamei sale şi, prin urmare, nu putea domni. Demaratos a fost nevoit să plece în exil şi s-a refugiat, la fel cum făcuse cândva Hippias, la curtea Marelui Rege. Dar înşelătoria pusă la cale de Cleomene a fost descoperită: Perialla a fost alungată din sanctuar şi Cleomene detronat. Readus pe tron după aceea de teamă că s-ar putea întoarce cu forţa printr-o lovitură de stat, a fost arestat în cele din urmă, din ordinul eforilor, pe motiv că începuse să bea, contrar obiceiului grecesc, prea mult vin nediluat cu apă, „după moda barbarilor" şi că, din această cauză, dădea semne de nebunie.

Eforii au ordonat ca el să fie legat în lanţuri de un stâlp dintr-o piaţă a oraşului fiind supravegheat în permanenţă de câte un ilot. Sfârşitul acestui brav rege spartan a fost îngrozitor: într-o dimineaţă, în zori, profitând de faptul că ilotul de pază moţăia, i-a luat pe nesimţite cuţitul de la brâu şi a început să-şi cresteze picioarele de la glezne până la şold, după care şi-a sfâşiat şi pântecele, dându-şi ultima suflare într-o baltă de sânge. O moarte asupra căreia nimeni nu a meditat suficient de atent şi care, cu siguranţă, denotă un anumit ritual misterios (ciudat de asemănător cu un *harakiri)* prin care regele a vrut să-şi arunce propriul sânge asupra cetăţii sale. I-a urmat la tron fratele său vitreg Leonidas, iar locul lui Demaratos a fost luat de Leotichides.

Nici la Atena nu lipseau frământările interne: despre aceşti ani, Herodot ne informează asupra primelor ostracizări ale unor personaje considerate „prieteni ai tiranilor", ceea ce ne face să presupunem că Hippias încă mai trăia. Dacă este adevărat amănuntul că la Maraton pierduse un dinte doar din cauza unui strănut, cu siguranţă trebuie să fi fost destul de înaintat în vârstă şi suficient de nevolnic. În pericol s-a aflat chiar şi

Temistocle pentru care a avut loc şi un scrutin, dar nu s-a întrunit majoritatea. Un mare număr de plăcuţe ceramice negre pe care fusese înscris numele şi patronimicul lui („Temistocle fiul lui Neocle”) au fost descoperite cu ocazia săpăturilor arheologice din agora. Evident, cariera sa politică fusese strălucită şi puterea sa crescuse atât de rapid încât dăduse naştere unei reacţii de asemenea natură.

Lucrările de fortificare a portului şi a radei Pireului continuau în tot acest timp, chiar şi dacă n-ar fi fost vorba decât despre ameninţările imediate, cum era aceea reprezentată de Egina.

Regele Darius n-a putut să riposteze la ofensa pe care o suferise în urmă cu câţiva ani pentru că a trebuit să facă faţă unei mari revolte izbucnite în Egipt în anul 486 şi, când a murit, la puţin timp după aceea, se pare că pe patul de moarte i-ar fi şoptit fiului său, Xerxes, cu ultimele puteri care-i mai rămăseseră, îndemnul: „Nu-i uita pe atenieni”.

Şi Xerxes nu i-a uitat. Îndată ce a reprimat o altă revoltă, de data aceasta a babilonienilor, a organizat cea mai mare expediţie care se văzuse până atunci. Herodot vorbeşte despre cinci milioane de oameni şi de mii de corăbii: cifre, fără îndoială, exagerate, astfel încât mulţi cercetători consideră mai apropiate de adevăr o cifră de trei sute de mii de soldaţi care, în orice caz, pentru epoca aceea, este ceva extraordinar. Pus în gardă în urma dezastrului suferit de Mardonius, generalul care condusese prima tentativă de invazie din 492, împăratul a poruncit să se sape un canal prin peninsula din dreptul muntelui Athos pentru ca flota sa să se poată feri de bariera de stânci de la ţărm şi a mai dat ordin să se construiască şi un pod peste Bosfor pe care să poată trece uriaşa sa armată. Prima tentativă a dat greş: se pare că Xerxes a folosit două echipe separate de ingineri şi de meşteri, unii fenicieni, ceilalţi egipteni. Tehnica era aceea a podului de bărci, despre care avem

informaţii că a fost folosită în multe traversări de fluvii din interiorul imperiului persan. Probabil că au cărat peste apă cele două cabluri principale de susţinere a podului de la un mal la celălalt cu ajutorul unor nave de război şi, după aceea, le-au întins cu ajutorul a patru scripeţi uriaşi, doi în Asia şi doi în Europa, după care le-au ancorat în pământ. Pe cele două cabluri paralele, bine întinse, au înşirat plute şi, deasupra acestora, au aşternut podeaua din împletitură de nuiele completată cu lut. Dar o furtună s-a abătut asupra podului. Funia de cânepă confecţionată de fenicieni s-a scurtat din cauza umezelii mult mai mult decât cablul din papirus construit de egipteni, acesta îngreunându-se, în schimb, mult mai mult decât cablul din cânepă. Toată structura aceasta s-a dezechilibrat şi a fost distrusă în scurt timp de izbiturile furioase ale talazurilor.

Xerxes a poruncit să fie decapitaţi toţi inginerii, pentru ca înlocuitorii lor să fie mai atenţi la calcule, punând să fie biciuită şi marea în timp ce se rosteau următoarele cuvinte:

> *Marele Rege îţi dă această pedeapsă pentru că i-ai adus o mare pagubă fără ca el să te fi supărat cu nimic.*
> *Şi, pe bună dreptate, nimeni nu face niciun sacrificiu în cinstea ta, oh, apă murdară, tulbure şi plină de mâl.*

Apoi, s-au început din nou lucrările. De data aceasta s-a studiat mai atent traseul curenţilor – foarte puternici în Bosfor – şi au fost plasate câte două cabluri duble pe fiecare latură a podului, unul din papirus şi unul din cânepă ca să se echilibreze perfect tensiunile şi, la începutul primăverii, uriaşa armată a început să traverseze fluviul sub privirile Marelui Rege: persani şi mezi, babilonieni, sciţi, khorasmieni, indieni, egipteni, frigieni, lidieni, etiopieni, colchidieni, bitini şi mossinieni, o

armată cum nu mai văzuse nimeni până atunci. Au trecut cu toţii în Europa şi râurile secau la trecerea lor, toate rezervele cetăţilor se secătuiau ca să-i hrănească: povestirea lui Herodot devine epică descriind Asia întreagă care năvălea ca un fluviu revărsat asupra micuţei Grecii.

Atenienii şi spartanii au convocat la Corint o adunare a tuturor cetăţilor greceşti, printre ele numărându-se şi vechii duşmani ai Atenei, megarezii şi egineţii, ca să decidă ce era de făcut. Între timp, atât unii cât şi ceilalţi au apelat la oracolul din Delfi ca să afle ce îi aştepta; răspunsul a fost înspăimântător: atenienii au fost sfătuiţi să fugă, să se ascundă, pentru că, altfel, forţa de neînvins a mezilor îi va nimici şi Pitia vedea deja templele zeilor năpădite de sudoare de teamă că vor fi distruse şi date pradă flăcărilor.

Disperarea devenise atât de mare încât reprezentanţii Atenei nici nu mai îndrăzneau să se întoarcă acasă şi se prăbuşiseră pe treptele templului, cuprinşi de spaimă şi de nelinişte. Un trecător i-a întrebat ce păţiseră şi, aflând ce se întâmplase, i-a sfătuit să intre din nou în templu şi să anunţe că se vor lăsa să moară de foame dacă zeul nu le va da un răspuns mai încurajator. Şi acest răspuns a venit: mai exista o speranţă de salvare dacă atenienii ridicau pentru apărarea lor un obstacol din lemn. Herodot mai spune că, în finalul răspunsului, se făcea aluzie la Salamina, dar acest lucru pare cam greu de crezut şi sună mai degrabă ca o versiune răspândită ulterior de oracol sub semnul euforiei de mai târziu, adică după victoria din apele teritoriale ale insulei. Spartanilor li s-a răspuns: „Vouă, locuitori ai Spartei, cetatea cu străzi largi, fie că oraşul de pe măreaţa stâncă va fi cucerit de persani, fie, dacă acest lucru nu se va întâmpla, va trebui să deplângeţi moartea unui rege din neamul lui Hercule”. Asta însemna: persanii vor cuceri cetatea voastră sau va trebui, în

orice caz, să regretaţi pierderea unuia dintre regii voştri.

Şi aici, prima parte a oracolului este cea mai verosimilă, în timp ce a doua pare să fi fost emisă după moartea lui Leonida la Termopile. Un lucru cert şi în afară de orice dubiu este acela că oracolul lui Apollo îi descuraja foarte mult pe greci în rezistenţa lor împotriva persanilor. Cu alte cuvinte, era ca şi cum ar fi ţinut partea acestora. Consiliul care controla sanctuarul era compus, într-adevăr, în special din reprezentanţii micilor state tribale din Grecia centrală, cei mai expuşi în faţa unei invazii persane şi nu este exclusă posibilitatea ca ei să fi comunicat deja, în cel mai mare secret, Marelui Rege, disponibilitatea faţă de o înţelegere.

O asemenea atitudine a oracolului constituia un obstacol redutabil, foarte greu de depăşit. La Atena, dacă este să-i dăm crezare lui Herodot, Temistocle rezolvase problema într-o manieră strălucită, interpretând răspunsul absurd al oracolului din Delfi ca pe un îndemn la construirea unei flote (obstacolul din lemn) şi reuşise să convingă Adunarea să voteze folosirea profiturilor obţinute de la minele de argint din Laurion la armarea a trei sute de trireme: corăbii cu pinten la proră şi cu trei rânduri de vâslaşi inventate de corintieni, cu un coeficient de mobilitate foarte ridicat, de unu la şapte, cel mai bun care exista în tehnica navală militară din vremea aceea.

Dar cum puteau fi convinşi grecii să lupte împotriva persanilor încălcând voinţa lui Apollo? Singura soluţie posibilă era separarea responsabilităţilor Consiliului amficţionic de voinţa zeului şi este posibil ca tot Temistocle să fi conceput această mişcare politică: confederaţii au jurat că, atunci când războiul va fi câştigat, cei care „deşi erau greci, medizau (se alăturau mezilor, adică persanilor) urmau să fie decimaţi în numele zeului din Delfi”.

Mesajul era foarte clar: pe de o parte demasca statele care îşi ascundeau dorinţa de a colabora cu invadatorul în spatele cuvintelor oracolului, pe de altă parte întărea fidelitatea confederaţilor faţă de zeul de la Delfi căruia i se promitea o zecime din averile confiscate de la trădători. În acest fel, focienii, locrienii şi dorienii care deţineau controlul în Amficţionie, erau complet demascaţi şi s-au aflat în situaţia de a se justifica în faţa celorlalţi. Au răspuns într-o manieră nu mai puţin abilă: au trimis vorbă că erau gata să lupte alături de confederaţi, dar că nu puteau face aceasta singuri; dacă aliaţii ar fi venit să apere trecătorile dintre Macedonia şi Tesalia, ei erau foarte bucuroşi să li se alăture.

Ştiau că un asemenea lucru nu era posibil şi că nici fulgerele lui Zeus nu i-ar fi îndepărtat pe spartani din imediata vecinătate a Peloponezului. Confederaţii au trebuit să se prefacă măcar că încearcă aşa ceva şi au trimis un mic grup de oameni, practic o comisie de inspecţie la faţa locului care n-a putut face altceva decât să constate că era imposibil să fie apărate trecătorile din nordul Tesaliei.

Dar problemele nu se sfârşeau aici: când a fost vorba să se stabilească o linie de apărare, spartanii au pus piciorul în prag: nu aveau de gând să scoată nici un singur luptător de pe istmul Corint, fâşia îngustă de pământ care lega „insula” lor de continentul elen, siguri că nici o forţă de pe lume n-ar fi putut trece de barajul uman instalat acolo şi că de acolo ar fi putut veni salvarea lor. Temistocle a fost nevoit să ajungă şi la un şantaj, făcând aluzie la faptul că dacă atenienii ar fi aduşi într-o stare disperată, ar fi putut să ia în considerare şi alte opţiuni.

Sperietoarea aceasta a funcţionat şi spartanii au acceptat să stabilească linia de apărare la Termopile, o trecătoare îngustă între muntele Oeta şi mare, în centrul Greciei, între Beoţia şi Tesalia.

Astăzi, locul acela ar fi de nerecunoscut dacă n-ar exista monumentul pe care, în anii ’50, trei sute de spartani emigraţi în Statele Unite l-au construit pe cheltuiala lor. Într-adevăr, râul Sperhios, cu aluviunile cărate de apele lui, a împins înapoi ţărmul cu circa un kilometru. Mai rămân doar izvoarele termale care încă din trecut au dat numele acestei trecători (literal: „porţile calde”).

În realitate, spartanii au continuat să se fortifice pe istm şi au trimis la Termopile doar trei sute de războinici. Este adevărat, era vorba despre un detaşament de elită care servea drept gardă regală, dar nu era, totuşi, decât o mână de oameni. Pe lângă ei mai erau pregătiţi să intre în luptă şapte sute de tespieni şi cam şapte mii de aliaţi din Peloponez sau din afara lui.

Pentru a ajunge la acest rezultat, desigur, nu prea liniştitor, Temistocle a sacrificat comanda supremă a flotei trecând-o în sarcina navarhului spartan Euribiade, dar, în fapt, el rămânea adevăratul comandant, dat fiind că navele ateniene reprezentau şapte optimi din escadra aliată. S-a cerut ajutor şi de la grecii din colonii, în special de la siracuzani care aveau o flotă numeroasă. Dar tiranul lor, Gelon, a spus că ar fi acceptat doar dacă i s-ar fi încredinţat comanda supremă a flotei confederate, aşa că nu s-a ajuns la niciun rezultat.

Flota s-a înşirat în canalul Euripos, între ţărmul grecesc şi Eubeea, pentru a-i asigura spatele lui Leonida dinspre mare şi acolo a înfruntat cu succes flota persană într-o primă luptă purtată în apropierea promontoriului Artemisios.

Restul povestirii lui Herodot seamănă cu un poem epic, astfel încât vitejia celor trei sute de luptători de la Termopile a fost timp de douăzeci şi cinci de secole o sursă de inspiraţie pentru literatura occidentală. Regele Spartei a rezistat eroic pe poziţia sa timp de mai multe zile respingând valul copleşitor al armatei duşmane, până când un trădător, care era Efialtes, le-a arătat

persanilor un drumeag care urca pe munte şi cobora pe versantul celălalt, drept în spatele grecilor.

Când şi-a dat seama că era înconjurat din toate părţile, Leonida le-a ordonat aliaţilor să se retragă şi a rămas cu cei trei sute de soldaţi ai lui şi cu cei şapte sute de tespieni care au refuzat să-l părăsească pe regele Spartei. Se pare că Temistocle a trimis în noaptea aceea o barcă pentru a oferi o posibilitate de salvare aliaţilor săi, dar Leonida a refuzat: ordinul era să apere trecătoarea şi nu avea să se mişte din locul acela. S-a limitat doar la a trimite la Sparta doi războinici (Herodot ne-a furnizat şi numele lor: Euritos şi Aristodemos) cu un mesaj misterios despre al cărui conţinut nu s-a aflat nimic. Ştim doar că, după aceea, s-a răspândit un zvon care spunea că aceşti doi mesageri stăruiseră să primească ei această misiune pentru a-şi salva viaţa; le-au fost date porecle înjositoare, fiind ocoliţi de întreaga comunitate spartană ca nişte ciumaţi. Disperat, unul dintre ei s-a spânzurat de o grindă a casei sale, celălalt a dispărut şi şi-a făcut apariţia un an mai târziu pe câmpul de luptă de la Plateea, căutându-şi moartea şi încercând în felul acesta să se reabiliteze în faţa camarazilor săi.

Când persanii au pătruns în trecătoare, i-au văzut pe spartani ocupaţi să se pieptene unul pe altul, un ritual prin care se pregăteau să moară. Dar, chiar şi înconjuraţi din toate părţile, soldaţii lacedemonieni, aşezaţi în careu pe o colină joasă, şi-au vândut scump pielea, astfel încât, la sfârşit, Xerxes a poruncit infanteriei sale să se retragă şi a trimis în faţă arcaşii care au luat la ţintă mica trupă, până ce ultimul dintre soldaţii lui Leonida a căzut străpuns de săgeţi. Trupul regelui a fost decapitat şi răstignit, apoi armata lui Xerxes a năvălit în Grecia centrală.

Sparta plătise un preţ foarte mare pentru cauza comună, sacrificând un rege al său şi trei sute dintre cei mai buni luptători pe care-i avea: acum

se putea concentra în vederea apărării istmului, iar dinspre mare atenienii urmau să intre şi ei în luptă. Este greu de spus dacă Leonida şi luptătorii săi au fost sacrificaţi cu bună ştiinţă încă de la bun început, dar lucrul acesta nu poate fi exclus cu totul. Plutarh povesteşte că atunci când Leonida plecase în această misiune îi spusese soţiei sale, Gorgos (una şi aceeaşi persoană despre care am amintit mai devreme că se juca în copilărie cu tatăl său, Cleomene): „Mărită-te cu un bărbat cumsecade şi fă nişte copii frumoşi”.

Pe mormântul celor trei sute va fi pusă mai târziu, pe cheltuiala Spartei, o placă purtând următoarea inscripţie:

Străine, dă de veste spartanilor
că noi am căzut aici împreună
ascultând de ordinele cetăţii noastre.

Cicero este de părere că aceste cuvinte erau ale poetului Simonide, acelaşi care mai târziu a compus în onoarea celor căzuţi un poem funebru plin de o emoţie puternică şi vibrantă.

***

La scurtă vreme după masacrul de la Termopile, Adunarea atenienilor a fost convocată pentru a se pune în discuţie o propunere dramatică. Temistocle, conştient că oraşul nu putea rezista unui asediu dinspre mare şi dinspre uscat, le-a cerut concetăţenilor săi să-şi abandoneze căminele, să se îmbarce pe corăbii şi să se retragă în insula Salamina pentru a atrage în apele acelea flota persană. Se pare că dezbaterile au fost de un tragism sfâşietor: tânăra democraţie trebuia să facă faţă pentru prima oară eventualităţii ca patria însăşi să fie nimicită, fiind nevoită să decidă dacă era cazul să joace totul pe o carte, cutremurătoare şi, în acelaşi timp, riscantă: o bătălie navală.

Atenienii au trimis femeile şi copiii la Troezenia, în Argolida (nu întâmplător, Troezenia

era oraşul lui Pitheus, cel care-l găzduise pe Teseu pe când acesta era copil) şi s-au îmbarcat pe corăbiile de luptă: au părăsit casele în care se născuseră, templele zeilor în care aduseseră ofrande cu prilejul sărbătorilor şi au pornit în direcţia Salaminei. Cu toţii, aristocraţi şi negustori, meseriaşi şi zilieri. Cimon care, dintre rândul aristocraţilor, era cel mai ataşat de tradiţii, s-a urcat pe acropole şi i-a închinat zeiţei frâul şi zăbala calului său: un gest cu o semnificaţie extraordinară. Acele obiecte constituiau însuşi simbolul aristocraţiei şi erau îngropate laolaltă cu nobilul decedat atunci când cenuşa acestuia era coborâtă în mormânt. Închinându-le zeiţei însemna că din clipa aceea nu mai existau cavaleri şi popor, ci doar popor, şi că erau cu toţii chemaţi la luptă pentru supravieţuirea unei patrii care acum se identifica doar cu cetăţenii săi. Apoi, s-a îmbarcat şi el după ce, probabil, i-a dat drumul calului pe câmpie ca să nu moară de foame. Şi şi-a eliberat şi câinele care, însă, nu a vrut cu niciun chip să-şi părăsească stăpânul: când l-a văzut îndepărtându-se de ţărm la bordul unei trireme, animalul s-a aruncat în apă traversând înot fâşia de apă care despărţea Atica de Salamina şi l-a ajuns din urmă, sleit de puteri, pe limba aceea de pământ pietros devenit ultimul bastion al libertăţii. Întâmplarea, povestită de Herodot, probabil că i-a impresionat pe fugari şi, în acelaşi timp, le-a dat curaj: în Atena, nici măcar câinii nu erau dispuşi să îndure ocupaţia duşmană.

De pe stâncile de la malul insulei Salamina, atenienii au văzut flăcările înălţându-se deasupra oraşului lor, trâmbe groase de fum şi sclipirile sinistre ale flăcărilor care risipeau întunericul nopţii. Au văzut templele zeilor arzând ca nişte torţe pe fondul negru al cerului Aticii. Pentru Xerxes, aceasta era răzbunarea pentru templul Marii Mame a zeilor, incendiat la Sardes de ionieni

şi de atenieni. Pentru atenieni, era ultima treaptă a umilinţei.

Către sfârşitul anilor ’50, un cercetător american a publicat o inscripţie descoperită la Troezenia, în Argolida, care conţinea decretul lui Temistocle pentru evacuarea Atenei, document dovedit mai târziu ca fiind un fals de pe la jumătatea secolului al IV-lea î.Hr. creat pentru a repune în discuţie, cu tentă anti macedoneană, tema luptei atenienilor împotriva barbarilor. Dar măiestria cu care a fost elaborat acest document şi probabilitatea foarte ridicată ca el să fie veritabil i-au indus în eroare chiar şi pe unii cercetători iluştri, aşa că merita să fie reprodus. Ne putem face astfel o idee despre felul în care Atena a înfruntat situaţiile limită prin măsuri dintre cele mai potrivite.

Consiliul şi poporul au hotărât: Temistocle, fiul lui Neocle, din demosul Freari, a propus. Să se încredinţeze cetatea protectoarei sale Atena şi tuturor celorlalţi zei pentru a o apăra şi a ţine departe duşmanul de ţara noastră. Atenienii şi străinii care locuiesc în Atena să-şi pună în siguranţă copiii şi nevestele la Troezenia, sub protecţia lui Pitheus, eroul întemeietor al ţării; bătrânii şi bunurile mobile să fie duse în siguranţă la Salamina. Trezorierii şi preotesele să rămână pe acropole de pază la tot ceea ce aparţine zeilor; toţi ceilalţi, atenieni şi străini în putere să se îmbarce pe cele două sute de corăbii pregătite şi să lupte cu barbarul în apărarea propriei libertăţi şi a celorlalţi greci, împreună cu spartanii, corintienii şi eginienii, ca şi cu toţi aceia care vor să ia parte la această primejdioasă acţiune.

Strategii să desemneze două sute de comandanţi ai triremelor, unul pentru fiecare navă, începând de mâine, din rândul celor care au proprietăţi funciare şi locuinţă în Atena, au copii legitimi şi nu au depăşit vârsta de cincizeci de ani; ei vor trage la sorţi corabia pe care o vor comanda. Să înroleze, de asemenea, pentru fiecare navă câte

zece infanterişti marini dintre cei care au între douăzeci şi treizeci de ani şi patru arcaşi; să tragă la sorţi şi marinarii pricepuţi la manevrarea corăbiilor în acelaşi timp în care sunt desemnaţi prin tragere la sorţi comandanţii de trireme. Iar strategii să-i înregistreze şi pe ceilalţi oameni din echipaj, navă cu navă, pe plăcuţe albe, bazându-se, în cazul atenienilor, pe registrele în care sunt înscrişi cetăţenii, iar pentru străini pe numele înregistrate la polemarh; şi să-i repartizeze în două sute de corăbii, împărţindu-i în echipe de vâslaşi, în grupuri de câte o sută, scriind deasupra fiecărei liste a unei echipe de vâslaşi numele triremei şi a comandantului ei, precum şi a marinarilor răspunzători de manevre, pentru ca fiecare echipă să ştie pe care corabie se va îmbarca.

Şi după ce vor fi alcătuite toate echipele de vâslaşi şi vor fi repartizate prin tragere la sorţi pe trireme, Consiliul şi strategii vor completa echipajele tuturor celor două sute de corăbii, nu înainte de a fi adus un sacrificiu în cinstea lui Zeus cel Atotputernic, a Atenei, a lui Nike, a lui Poseidon Protectorul. Când navele vor fi pregătite, o sută dintre ele vor apăra Artemisius din Eubeea, iar celelalte o sută vor rămâne lângă Salamina şi restul ţărmului Aticii pentru a ţine sub supraveghere întregul ţinut. Toate acestea pentru ca, împreună, toţi atenienii să lupte împotriva barbarului; cei care au fost exilaţi pe zece ani să se îndrepte şi ei către Salamina şi să aştepte acolo până când poporul va lua o hotărâre în privinţa lor.

***

Între timp, înconjurând capul Sunion, flota persană, compusă din vase egiptene, feniciene şi chiar ioniene, apărea în golful Saronic lăsând să se vadă superioritatea ei covârşitoare; cam cinci sute de corăbii de război contra celor trei sute ale confederaţilor. Temistocle adusese flota în

strâmtoarea Salamina, fiind conştient că în largul mării n-ar fi avut nici o posibilitate de a învinge numărul mult mai mare de vase al duşmanilor, dar echipajele sale, văzând acea privelişte, au rămas foarte impresionate. Escadra persană s-a oprit în larg ezitând să se strecoare în braţul acela îngust al mării şi, în acest timp, probabil că la bordul navei amiral se adunase statul-major pentru a hotărî strategia care trebuia adoptată. Temistocle era sigur pe el, dar printre ofiţerii superiori îşi făcea loc teama: dacă rămâneau în acel loc însemna că erau blocaţi şi nu mai puteau ieşi de acolo. S-a ajuns în situaţia să se ia hotărârea unei deplasări către nord pentru a ieşi prin canalul Megara. Atunci, Temistocle, pentru a face ca planul său să fie aprobat, a trimis în mare taină o barcă pentru a-i avertiza pe comandanţii persani că grecii voiau să fugă către istmul Corint ca să evite lupta şi comandantul liotei duşmane a ordonat imediat escadrei egiptene să se pună în mişcare pentru a înconjura insula pe la vest, închizând în partea dinspre nord canalul Megara; în acest timp, el a înaintat cu restul flotei ca să blocheze trecerea îngustă dinspre coasta Aticii şi mica insulă Psitaleea.

Acolo, persanii au aşteptat la ancoră toată noaptea fără să se întâmple ceva deosebit. Poate că nici nu şi-au dat seama că avea loc o dezertare: un căpitan ionian, pe nume Pantios, din insula Tenos, a trecut cu corabia sa de partea grecilor profitând de întuneric şi Herodot, la treizeci de ani după aceea, i-a citit numele pe monumentul pe care confederaţii l-au înălţat la Delfi după încheierea războiului, având înscrise pe el toate numele acelora care luptaseră împotriva barbarilor.

Un alt personaj a fost anunţat în toiul nopţii pe nava amiral a escadrei ateniene: era Aristide „cel drept” care fusese exilat după ce în privinţa lui fusese luată măsura ostracizării. Venea din Egina şi, renunţând la orice resentimente, i-a comunicat

comandantului grec că flota persană blocase amândouă intrările în canalul Salamina. Era o adevărată încântare pentru Temistocle să audă acest lucru astfel că a dat de îndată ordinele necesare.

Împăratul Xerxes poruncise să i se instaleze chiar în ziua aceea un tron în vârful muntelui Skaramangas pentru a asista a doua zi la victoria armatei sale.

La ivirea zorilor, pentru căpeteniile grecilor situaţia era clară în sensul că nu mai aveau altă soluţie decât să lupte şi înaltul comandament s-a întrunit ca să afle planul de luptă gândit de Temistocle: o capodoperă de strategie pe care un sistem complex de semnale avea s-o coordoneze între nava amiral şi diferite puncte de pe ţărm. După încheierea consfătuirii, ofiţerii s-au întors fiecare la unităţile lor de luptă, aşteptând semnalul de atac. Flota grecească, înşirată lângă ţărm şi orientată spre est a ridicat ancora la răsăritul soarelui îndreptându-se către mijlocul canalului, dar megarezii şi egineţii au fost lăsaţi la pândă ceva mai la sud în micul golf Ambelakis, fiind ascunşi vederii de promontoriul Cinosuras care îl mărginea la sud. Corintienii, cu escadră de cincizeci de corăbii, s-au îndreptat spre nord cu toate pânzele ridicate pentru a apăra spatele restului flotei în cazul în care egiptenii s-ar fi strecurat în canalul Megara. Lucrul acesta probabil că i-a convins o dată în plus pe persani că grecii nu voiau să se angajeze în luptă: într-adevăr, înaintea începerii unei lupte, echipajele obişnuiau să coboare pânzele pentru ca acestea să se deplaseze mai uşor şi mai repede.

Amiralul fenician care se afla la comanda flotei persane n-a mai avut nici o îndoială şi a ordonat corăbiilor sale să pătrundă în canal. Capcana gândită de Temistocle era pe punctul de a se închide. La un semnal convenit dinainte, primit de pe nava amiral, egineţii şi megarezii au ieşit din

ascunziş atacând escadra ioniană care a fost nevoită să se despartă de restul flotei duşmane şi să facă faţă ameninţării venite dinspre vest. Între timp, ceilalţi continuau să înainteze urmărind flota grecilor care se retrăgea către nord până când a ajuns pe porţiunea cea mai strâmtă a canalului, între coasta atică şi insula Pharmakussae.

În momentele acelea, Temistocle a dat semnalul: un steag uriaş s-a ridicat pe catargul navei-amiral, sunetele de trâmbiţă s-au făcut auzite de la o navă la alta; grecii au făcut cale întoarsă şi s-au năpustit asupra duşmanilor, cu o viteză de nouă, zece noduri. Ciocnirea a fost înspăimântătoare şi norocul grecilor a constat în faptul că nava amiralului fenician a fost lovită printre primele şi comandantul ei a pierit. Dându-şi seama că situaţia lor devenise periculoasă în acele ape şi lipsiţi de ordinele comandantului lor, fenicienii au încercat să se retragă mai în largul mării dar acolo au dat peste celelalte nave persane care înaintau dinspre sud, creându-se o învălmăşeală totală, agravată şi de faptul că, exact în momentul acela, s-a stârnit un vânt puternic dinspre sud care împingea navele din ariergarda persană peste cele feniciene nevoite să se retragă.

Triremele lui Temistocle, joase şi rapide, au intrat în îngrămădeala aceea ca nişte lupi în mijlocul unei turme de oi, spintecând cu puternicii lor pinteni greoaiele corăbii inamice. Văzând ce se întâmplă, ionienii i-au aruncat în mare pe comandanţii persani şi au trecut în masă de partea fraţilor greci. La asfinţitul soarelui, canalul era plin de epave, de supravieţuitori care încercau să se salveze înot, de cadavre purtate încet de curent către ţărmul Aticii pe care încă se mai aflau camarazii lor. De pe tronul său de la înălţime, Xerxes a asistat neputincios la înfrângerea armatei sale şi poate că vântul aducea până la urechile sale ecourile uralelor şi ale imnurilor închinate lui Apolo de pe corăbiile elene victorioase.

Sărbătoarea Sfintei Marii 1999

Sunt singur acasă şi aştept să vină nişte prieteni pentru cina tradiţională din această zi de sărbătoare. Mă gândesc dintr-o dată că la Atena este, probabil, o căldură infernală şi că în apartamentul de pe Larisis 20 nu există aer condiţionat. M-am hotărât să-l sun pe Kostas şi, dincolo de asemenea inconveniente, el avea chef de vorbă.

— Cum de susţin oamenii ăia că decretul acela de evacuare a cetăţii este un fals? Eu am impresia că este perfect autentic. Şi mai cred că este un document excepţional.

— Este fără nici o îndoială autentic şi vreau să-ţi spun că sunt destui aceia care apără cu înverşunare acest punct de vedere.

— Dar tu cum îl consideri?

— Eu cred că au dreptate cei care susţin că este un fals. Vezi tu, este o problemă ceva mai complicată: *există motive de ordin filologic, conceptual şi istoric. Este prea liniar, prea bine organizat. Conţine nişte concepte, ca acela de* eleutheria *(libertate) care nu existau în vremea aceea şi care au evoluat din plin abia în cursul secolului al IV-lea. Apoi, referirea la corintieni, megarezi, spartani sună ca un îndemn la o alianţă de un tip special. Dacă inscripţia ar fi fost într-adevăr din acea epocă, ar fi fost amintiţi toţi aliaţii, nu numai trei dintre ei. Şi, de altfel, din inscripţie, evacuarea apare ca un lucru prevăzut cu exactitate şi perfect organizat, un fel de opţiune strategică, în loc de o dureroasă necesitate, aşa cum a fost de fapt. Dar mai sunt şi alte indicii…*

— M-ai convins. Dar de ce, atunci, să se creeze un fals?

— Ştii, documentele de acest tip sunt nişte elemente importante de propagandă: erau expuse în locuri publice, oamenii le vedeau, le citeau şi le

comentau. Aşadar, dacă, de exemplu, Atena se pregătea să reziste unui atac din partea unei armate macedonene, cu prilejul unuia dintre acele nenumărate războaie de după moartea lui Alexandru cel Mare, devenea imediat necesar să se reinventeze un document în care să apară o străveche alianţă victorioasă împotriva unui invadator din trecut, ca garanţie a unei victorii chiar şi în situaţia respectivă. Nu ştiu dacă mă înţelegi.

— Te-am înţeles foarte bine. Ar fi interesant de ştiut dacă opinia publică de atunci punea bază pe asemenea documente.

— Dacă erau pregătite cu atâta grijă şi într-o manieră atât de verosimilă, înseamnă că ele contau. Nimeni nu lucrează degeaba. Nu aveau televiziune, radio, ziare: probabil că impactul unei inscripţii afişate într-un loc public era mult mai mare decât ne putem închipui.

— Mi-am amintit şi de întâmplarea pe care mi-ai povestit-o, când tu şi prietenul tău aţi intrat pe un poligon de trageri de pe muntele Skaramangas pentru a vedea locul în care fusese instalat cândva tronul lui Xerxes.

— Ne aflam atunci sub foc. Cine ştie ce-o mai fi făcând ofiţeraşul acela care ne-a scos de acolo şi ne-a dăruit pe deasupra şi o sticlă de Metaxa. Măcar să fi devenit general. Cum se spune „general" în greceşte?

— Strategos.

— Evident. Salut, Kostakis. Mai vorbim.

— Salut. Transmite salutări tuturor.

VI
LIGA NAVALĂ

Bucuria victoriei a fost imensă şi imediat au început să se răspândească poveşti care mai de care mai fantastice despre cei care scufundaseră cele mai multe corăbii duşmane, dar şi despre cei care încercaseră să-şi pună pielea la adăpost, revenind mai târziu pe câmpul de luptă când totul era deja terminat. Se povestea că un comandant din Atica urmărea o navă inamică, dar apoi aceasta se năpustise asupra unei nave persane şi o scufundase. Atunci, urmăritorul făcuse calea întoarsă, crezând că era vorba despre una dintre corăbiile ioniene care dezertaseră, trecând în tabăra grecească. Era, însă, o navă aliată de-a persanilor, o corabie comandată de Artemisia, soţia unui principe din Caria, aliată şi amantă a lui Xerxes. Prin acea stratagemă ea reuşise să scape de prizonierat, dar atenienii au pus pe capul ei un premiu pentru că nu puteau accepta ca o femeie să îndrăznească să-i atace într-o acţiune militară. Artemisia, însă, a reuşit să ajungă din urmă restul flotei persane care se refugiase în golful Faleros, găsindu-l acolo şi pe Marele Rege, peste măsură de tulburat din cauza acestei neaşteptate şi zdrobitoare înfrângeri.

Toamna era de-acum aproape şi trebuia luată o hotărâre: Xerxes a lăsat cea mai mare parte a armatei sale la iernat în Tesalia şi el s-a îndreptat către strâmtori, înainte ca grecii să se fi gândit că ar fi trebuit să distrugă podul. Era o idee care-i venise deja în minte lui Temistocle, dar nu fuseseră de acord conducătorii militari spartani cărora li se părea mai nimerit să-l lase pe duşman să fugă cât mai repede pentru a scăpa de el. Atunci, Temistocle a trimis un mesager la Marele Rege

pentru a-l informa că el în persoană îi convinsese pe greci să nu distrugă podul, astfel că, pe viitor, suveranul persan trebuia să-i fie recunoscător pentru că nu-l lăsase să cadă în capcana din peninsula elenă.

Această mărturie a lui Herodot pare să fie doar o răutate, dar nu sunt puţini cei care cred că ar putea fi adevărată: Temistocle îi trimisese cu ceva timp înainte un alt mesaj Marelui Rege, mesaj care, din punctul de vedere al persanilor, putea fi autentic: de ce n-ar fi fost autentic şi acesta? În fond, liderul atenian ştia cât de schimbător era norocul în cetatea sa şi cât de uşor putea cădea în dizgraţie. Posibilitatea de a găsi într-o zi găzduire la curtea marelui stăpân al Asiei putea să i se pară o soluţie asiguratoare în cazul vreunei nenorociri. Dar este posibil ca această informaţie să fi apărut şi ceva mai târziu când, într-adevăr, Temistocle, exilat, a beneficiat de ospitalitatea regelui Xerxes.

În realitate, podul fusese deja distrus de o altă furtună, semn că o asemenea construcţie era, în orice caz, nepotrivită pentru situaţia climaterică a acelei porţiuni de mare şi pentru forţa periculoasă a curenţilor. Xerxes a traversat Dardanelele cu corăbiile de război, dar funiile podului au fost lăsate în Europa în grija satrapului Artaozos pentru a fi de folos în eventualitatea unei noi expediţii.

Între timp, atenienii s-au întors în oraşul lor, unde în faţa ochilor le-a apărut o privelişte dezolantă: casele jefuite şi distruse, templele zeilor profanate, prădate şi pârjolite, statuile răsturnate la pământ şi ciopârţite, iar cele mai preţioase dintre ele luate ca pradă de război. Printre acestea grupul statuar din bronz al lui Antenor care îi înfăţişa pe Hermodius şi pe Aristogiton, cei doi tiranicizi. Un secol şi jumătate mai târziu, Alexandru cel Mare a găsit sculptura în capitala persană Susa şi a înapoiat-o Atenei, într-unul din gesturile sale de o excepţională valoare propagandistică. După o vreme, atenienii au comandat o altă statuie cu

acest subiect, probabil sculptorului Critios, lucrare inaugurată trei ani mai târziu; o copie a ei în marmură poate fi văzută la Muzeul arheologic naţional din Napoli, dar atitudinea celor două personaje după o restaurare din secolul al IX-lea pare să nu mai fie cea originală.

Nu este greu să ne închipuim cum s-au simţit atenienii la întoarcerea în oraş: de bine de rău, locuinţele puteau fi reparate, măcar până trecea iarna, dar fabricile şi atelierele fuseseră distruse sau prădate, ogoarele răscolite, animalele domestice prinse şi sacrificate pentru hrana armatei duşmane; uleiul, vinul, grâul, toate dispăruseră. Probabil că s-a recurs la împrumuturi şi la cumpărături de pe pieţele din jur la care nu ajunsese urgia războiului, poate că o bună parte din stocurile de alimente fusese transportată la Salamina. Oricum ar fi stat lucrurile, oamenii şi-au suflecat mânecile şi au pornit-o practic de la zero. Trebuie să considerăm această atitudine ca pe un act de mare curaj şi încredere, dat fiind că o puternică armată persană se mai afla încă în Beoţia. Statuile zeilor şi ale eroilor de pe acropole, profanate de persani, au fost îngropate într-un mormânt sacru.

Ceea ce pentru greci însemna o profanare, pentru persani avea semnificaţia distrugerii unor imagini ale demonilor (*daiwa*) şi Xerxes s-a lăudat cu aceasta într-o inscripţie de pe zidurile haremului său din Persepolis. Dar lauda lui va fi pedepsită la rândul său cu multă asprime de Alexandru cel Mare prin distrugerea palatului regal şi a întregii capitale.

Pe la începutul toamnei, Temistocle a trimis o solie la Sparta cerând ca armata confederată să ia poziţie între Atica şi Beoţia, dar s-a ales cu un refuz. Vlăguiţi şi descurajaţi, atenienii nu s-au mai simţit în stare să ţină piept din nou, singuri, ca la Maraton, armatei persane şi, când trupele duşmane au pornit către sud, sprijinite de trădătorii tebani,

au părăsit din nou cetatea pentru a se refugia iarăşi la Salamina. Persanii au încercat să-i convingă să devină aliaţii lor, dar au primit un refuz plin de indignare: luptătorii care, la Maraton, aveau douăzeci de ani, acum aveau treizeci şi pentru nimic în lume nu şi-ar fi sacrificat onoarea, nici măcar din cauza încăpăţânării spartanilor. Tratativele au continuat până când un cap limpede le-a explicat încăpăţânaţilor lacedemonieni că era în zadar să se baricadeze pe istmul Corint dacă flota ateniană n-ar fi apărat ţărmurile şi n-ar fi deţinut supremaţia pe mare. Aşa că nu era cazul să întindă coarda prea mult. În cele din urmă, spartanii s-au lăsat convinşi, iar persanii, din prudenţă, s-au retras către nord, în Tesalia, ca să petreacă iarna acolo.

Fiul lui Leonida, Plistoanattes, era în vremea aceea doar un copil, astfel că guvernul a numit un regent în persoana lui Pausanias în timp ce, după cum am văzut, lui Demaratos îi urmase Leotichide. Curierii regelui lacedemonian au străbătut Grecia liberă chemându-i să se adune pe toţi războinicii din toate cetăţile şi popoarele elene în vederea unei ultime bătălii cu barbarul, iar reacţia tuturor a fost impresionantă. În primăvara următoare, la Plateea s-a reunit cea mai numeroasă armată grecească din toate timpurile: patruzeci de mii de hopliţi bine înarmaţi, plus şaizeci de mii de oameni din infanteria uşoară şi câteva mici unităţi de cavalerie. Practic, aproape toţi bărbaţii în putere care se mai aflau la sud de trecătoarea Termopilelor: nici măcar Alexandru nu ajunsese la asemenea efective.

Armata persană aflată sub conducerea lui Mardonius, a coborât din Tesalia pregătită de război şi şi-a instalat tabăra la mică distanţă de graniţa cu Atica, în timp ce numeroase cete de călăreţi colindau prin sate în acţiuni de hărţuire şi de jaf: Pausanias, care poate că avea o prea mare încredere în forţa acelei formidabile armate care se

adunase sub steagul său, şi-a dat seama curând că nu era o idee bună să dea lupta în câmp deschis.

În plus, persanii otrăviseră izvorul Gargafia, luându-le grecilor posibilitatea de a se aproviziona cu apă potabilă. Regentul spartan a luat atunci o decizie foarte periculoasă, ordonând armatei sale să se retragă înspre Plateea pentru a beneficia de o poziţie mai favorabilă. Oamenii s-au pus în mişcare în toiul nopţii, dar, când soarele şi-a făcut apariţia la orizont, persanii au înţeles imediat ce avea să se întâmple şi au trimis cavaleria să atace armata aflată în marş, aruncând asupra ei o ploaie de săgeţi. Trupele greceşti, care în timpul deplasării se împărţiseră în două eşaloane, s-au aflat, astfel, într-o situaţie dificilă. Doar primul contingent a reuşit să se instaleze pe poziţii sigure în preajma ruinelor templului Herei de la Plateea, în timp ce grosul forţelor lui Pausanias a fost nevoit să se oprească şi să se aşeze în formaţie de luptă pentru a opri pierderile cauzate de şarjele cavaleriei duşmane, foarte rapidă şi eficientă în atacurile sale neîntrerupte. Regentul spartan a cerut imediat eşalonului „plateean" al forţelor sale să-i vină în ajutor, dar aceştia au răspuns că nu se vor mişca de pe poziţiile în care se aflau; s-au mişcat, însă, ceilalţi care se aflau descoperiţi şi într-o situaţie periculoasă, alăturându-se camarazilor din preajma *heraionului.*

Cu toate acestea, Pausanias nu se mai putea deplasa pentru că se afla în faţa inamicului şi, orice încercare de a porni din nou în marş ar fi însemnat o adevărată sinucidere. Sigur că avea deja victoria în mână, Mardonius s-a pregătit să aplice lovitura de graţie. Sub soarele arzător care le încingea platoşele, armata panelenică şi-a strâns rândurile şi a coborât pentru apărare suliţele lungi din lemn de frasin. Atenieni şi spartani, tegeaţi şi corintieni, megarezi şi sicionieni s-au strâns într-un bloc de nepătruns, opunând un zid de scuturi atacurilor duşmane. Mardonius uitase sau nu voia să mai ţină

seama de cele întâmplate la Maraton şi Termopile şi nici nu avea habar că mamele spartane ar fi acceptat un fiu mort, dar nu laş şi, de asemenea, nu-şi dădea seama că atenienii n-ar fi suportat să vadă că pentru a treia oară cetatea lor era cucerită şi profanată. Dacă generalul persan ar fi adoptat în continuare o tactică plină de mişcare, folosind în primul rând cavaleria care arunca suliţe de la distanţă, măcinând treptat forţele inamice, ar fi ieşit învingător. S-a lăsat ispitit de o luptă de aproape, corp la corp şi, cu tot curajul ei, infanteria sa n-a putut trece de bariera inexpugnabilă de scuturi şi de lănci. Se spune că, în toiul acelei încleştări pe viaţă şi pe moarte, ar fi apărut unul dintre cei doi spartani supravieţuitori de la Termopile a cărui urmă se pierduse şi că el şi-a răscumpărat onoarea căzând pe câmpul de luptă după ce făcuse „fapte care meritau să fie amintite”.

Mardonius însuşi a fost rănit mortal în timp ce căuta să-şi îndemne soldaţii la atac şi sfârşitul său a făcut ca întreaga armată să cadă pradă descurajării. Trupele greceşti aflate lângă templul Herei din Plateea au trecut la atac, în timp ce cavaleria persană, rămasă singură să dea piept cu adversarul, nu mai ştia cum să reacţioneze la această răsturnare de situaţie.

Înainte ca soarele să apună, rămăşiţele a ceea fusese cea mai mare armată din toate timpurile se retrăgeau în dezordine spre trecătorile din nord, înainte ca oscilantul rege Alexandru al II-lea al Macedoniei care, iniţial, păruse dispus să colaboreze cu persanii, să se hotărască să recâştige stima grecilor atacându-i pe fugari pe drumul spre salvare.

Pausanias a intrat în cortul lui Mardonius împreună cu ofiţerii statului său major şi i-a pus pe bucătarii persani să-i servească masa, uitând pentru câteva clipe de cumpătarea lacedemoniană şi Herodot afirmă că a rămas profund impresionat

de ceea ce mâncase: „Asta se cheamă să trăieşti”, ar fi exclamat el.

După alungarea persanilor de pe pământul elen a avut loc o ceremonie solemnă şi înfricoşătoare: în toate cetăţile care se aflaseră în mâinile duşmanilor a fost stins focul sacru care ardea veşnic pe acropole, acelaşi foc care-i îmbărbăta pe coloniştii plecaţi pe pământuri străine pentru a întemeia noi oraşe, focul care, în imaginaţia poporului, fusese aprins la începuturile existenţei comunităţii, ca dar din partea lui Prometeu care-l furase de la zei. Această tradiţie a focului sacru îşi afunda rădăcinile în vremurile străvechi ale paleoliticului în care focul reprezenta garanţia supravieţuirii grupului uman, iar stingerea sa moartea sau împrăştierea comunităţii. Stingerea acelui foc însemna revenirea la punctul zero al istoriei şi reluarea de la capăt a evoluţiei. Şi un foc nou a început să ardă solemn în toate aşezările, aprins de la flacăra care ardea în cinstea zeului de la Delfi. Lui Apolo din Delfi i-a fost închinat un postament de bronz, turnat din armele capturate la Plateea de la persani, având gravate pe el numele tuturor oraşelor care făcuseră parte din liga sacră. Era format din trei şerpi încolăciţi astfel încât să formeze un fel de coloană, despărţindu-se apoi în vârf şi întinzându-şi capetele în lături ca să sprijine cupa uriaşă în care avea să ardă focul sacru.

După aproape opt secole, acel tripod a fost dus de Constantin, împreună cu alte relicve glorioase, ca *Palladium-ul* de la Troia şi cuiele din crucea lui Hristos, la Constantinopol şi aşezat la loc de cinste în hipodrom. Din el n-a mai rămas astăzi decât porţiunea inferioară, în formă de coloană răsucită, aflată în mijlocul pieţei Sultan Ahmet din Istanbul. Coloana aceea, un fel de simbol al identităţii Occidentului din timpul primei sale confruntări cu Asia, a fost expusă fără nici o măsură de protecţie împotriva intemperiilor din toate anotimpurile şi riscă să sufere deteriorări ireversibile.

***

Desigur, Xerxes nu se împăcase cu înfrângerea suferită şi o nouă flotă se aduna la ţărmurile Asiei Mici, atât pentru a-i ţine sub control pe grecii din colonii, cât şi pentru a relua ostilităţile la un nivel superior. Flota panelenică de sub comanda celuilalt rege al Spartei, Leotichide, dar formată în cea mai mare parte din nave ateniene, şi-a făcut apariţia, gata de luptă, în dreptul promontoriului de la Micales unde persanii, temându-se de o confruntare în largul mării, trăseseră corăbiile pe uscat şi infanteria se instalase pe poziţii de-a lungul plajei.

Herodot povesteşte că o navă a lui Leotichide a trecut foarte aproape de ţărm astfel încât să se poată auzi vocea unui herald care le-a strigat în greceşte ionienilor să-şi amintească, în clipa asaltului, de originea lor şi de zeii pe care-i aveau în comun cu toţi grecii. Cuvântul de ordine avea să fie *„Hera kai Nike!* („Hera şi Victoria!”). După aceea, regele Spartei a dat ordin de atac. A fost o adevărată operaţiune de desant, cu mii de infanterişti marini care au coborât de pe trireme în apă, atacând poziţiile persane şi dând foc navelor trase pe mal. Ionienii au trecut în masă de partea grecilor şi soarta bătăliei a fost decisă în scurt timp. Întreaga Ionie s-a răsculat, alungând garnizoanele persane şi Marea Egee a devenit, pentru prima oară de pe vremea talassocraţiei miceniene, un lac grecesc.

Toate acestea se întâmplau la începutul verii anului 479 î.Hr. Războaiele persane se încheiaseră. La sfârşitul verii, atenienii deveneau din nou stăpâni în cetatea lor şi, de data aceasta, pentru totdeauna.

***

Obiectivul cel mai important li s-a părut tuturor refacerea zidurilor, dar, în mod ciudat, spartanii s-au opus. Ei au susţinut că singura fortăreaţă inexpugnabilă din Grecia era Peloponezul apărat

de armatele lor, că oricare altă incintă înconjurată de ziduri ar fi putut fi folosită ulterior de persani şi, de aceea, nu trebuia să se mai construiască vreo întăritură. Temistocle însuşi s-a dus la Sparta pentru a discuta despre aceste lucruri; în realitate, prin tot felul de stratageme a tras de timp până când a aflat că toţi concetăţenii săi, bărbaţi şi femei, bătrâni, copii şi sclavi, muncind zi şi noapte în schimburi epuizante, folosind statui şi lespezi funerare, coloane, postamente şi orice material pe care-l putuseră găsi, aduseseră zidurile la înălţimea lor iniţială, pe o lungime de peste şase kilometri. O realizare care unora dintre noi ni s-ar părea imposibilă dacă nu am avea în vedere că era vorba doar despre o refacere şi nu despre o construcţie din temelii. Într-adevăr, nici chiar persanii, nu putuseră avea nici timpul necesar şi nici dorinţa de a dărâma în totalitate zidurile împrejmuitoare ale oraşului.

În acel moment, Temistocle i-a pus pe spartani în faţa faptului împlinit şi aceştia au căutat să se justifice; au spus că nu avuseseră de gând să acuze pe nimeni şi nici să impună ceva anume, ci doar să dea nişte sfaturi. Minţeau: era evident că ţineau la poziţia lor de stat conducător al grecilor şi poate că îi punea pe gânduri forţa şi prestigiul Atenei care creşteau văzând cu ochii.

În acest timp, atenienii erau preocupaţi şi de aprovizionarea cu grâu a populaţiei. Pe toată perioada războaielor cu persanii, când strâmtorile se aflau în mâinile duşmanilor, fuseseră nevoiţi să întrerupă toate transporturile din Crimeea şi se orientaseră către o altă piaţă, cea padovană din nordul Adriaticii, unde stabiliseră o relaţie privilegiată atât cu veneţienii, cât şi cu etruscii din Spina, un oraş din lemn care se înălţa pe o insuliţă din delta Padului. Probabil că tot în seama lor au lăsat şi operaţiunile de poliţie din acele ape bântuite de piraţi. În schimbul grâului şi al cailor, exportau cele mai frumoase vase de ceramică pe

care le produceau, obiecte minunate create de artişti celebri care au fost descoperite de arheologii italieni începând din anii ’20 când au început săpăturile din văile de la Comacchio pentru cercetarea necropolelor spinetice. Dar trebuia redeschisă şi circulaţia prin strâmtori, astfel că o escadră ateniană aflată sub comanda lui Xantippos a debarcat un corp expediţionar la Sestos – în peninsula Gallipoli – şi a cucerit oraşul care controla intrarea în Dardanele.

Ceva mai departe, în garnizoana persană comandată de satrapul Artaozos, se păstrau într-un depozit funiile de susţinere ale marelui pod de bărci pe care Xerxes îl aruncase peste Helespont, probabil recuperate după furtuna care şubrezise iremediabil această construcţie. Satrapul, pe lângă că avea în păstrare acel material strategic, se făcuse vinovat în ochii grecilor şi de un sacrilegiu – deoarece profanase sanctuarul lui Protesilaos, personaj din epica homerică, cu toţii spunând despre el că era primul grec care pusese piciorul în Asia când aheii porniseră războiul cu Troia şi căzuse acolo în luptă, străpuns de o săgeată duşmană. Nefericitul demnitar persan a fost făcut prizonier şi răstignit de viu pe o scândură din lemn pentru ca îngrozitoarea pedeapsă la care fusese supus să îmblânzească umbra încruntată a eroului Protesilaos. Apoi, escadra a făcut cale întoarsă la bazele sale din Atica, înainte ca vremea să se înrăutăţească.

În mâinile persanilor mai rămânea intrarea în Bosfor şi, în primăvara următoare, o nouă flotă confederată, de data aceasta sub comanda lui Pausanias, s-a îndreptat mai întâi înspre Cipru pentru a elibera insula de garnizoanele persane şi, după aceea, către Bizanţ – care a capitulat fără luptă. Pausanias s-a proclamat comandant al regiunii, dar felul în care administra puterea i-a deranjat pe aliaţii ionieni care nu erau obişnuiţi cu atâta aroganţă. Spartanii l-au chemat în patrie

pentru a-l supune unei anchete, dar, de data aceasta, Pausanias a ieşit basma curată. Nu i-a mers la fel de bine cu un alt prilej când un fost iubit de-al său, un tânăr pe nume Argheilos, l-a atras într-o cursă, dându-i întâlnire într-un loc pustiu în care erau ascunse iscoade ale guvernului şi l-a tras de limbă, făcându-l să vorbească despre contactele sale secrete şi personale cu cei de la curtea persană. Este evident că băiatul, nemulţumit de felul în care era tratat, voia să se răzbune şi probabil că Pausanias avea prea mulţi duşmani chiar şi în oraşul său. În orice caz, a fost arestat şi zidit de viu în templul Atenei din „Casa de Bronz" şi abia când era gata să-şi dea ultima suflare a fost scos din sanctuar pentru ca locul acela să nu fie profanat de cadavrul său. Nu a fost aruncat, aşa cum se făcea de obicei cu trupurile trădătorilor, în pârâul Keades: i s-a permis o înmormântare normală pentru că rămânea, totuşi, învingătorul de la Plateea, dar fantoma sa a bântuit mulţi ani spiritele spartanilor.

Desigur, aceste evenimente au avut un efect nefavorabil asupra raporturilor din interiorul confederaţiei şi trupele din Peloponez (spartani şi aliaţi) s-au separat de grosul flotei. O asemenea decizie aproape că a stârnit râsul aliaţilor: navele peloponeziace erau două duzini faţă de cele peste două sute ale confederaţilor atico-ionieni, dar un asemenea gest deplasat va lăsa urme nu prea plăcute. A fost abandonată, de exemplu, ideea de a se crea un fel de armată puternică, panelenică, sub o comandă unificată, ca structură permanentă de apărare comună şi diferenţele dintre Sparta, putere continentală, şi Atena, putere maritimă, s-au accentuat din ce în ce mai mult.

Ştim prea puţin sau aproape nimic despre ceea ce s-a afirmat şi s-a discutat în adunările populare din Atena în perioada aceea crucială: desigur, euforia victoriei trebuie să fi fost foarte mare şi cetatea, în toată complexitatea ei, a trebuit să

devină, dintr-o dată, conştientă de rolul său de mare putere – cel puţin la nivel regional – şi de consecinţele pe care această nouă postură le avea în raporturile atât cu aliaţii, cât şi cu superputerea persană, învinsă, dar, cu siguranţă, neîmblânzită şi nici măcar intimidată. Şi, chiar şi la Susa, în capitala imperiului, se puteau constata semnele unei decăderi neîndoielnice. În douăzeci de ani de confruntări sângeroase pe uscat şi pe apă, niciodată persanii nu ieşiseră învingători asupra grecilor de pe continent.

Un an mai târziu, în 477 î.Hr., la iniţiativa lui Aristide, s-au adunat la Delos reprezentanţii unor cetăţi din Ionia, din insulele Ciclade, din strâmtori, sub preşedinţia reprezentanţilor guvernului atenian şi au încheiat o alianţă, întărită prin jurământul: „Duşmanii tăi vor fi şi ai mei, prietenii tăi vor fi şi ai mei”, formulă care încă mai există, uşor modificată, şi la unele societăţi secrete, chiar şi criminale, din zona Mării Mediterane ca dovadă a străvechii sale origini. Scopul era acela de a păstra controlul asupra Mării Egee printr-o forţă maritimă aflată permanent în stare de alarmă. Fiecare oraş urma să asigure un anumit număr de corăbii, de vâslaşi şi de luptători gata de a fi îmbarcaţi, dar, destul de curând, unele dintre ele, apoi aproape toate, au preferat să plătească toate acestea în bani atenienilor, rămânând fără obligaţii şi putând să se dedice în linişte activităţilor economice şi comerciale.

Atena, care probabil că se avântase în acest proiect cu o mare doză de inconştienţă, a acceptat acest schimb care, după câţiva ani, a transformat liga într-un adevărat imperiu. Într-adevăr, cine participă la o alianţă cu un contingent de soldaţi poate să şi-l retragă în orice clipă, slăbind alianţa şi întărindu-şi în acelaşi timp propria forţă; cine, însă, face acest lucru în bani se lasă din punct de vedere politic pe mâna aceluia care deţine forţa. Până în momentul acela, niciun stat, nici măcar

imperiul persan, nu-şi menţinuse o marină militară permanentă: era vorba despre o acţiune dificilă şi riscantă. Corăbiile de război erau incomode, cu spaţiu redus pentru încărcătură şi era imposibil ca oamenii îmbarcaţi pe ele să se poată odihni, să se ferească de intemperii sau de arşiţa nemiloasă a soarelui. Un rezervor nu prea mare la proră şi o mică magazie la pupa permiteau să se păstreze apa de băut şi o cantitate modestă de hrană, în plus, navele aveau dimensiuni reduse în lungime, astfel că nu puteau primi un număr suficient de vâslaşi, această caracteristică aducând după sine probleme de hidro-dinamică, în special pe o mare cu valuri scurte şi puternice cum era Marea Mediterană. Singurul model la scara 1:1 care a fost construit şi a putut naviga, trirema *Olympias,* a suferit nu cu mult timp în urmă o avarie importantă după numai câteva ieşiri în larg.

O flotă permanentă avea, de asemenea, nevoie de multe baze situate la mică distanţă una de alta şi sume de bani foarte mari pentru construcţii şi reparaţii în şantiere, pentru salariile şi hrana vâslaşilor şi ale echipajului, pentru întreţinerea infanteriştilor marini. Când Alexandru, după ce a invadat Asia, s-a trezit în situaţia de a plăti salariile marinei ateniene, aliata sa, a preferat să desfiinţeze flota decât să se ruineze cu cheltuielile de întreţinere a ei. În vremea ligii de la Delos, acestea ajungeau la patru-cinci sute de talanţi pe fiecare perioadă activă de circa şase luni, având în vedere că, în timpul iernii, vasele se întorceau la bazele navale, fie pentru a se efectua diverse operaţiuni de întreţinere, fie din cauza condiţiilor meteorologice nefavorabile.

Flota asigura, însă, locuri de muncă şi Aristofan, la vreo patruzeci de ani după aceea, satiriza în una dintre comediile sale atitudinea războinică a teţilor (clasa socială a zilierilor care nu aveau nici o avere) „mereu gata să poarte corăbiile pe apă ca să câştige cei doi oboli (o treime de drahmă) ca

salariu zilnic”. Evident, creşteau şi comenzile pentru şantierele navale din Pireu şi pentru fabricile de arme. Un faimos orator atenian din epoca lui Pericle, Lisias, ducea un trai îndestulat din veniturile unei fabrici de scuturi. Teţii puteau fi înlocuiţi, de altfel, cu sclavii care deveneau din ce în ce mai numeroşi. Unii dintre ei erau folosiţi chiar şi în activităţi de poliţie, probabil din cauza lipsei de bărbaţi valizi, ocupaţi în operaţiunile de război.

În acest moment, steaua lui Temistocle era pe cale să apună. Despre el se ştie că a sponsorizat o tragedie inspirată din războaiele persane, scrisă de un poet pe nume Frinicos; se ştie, de asemenea, că a susţinut construirea unui rând dublu de ziduri (aşa numitele „Ziduri lungi”) care să lege fortificaţiile din Pireu de cele ale Atenei: acest lucru ar fi permis cetăţii să primească în permanenţă şi în orice situaţie provizii de pe mare, în caz de conflict armat pe continent.

Cu toate acestea, se poate constata că scena politică este ocupată din ce în ce mai mult de Cimon, desigur mai puţin strălucitor decât Temistocle, mai puţin şiret, mai combativ ca războinic şi mai slab politician, dar frumos, carismatic, curajos în luptă şi mare amator de femei frumoase, un adevărat *vânător de fuste.* El a continuat să cureţe Marea Egee de garnizoanele persane şi a pus sub asediu Eion, o aşezare traco-macedoneană de la gura de vărsare a râului Strimon. Comandantul persan al garnizoanei, prevăzând că nu va putea rezista, a aruncat în mare tezaurul oraşului, apoi şi-a dat foc pe un rug, laolaltă cu soţiile şi cu copiii lui. Herodot, care cunoştea bine obiceiurile persane, vorbeşte despre acest gest cu o admiraţie nestăvilită.

La scurt timp după aceea, un oracol din Delfi l-a îndemnat pe Cimon să aducă la Atena osemintele lui Teseu, eroul naţional al cetăţii şi al Aticii. Generalul a început să caute la Skiros, insula în

care, conform legendei, Teseu fusese asasinat şi a făcut săpături în locul în care văzuse un vultur scurmând pământul cu ghearele. A avut noroc: târnăcopul a ajuns la mormântul unui războinic din epoca bronzului, destul de înalt ca să pară a fi Teseu şi, cine ştie, foarte probabil apropiat de el ca epocă, admiţând că Teseu ar fi existat cu adevărat. Osemintele au fost aduse la Atena cu mare pompă şi, la scurt timp, printr-o procesiune solemnă, depuse în templul special construit în agora, denumit chiar Theseion.

Cimon era convins că trebuia să menţină relaţii bune cu spartanii, în timp ce Temistocle se gândea acum că Atena ar fi trebuit să devină o conducătoare absolută inclusiv cu preţul unui acord sau chiar al unei alianţe cu persanii pentru a domina Grecia şi a-şi învinge rivala. Poate că acumulase un anume resentiment în perioada în care fusese nevoit să primească ordine de la amiralii spartani care se pricepeau destul de puţin la marinărie. Ciocnirea dintre cei doi oameni politici avea să devină fără nici o îndoială inevitabilă.

Victoria asupra persanilor şi comanda unei mari ligi navale au transformat profund Atena. Din punct de vedere psihologic, cetăţenii au devenit orgolioşi şi patrioţi înflăcăraţi, trăsături care au devenit şi mai pregnante o dată cu bunăstarea în creştere datorită unui adevărat boom economic. Şantierele navale, uriaşa construcţie a Zidurilor lungi, necesităţile de aprovizionare continuă, legate de o mare flotă operativă au dus nu numai la o afluenţă de bani, de bunuri şi de servicii, ci şi la o mare emulaţie în toate domeniile. Arhitecţi şi ingineri, maiştri, muncitori calificaţi, dar şi bancheri şi comercianţi, asiguratori expediționari şi zarafi şi-au instalat la Atena şi la Pireu întreprinderile şi birourile.

Activitatea edilitară civilă s-a amplificat şi ea simţitor şi, pentru a proiecta noile cartiere din

Pireu s-a apelat la un arhitect şi urbanist deja faimos, Hippodamus din Milet, un om de mare valoare care, însă, avea un comportament şi un mod de a se îmbrăca deosebit de excentrice, fapt care dădea naştere multor cleveteli şi comentarii, cam cum se întâmplă şi în cazul unor artişti din vremurile noastre. Creşterea economică a determinat şi un anumit impact de mediu. Pădurile de la Imettos au fost distruse şi muntele, surpat din cauza eroziunii, s-a transformat într-o stâncă golaşă, aspect pe care-l are în bună măsură şi astăzi. Dar şi pădurile Aticii în general au fost grav afectate şi ele pe parcursul timpului.

A crescut numărul sclavilor şi al rezidenţilor străini; Atena a rămas, însă, un oraş mic din perspectiva vremurilor moderne, ajungând poate, cu totul, la vreo sută de mii de locuitori. Acest lucru îi permitea să păstreze o foarte puternică identitate culturală şi politică, iar rezidenţii străini, deşi nu aveau drept de vot, se bucurau de garanţii şi de protecţia legii. Ei se foloseau pentru a-şi rezolva unele probleme comerciale sau juridice de o instituţie destul de asemănătoare cu birourile noastre consulare al cărei reprezentant era un cetăţean atenian care avea legături strânse cu oraşul lor de origine.

Din punct de vedere ideologic, tema războiului cu persanii a rămas în atenţia oamenilor, fie pe cele mai înalte trepte ale scrierilor în proză şi creaţiei dramatice, fie, după cât se pare, la un nivel ceva mai modest, în pictura de pe vasele de ceramică, descoperindu-se scene foarte asemănătoare cu caricaturile de astăzi.

Pe un vas cu figuri pictate în roşu, păstrat la Muzeul din Hamburg, un grec, gol şi ţinându-şi în mână penisul în erecţie, se năpusteşte asupra unui persan (uşor de recunoscut după veşmintele orientale şi după forma bărbii) care, aplecat în faţă, îşi oferă fesele cu o expresie a feţei comică şi plină de resemnare. Este transpunerea în imagini a

glumelor care, cu siguranţă, circulau printre oamenii din echipajele flotei şi prin unităţile de infanterie ale armatei şi care se mai pot auzi şi acum în colectivităţile de acest fel.

La un nivel mai înalt, mai rafinat, trebuie amintită punerea în scenă a *Persanilor* lui Eschil, realizată pe cheltuiala unui tânăr care abia împlinise douăzeci de ani, un vlăstar al clanului aristocratic al Alcmeonizilor despre care, peste puţin timp, toată lumea va vorbi: Pericle. Astăzi, o asemenea lucrare dramatică ar putea fi considerată un mare film de război cu puternice valenţe ideologice, dar nu trebuie să uităm că, pentru greci şi mai ales pentru atenieni, tragedia avea un caracter sacru. Eschil îi respectă pe duşmanii învinşi, descrie tulburarea pricinuită de înfrângere în tabăra persană şi în special suferinţa reginei-mamă Atossa, dar scoate în evidenţă, pe de altă parte şi conceptul de *hybris,* aroganţa aceluia care nu iau în seamă limitele naturii umane, fundamentală în educaţia morală a grecilor.

Marele Rege a fost pedepsit şi învins pentru că încălcase graniţele ridicate de natură în calea puterii sale, pentru că supusese marea şi chinuise pământul prin acţiunile sale samavolnice. În această manieră de a trata lucrurile, tragedia avea şi un efect educativ asupra publicului care urmărea reprezentaţiile cu o pasiune extraordinară. Şi totuşi, chiar şi Atena s-a făcut vinovată într-o bună zi de aceeaşi samavolnicie, fiind îmbătată de succesul şi de puterea la care ajunsese. Printre bărbaţii săi de stat existau şi personaje de o mare ambiţie, de o inteligenţă sclipitoare şi, totodată, de o mare aroganţă, ca Temistocle, care credeau că pentru planurile lor nu puteau exista limite. Mai erau şi oameni moderaţi, cum era Cimon, care credeau mai mult în echilibru: dacă acesta funcţiona între diferitele puteri din stat şi între componentele societăţii, ar fi trebuit să funcţioneze

şi în politica externă, între diferitele puteri de pe pământul Greciei.

După cum vom vedea, cetatea a hotărât să meargă până la capăt pe calea care o făcea să devină o mare putere şi îndemnurile la prudenţă venite de la cei cu spiritul mai lucid nu o vor abate din această cursă a sa. Şi totuşi, un anumit pesimism existenţial tipic pentru natura grecilor alimenta convingerea fatalistă că oraşele, ca şi locuitorii lor, au un destin dinainte stabilit. Cuvintele pe care Herodot le-a atribuit unui demnitar persan în vremea invaziei din 480 exprimă, în realitate, o convingere nestrămutată de-a sa: „Străine, ceea ce trebuie să se întâmple din voinţa zeilor nu poate fi evitat de om. Şi cea mai mare dintre pedepsele care se abat asupra omului este tocmai aceasta: să plănuiască multe lucruri şi să nu aibă nici o putere asupra lor”.

15 septembrie 1999

Am telefonat la Atena aşa cum m-am obişnuit să fac de la o vreme. Glasul lui Kostas este evident mai slab şi mai tremurător ca în alte dăţi, aşa că, atunci când transcriu convorbirile noastre de pe reportofon, de multe ori trebuie să derulez de mai multe ori banda pentru a înţelege ce vrea să spună. Şi, totuşi, spiritul său este mereu treaz.

— M-a amuzat povestea cu vasele acelea pictate care aveau pe ele un grec alergând cu păsărică în mână după un persan şi ăla se întoarce cu fundul înspre el.

— Eram gata să pariez că o să spui asta. De altfel, am făcut-o ca să explic şi ceea ce spuneau şi făceau nişte oameni obişnuiţi. Doar nu era să vorbesc doar despre Temistocle şi despre Cimon.

— Bineînţeles. Oamenii obişnuiţi de atunci spuneau şi ei cam ca noi: „Să vezi ce bucurie o să-i fac persanului”.

— Oarecum.

— Şi povestea aia cu trirema pe care au reconstruit-o exact după modelul de atunci?

— Olympias?

— Da, aşa se numea. Ai văzut-o? Erau nişte corăbii chiar atât de puternice?

— Ba bine că nu. Nu numai că am văzut-o, am şi urcat pe ea. A fost o experienţă formidabilă, cu omul care stabilea ritmul strigând „Two in, three out!” *(Doi în apă, trei afară!), fiind vorba despre vâsle. O dată, într-o călătorie de probă, au reuşit să atingă o viteză de douăsprezece noduri: este ceva extraordinar pentru o astfel de corabie. Au fost confecţionate trei sute de mii de cuie din aramă, numai artizanal, pentru a o asambla şi la vâsle se aflau nişte vâslaşi profesionişti. Am fost foarte impresionat s-o văd navigând. Era ca şi cum aş fi fost şi eu la Salamina, cu atât mai mult cu câte probele se făceau chiar în apele acelea.*

— Şi unde este acum?

— S-a stricat. S-a rupt chila în timpul uneia dintre ieşirile în larg şi nu cred că se mai poate repara. Mare păcat: până la urmă o să putrezească pe undeva. Gândeşte-te, este singurul model la scara 1:1 care a fost construit şi a funcţionat perfect. Cândva, mi se pare, a mai încercat aşa ceva şi Napoleon al III-lea, dar a fost un eşec total: cred că nici măcar n-a putut pluti. Asta, însă, a făcut mai multe voiaje pe mare, nu-i aşa?

— Dar eşti sigur că aşa erau construite corăbiile acelea? Cu trei şiruri de vâsle unul peste altul?

— Ai văzut fotografia pe care ţi-am trimis-o?

— Da. Chiar dacă nu se pot distinge prea clar detaliile. Ştii că nici vederea mea nu mai este grozavă.

— Este, practic, sigur că aveau trei rânduri de vâsle suprapuse.

— Dar de unde ştiţi voi asta?

— Mă rog, există picturile de pe vase, fresce din epocile următoare şi, apoi, mai este şi un vers al lui Aristofan care nu lasă nici o urmă de îndoială.

— De ce?

— Pentru că se deduce de acolo că vâslaşii de pe rândul al doilea stăteau cu şezutul în dreptul gurii celor din rândul al treilea şi poţi să-ţi închipui ce consecinţe putea avea acest lucru.

Îl aud râzând la celălalt capăt al firului. Glumele astea mai groase îl distrează teribil.

— Ce ţi-a atras cel mai mult atenţia în capitolul acesta?

— Încheierea: în fraza aceea a lui Herodot se află tot pesimismul politic şi existenţial care poate exista.

— El însă pune aceste cuvinte în gura unui persan.

— Nu cred că asta schimbă prea mult lucrurile. Destinul este inexorabil şi omul nu are nici o

putere în această privinţă. Iar faptul că se pot prevedea necazurile care pot interveni este clar că nu poate fi o consolare.

— Ei, mai lasă încolo chestiile astea: Aristofan este mult mai amuzant, citesc acum Broaştele *pentru că îmi va fi de folos mai târziu în carte şi este nemaipomenită. Îţi aduci aminte că am văzut spectacolul ăsta la Odeonul lui Irod Atticus?*

— Cum să nu. Şi erau cu tine toţi prietenii tăi. Aţi râs cu toţii de v-aţi prăpădit.

VII
PERICLE

Victoria de la Salamina a continuat să ocupe o lungă perioadă de timp scena culturală şi propagandistică a Atenei şi a Greciei. Tragedia lui Frinicos, *Fenicienele,* vorbea şi ea despre înfrângerea persanilor şi începea cu o scenă plasată în palatul lui Xerxes, unde un servitor aşeza scaunele pentru demnitarii imperiului. Şi trebuie să avem în vedere că popularitatea învingătorului era pe măsura prestigiului acelei victorii. În 470, Temistocle a venit la Olimpia pentru a asista la jocuri, poruncind să i se instaleze un cort destul de fastuos şi cam de *parvenit,* lucru care a atras comentarii acide din partea aristocraţiei. Cu toate acestea, când a intrat pe stadion, a fost întâmpinat cu urale mai furtunoase decât cele rezervate învingătorilor din întrecerile sportive.

Astăzi, un asemenea eveniment nu mai miră pe nimeni pentru că televiziunea aduce în toate casele din lume imaginea celor mai importante personaje, astfel încât ele pot fi recunoscute încă de la prima vedere, dar în antichitate circulaţia imaginii persoanelor se făcea doar prin intermediul statuilor şi al portretelor pictate. Evident, cei care-l recunoscuseră primii făcuseră ca informaţia să circule rapid în rândul spectatorilor. Chiar în acel an, Temistocle a fost ostracizat şi uşurinţa aceea deosebită cu care putea fi recunoscut se poate să fi contribuit şi ea la îndepărtarea sa din cetate. Marele comandant de oaste s-a refugiat în Argos şi, după aceea, a rătăcit timp de aproape un an prin diferite localităţi din Pelopones, în timp ce Cimon, aflat în fruntea flotei confederate, repurta cel mai mare succes al vieţii sale: înaintând de-a lungul ţărmurilor de răsărit ale Anatoliei până la gura de

vărsare a râului Eurimedont, în Panfilia, a intrat în luptă cu flota persană şi a învins-o, după care a debarcat şi a pus pe fugă armata de uscat. Când la orizont a apărut o flotă feniciană venită în ajutorul persanilor, a ieşit din nou în larg şi a angajat o a doua bătălie navală, distrugând escadra duşmană. Două sute de trireme au fost distruse, un număr şi mai mare au fost capturate, iar douăzeci de mii de soldaţi luaţi prizonieri au fost vânduţi ca sclavi. Apoi, Cimon s-a îndreptat către Cipru.

Cu banii luaţi ca pradă de război şi cu preţul luat pe sclavi a fost finanţată cu resurse proaspete construcţia Zidurilor lungi.

Gloria lui Cimon nu avea margini, cu atât mai mult cu cât soarta tragică a lui Pausanias din Sparta le permisese eforilor să pună mâna pe arhiva acestuia, găsind acolo documente care-l compromiteau grav şi pe Temistocle. În această situaţie, eforii le-au cerut atenienilor să-l condamne la moarte pe Temistocle. Cel care-l umilise în luptă pe regele regilor a fost nevoit să fugă, hăituit peste tot, mai întâi în Epir, apoi la Corfu şi, în cele din urmă, a ajuns în Asia Mică, fiind primit cu bunăvoinţă de urmaşul lui Xerxes, Artaxerxes. Pare evident că, în spatele acestei acţiuni care a implicat agenţi atenieni şi spartani într-o misiune comună, ar trebui să se întrevadă *antanta* cordială dintre cele două cetăţi şi politica lui Cimon care urmărea împărţirea teritoriilor în sfere de influenţă – maritimă pentru Atena, continentală pentru Sparta – politică pe care Temistocle o respinsese cu îndârjire. Astfel stând lucrurile, nu poate fi nici pe departe exclus faptul că documentele găsite în arhiva secretă a lui Pausanias ar fi fost mai mult sau mai puţin inventate: din păcate, în lipsa unor elemente sigure suntem nevoiţi să rămânem în domeniul presupunerilor.

Cu siguranţă, Temistocle avea cunoştinţă despre unele strategii secrete şi despre date de cea mai

mare importanţă din sfera militară şi economică şi, probabil că şi din această cauză, Artaxerxes l-a tratat ca pe un prinţ, alocându-i întregul venit pe care-l obţineau trei cetăţi, un obicei tipic persan care apare menţionat în repetate rânduri în *Anabasis* a lui Xenofon. Poate că fugarului i-au fost utile şi scrisorile pe care le trimisese cândva, dacă le scrisese cu adevărat, şi, în orice caz, i-au folosit cunoştinţele pe care le avea şi care îl puteau ajuta în multe privinţe pe duşman. Totuşi, din sursele noastre de documentare aflăm că, atunci când regele persan i-a cerut să-l ajute în lupta sa împotriva Atenei şi a grecilor în general, el, pe de o parte mâhnit că nu-şi putea arăta recunoştinţa pentru ospitalitatea generoasă de care profitase, pe de altă parte nevrând să-şi trădeze poporul, a preferat să-şi ia viaţa. A murit la Magnesia, în vârstă de numai şaizeci de ani, bând o otravă cu efect imediat după ce-i salutase cu o strângere de mână pe toţi prietenii săi. A lăsat în urma sa mulţi fii şi fiice, printre care, lucru curios, o fată se numea Italia, iar alta Asia. Plutarh i-a văzut mormântul la şase secole după aceea în piaţa principală din Magnesia.

În timp ce Cimon era ocupat în Cipru, oraşul Tasos, de pe insula cu acelaşi nume, a ieşit din ligă printr-o decizie unilaterală; generalul atenian a ripostat prin blocarea dinspre mare a insulei, după care a urmat asediul cetăţii respective, neputând s-o cucerească decât după doi ani. Motivul conflictului dintre Atena şi Tasos erau minele de aur de pe muntele Pangeu şi ambiţiile atenienilor de a controla printr-o colonie cursul râului Strimon, într-o localitate denumită „a celor nouă drumuri". Tentativa s-a soldat cu vărsare de sânge când coloniştii care înaintaseră spre interiorul insulei au fost nimiciţi de tracii hedoni în localitatea Drabescos.

Aşa cum am spus, asediul asupra cetăţii Tasos a continuat, fapt care i-a determinat pe locuitorii din

oraş să trimită un mesaj Spartei, rugând-o să invadeze Atica şi astfel să-i oblige pe atenieni să se retragă de pe insulă pentru a-şi apăra teritoriul. Tucidide – marele istoric care a continuat opera lui Herodot, dar cu o metodologie originală care este recunoscută şi astăzi – povesteşte că spartanii erau gata să pornească împotriva atenienilor când a avut loc un cataclism înspăimântător: un cutremur de o forţă neobişnuită a ras de pe faţa pământului oraşul, lăsând în picioare, conform tradiţiei populare, doar o singură clădire.

Reîntors la Atena, Cimon a fost pus sub acuzaţie în faţa Adunării de adversarii săi politici, în principal de Efialtes şi, într-o mai mică măsură, de Pericle, care adunaseră mărturii despre politica anti spartană dusă de Temistocle. O bârfă care circula în zilele acelea şi care a ajuns până la noi datorită scrierilor lui Plutarh spune că sora lui Cimon, Elpinice, s-ar fi întâlnit în secret cu Pericle pentru a-l convinge să-şi retragă acuzaţiile împotriva fratelui său. Pericle i-ar fi răspuns dispreţuitor: „Eşti prea bătrână, Elpinice, ca să faci asemenea lucruri”. Probabil că Elpinice era încă o femeie frumoasă, dar poate că îşi supraevalua posibilităţile de seducţie, dacă despre aşa ceva ar fi fost vorba.

Cimon era acuzat de Pericle că primise o cantitate de aur de la regele Alexandru al Macedoniei ca să pornească spre interior pentru a ocupa tot teritoriul pe care cei din Tasos îl deţineau pe continent. Cimon îi va răspunde că la Atena el era prossenos (adică „reprezentantul consular”) al spartanilor care erau săraci şi nu al tesalienilor sau al ionienilor care erau bogaţi. Tribunalul l-a achitat şi el şi-a continuat politica de echilibru între cele două mari puteri ale Greciei.

Dacă în momentele acelea la Atena s-ar fi aflat Temistocle, istoria ar fi pornit-o pe un alt făgaş pentru că, probabil, n-ar fi lăsat să-i scape ocazia de a-l lovi decisiv pe adversarul său şi, făcând

astfel, ar fi creat un cu totul alt scenariu pentru viitorul lumii greceşti, dar este clar că o asemenea ipoteză nu poate să rămână decât de domeniul simplelor speculaţii. În schimb, iloţii au fost aceia care au lovit fără să mai stea pe gânduri: s-au răsculat în masă şi au atacat cetatea. Au fost respinşi datorită vitejiei tânărului rege Plistarh, dar, în loc să se supună, ei au pornit la drum către străvechea lor patrie, Mesenia, şi acolo s-au instalat printre ruinele vechii capitale, Itome, un loc lugubru despre care circulau diverse legende sinistre. Se spunea că ultimul dintre apărătorii săi, regele Aristodemos, la fel cum făcuse Agamemnon în Aulida, îşi sacrificase propria fiică pentru a repurta victoria asupra spartanilor.

Acum, urmaşii îndepărtaţi ai acelor vechi luptători au început să refacă zidurile şi casele, pregătindu-se pentru un asediu îndelungat din partea trupelor spartane.

Cimon, care s-ar fi putut mulţumi să rămână pe o poziţie neutră, a convins, în schimb, Adunarea să voteze trimiterea a patru mii de hopliţi pentru a ajuta armata spartană aflată într-o situaţie dificilă. Mica armată a pornit la drum în ciuda protestelor foarte vehemente ale opoziţiei care nu accepta ideea că democraţia ateniană trimitea trupe în sprijinul unui guvern oligarhic hotărât să subjuge din nou un popor mult timp asuprit, dar demn de cea mai înaltă stimă pentru că nu-şi uitase rădăcinile de naţiune liberă şi vitează.

Sosirea atenienilor, însă, nu a făcut ca operaţiunile militare să progreseze şi, mai mult, a provocat neîncredere şi nervozitate în rândurile spartanilor. Poate că trupele atice nu-şi ascundeau simpatia pentru iloţii asediaţi, poate că vreun ofiţer atenian a vorbit prea mult. Fapt este că, la un moment dat, spartanii i-au trimis acasă pe atenieni, afirmând că nu mai aveau nevoie de ei. Gestul acesta a fost considerat drept o insultă impardonabilă şi a provocat o reacţie extrem de

dură: Pericle şi Efialtes au avut din nou ocazia să-l pună pe Cimon sub acuzare şi să ceară ostracizarea lui. Marele condotier, eroul de pe râul Eurimedont, a trebuit să-şi părăsească patria fără a fi reprezentat vreodată un pericol pentru instituţiile ei, ba chiar dimpotrivă. El vedea Sparta şi Atena ca pe o pereche de boi care trebuiau să tragă împreună plugul politicii greceşti, în deplină armonie; considera că fără una dintre cele două cetăţi, Grecia ar fi fost „şchioapă" şi era pe deplin convins că duşmanii cei mai periculoşi ai grecilor erau persanii.

Trecerea în minoritate a lui Cimon şi a susţinătorilor săi i-a permis lui Efialtes să obţină o altă modificare instituţională pe calea spre o deplină democraţie: el a obţinut votarea unei moţiuni care priva Areopagul de toate atribuţiunile sale politice cu excepţia vechii competenţe în cazul unor delicte grave. Ultimul bastion al aristocraţiei era învins printr-o operaţiune de adevărată inginerie instituţională care îşi poate găsi asemănare în vremurile noastre doar în scăderea autorităţii Camerei Lorzilor obţinută de guvernul lui Tony Blair. Nu mai lipsea mult până când suveranitatea populară să devină deplină: s-a hotărât retribuirea din fonduri publice a funcţiilor, lucrul acesta permiţând celor care trăiau din munca proprie să renunţe la ea pentru a-şi servi ţara. O măsură pe care o va lua însuşi Pericle cât timp a avut fără întrerupere funcţia de strateg din 449 până în 429 î.Hr.

În acelaşi an, a avut loc reprezentaţia cu piesa lui Eschil, *Orestia,* monumentala trilogie *(Agamemnon, Choeforele, Eumenidele*) care îl va consacra pe autor ca pe unul dintre cele mai mari genii universale. Cele trei piese pe care cineva le-a definit ca fiind nivelul cel mai înalt atins de mintea omenească, înfăţişează una dintre cele mai sângeroase poveşti ale mitului grecesc, epilogul unui înspăimântător lanţ de răzbunări. Atreu, rege

al cetăţii Micene şi tatăl lui Agamemnon, află că Tieste îi sedusese soţia şi, ca să se răzbune, îl invită la cină şi-i dă să mănânce carnea fiilor săi pe care-i ucisese şi, la sfârşitul acestui banchet monstruos îi spune ce mâncase. Singurul fiu al lui Tieste care supravieţuise, Egist, o seduce pe soţia lui Agamemnon, Clitemnestra, şi o convinge să-şi ucidă soţul la întoarcerea din războiul Troiei. Clitemnestra are şi ea motive să se răzbune pentru că Agamemnon o sacrificase pe fiica lor, Ifigenia, pentru a îmbuna zeii la plecarea spre Troia.

Dar Oreste, fiul lui Agamemnon, nu poate să nu-şi răzbune la rândul său tatăl, chiar dacă aceasta însemna s-o ucidă pe mama sa. O scenă de o intensă vibraţie dramatică este aceea în care Clitemnestra îşi dezgoleşte pieptul în faţa fiului său, strigându-i: „Loveşte, dacă poţi, pieptul acesta care te-a alăptat!”. Şi Oreste loveşte. Scena se desfăşoară, practic, în faţa spectatorilor şi ne putem imagina impactul pe care probabil că l-a avut asupra oamenilor care urmăreau cu sufletul la gură reprezentaţia. Ne putem închipui şi publicul: aproape sigur, aşezaţi pe gradene, erau Pericle şi Efialtes care reuşiseră cu puţin timp înainte să impună marea reformă şi mai erau, de asemenea, membri ai Areopagului. Poate că se afla acolo şi Miron, un tânăr artist care va revoluţiona arta sculpturii, poate că şi Fidias care veşnicise în formă plastică însuşi spiritul oraşului său: în clipele acelea, probabil că se pregătea deja să realizeze o operă care avea să-l facă faimos peste secole.

Este un fapt controversat dacă femeile puteau asista la aceste reprezentaţii teatrale, dar, dacă, după cum susţin unii, aşa era, poate că printre spectatori se afla şi Elpinice, sora lui Cimon. Şi, foarte probabil, era acolo şi cioplitorul în piatră Sofroniscos împreună cu soţia sa, Fainarete, o moaşă care născuse de curând un copil, sănătos,

dar nu prea frumos, care, într-o zi, va dobândi o faimă mondială. Îi puseseră numele de Socrate.

După ce a ucis-o pe mama sa, Oreste este urmărit de Erinii, înspăimântătoarele zeităţi ale răzbunării: ochii lor vărsau lacrimi de sânge, pielea lor emana o duhoare insuportabilă de hoit, părul le era năclăit de sânge şi colcăia de şerpi veninoşi. Divinităţi ale violenţei ancestrale, ale celei mai crude şi mai nemiloase vendete personale, ele provoacă în sufletul lui Oreste un chin insuportabil. El, care îşi ucisese mama ca să-şi răzbune tatăl, era, în acelaşi timp obligat s-o răzbune şi pe mamă. La sfârşit, urmărit de Erinii, tânărul ajunge la Atena şi se prezintă în faţa Areopagului care, cu ajutorul zeiţei Atena, rezolvă sfâşietoarea dilemă.

Captivaţi printr-o acţiune scenică de o forţă alertă, târâţi într-un vârtej de pasiuni şi de patos extrem, spectatorii se aflau în faţa unui final în care un lanţ nesfârşit de răzbunări arhaice era limpezit prin verdictul unui organ instituţional din oraşul lor. Era triumful legii asupra arbitrarului, al regulii asupra haosului, al dreptului public asupra violenţei personale. Era consacrarea trecerii de la lumea arhaică a aristocraţilor, bazată pe dreptul la răzbunare, la lumea modernă a instituţiilor cetăţeneşti.

Alegerea unui asemenea final nu putea să ducă decât la o glorificare a cetăţii în toate componentele sale sociale şi politice îmbinate în chip armonios. Areopagul era considerat pe de o parte ca Adunare a aristocraţilor, pe de altă parte ca instituţie pe care reformele recente o conduseseră la funcţia sa primară de tribunal pentru delictele sângeroase. Un tribunal pe care Eschil îl lăuda pentru că, în sfârşit, era „liber de orice amestec care, la fel ca noroiul, tulbură apele”. Si, desigur, nu este o întâmplare faptul că tocmai în această trilogie apare pentru prima oară

expresia „guvernarea poporului”, adică democraţia.

Oraşul se îndreptase de-acum către irezistibila sa ascensiune, condusă de geniul tânărului Pericle care luase în mâinile sale frâiele taberei democrat-radicale după asasinarea, nelămurită până acum, a modelului său, Efialtes. În Pireu era un furnicar de corăbii, pieţele erau pline de tot felul de mărfuri: existenţa, atestată documentar, în plină iarnă, a zarzavaturilor şi fructelor proaspete pe pieţele ateniene demonstrează că exista şi o clientelă în stare să plătească preţul cerut şi că negustorii erau capabili să aducă asemenea marfă din Cipru, din Egipt sau din Siria, transportând-o suficient de rapid ca să nu-i altereze prospeţimea. La fel ca faimoasele smochine din Cartagina împărţite de Cato cel Bătrân colegilor săi din senatul de la Roma.

În anul 460, dacă ne luăm după o inscripţie publicată în 1936, lui Fidias, care abia împlinise treizeci de ani (probabil că se născuse în anul bătăliei de la Maraton), i s-a comandat o statuie din bronz a Atenei care trebuia plasată pe acropole. Înaltă de nouă metri, ea a fost primul colos realizat vreodată în Occident (ultimul este statuia Libertăţii de la New York) şi vârful poleit cu aur al lăncii sale strălucea la mare distanţă, fiind vizibilă de pe mare de vasele care intrau în portul Pireu. Ţinea în mâna stângă un scut mare, bogat ornamentat, realizat de artistul în bronz Mys (un nume destul de curios care înseamnă „şoarece”) după desenele unui pictor din Efes pe cât de bun, pe atât de încrezut şi de orgolios: Parasios.

Îi plăcea să i se spună „omul care huzureşte” sau chiar şi „prinţul pictorilor”, dar se pare că avea un talent neobişnuit, în special în tuşele din pictură şi în desen (desenele sale în cărbune se mai vindeau încă, prin secolele I şi al II-lea d.Hr., la preţuri exorbitante, de către anticarii romani). Mai greu este de înţeles la ce se referea acest „huzur”, dar

ştim că unul dintre modurile sale de a-şi petrece timpul era pictarea unor mici tablouri de un erotism dus la extrem, lucru care ar putea explica epitetul acordat.

Renunţând la politica anti spartană, Atena s-a aliat cu inamicii săi, Argosul şi Tesalia, făcând o alegere fără posibilitate de întoarcere care o va duce, mai devreme sau mai târziu, la o confruntare cu rivala sa. S-a aliat chiar şi cu Megara, dintotdeauna duşmană de-a sa, pentru că în perioada aceea ea se afla în război cu Corintul, aliata Spartei. Luând exemplul atenienilor care voiau să asigure legătura între Pireu şi Atena, megarezii au construit un sistem de „ziduri lungi" care legau oraşul de portul său din golful Saronic, astfel încât, dacă Nisa, portul celălalt, din golful Corint, ar fi fost ameninţat sau supus vreunei blocade, oraşul putea fi întotdeauna aprovizionat dinspre răsărit. A urmat o perioadă de confruntare dură cu Sparta, chiar şi cu ciocniri armate în timpul cărora atenienii au luptat (şi au învins) alături de cei din Argos împotriva spartanilor la Oenoes, în Pelopones.

Au urmat alte ciocniri foarte violente şi pe diferite fronturi: în insula Egina şi la Megara, unde s-a dat o bătălie crâncenă cu corintienii, fără a se putea stabili un învingător. În acelaşi an, după nu mai puţin de cinci ani de asediu, spartanii au reuşit să înfrângă rezistenţa iloţilor la Itome, dar atenienii au reuşit să evite un adevărat măcel, aceasta şi datorită intervenţiei oracolului din Delfi care a dat o profeţie foarte explicită: „Eliberaţi-i pe cei care i se roagă lui Zeus Itometul".

Se făcea referire prin aceasta la sanctuarul lui Zeus din interiorul zidurilor cetăţii asediate şi oracolul nu se poate explica prea uşor având în vedere că, în această perioadă, sanctuarul era, evident, de partea Spartei. Spartanii le-au permis iloţilor să plece şi atenienii le-au permis să se aşeze la Naupacta, liberi pentru prima oară de când

se născuseră, dar, procedând astfel, ei şi-au asigurat încă un teritoriu prieten chiar la intrarea în golful Corint.

Atena era angajată acum pe mai multe fronturi şi în anul acela fusese reluată ofensiva asupra Ciprului pentru a scoate definitiv marea insulă de sub controlul persanilor, între timp, în Egipt, tot o provincie persană, izbucnise o revoltă condusă de un prinţ libian pe nume Inaros care a cerut ajutorul atenian pentru a putea face faţă contraofensivei persane. O asemenea cerere însemna că Atena ajunsese la stadiul de mare putere internaţională şi că structura sa militară era considerată a fi în stare să ţină piept armatei imperiale. În plus, pentru atenieni, această intervenţie reprezenta o ocazie extraordinară. Egiptul era un loc de basm, un El Dorado despre care se povesteau tot felul de minunăţii, dar, mai concret, era şi cel mai mare producător de grâu din lume, singurul producător de papirus, subsolul conţinând bogăţii imense, cantităţi uriaşe de aur. A fost pregătită de îndată o flotă care a urcat pe Nil şi a debarcat un corp expediţionar ca să ocupe capitala, Memfis, dar garnizoana persană a rezistat pe zidurile cetăţii şi războiul a intrat într-o fază de uzură.

Pe celelalte fronturi s-au dat, de asemenea, lupte cu spartanii şi cu aliaţii acestora la Tanagra, dar fără niciun succes. La două luni după aceea, însă, atenienii, fără să-şi facă niciun fel de scrupule, au reluat ostilităţile cu beoţii care acum rămăseseră singuri, i-au învins definitiv la Oenofitas, extinzându-şi hegemonia asupra Beoţiei şi asupra Focidei. Alianţa cu focidienii era crucială pentru că a condus la preluarea controlului asupra sanctuarului din Delfi. Era o adevărată lovitură măiastră pentru că oracolul delfic se bucura de un prestigiu şi de o autoritate fără egal: nimeni nu avea voie să-l atace, nimeni nu-şi putea permite să-i nesocotească prezicerile. În plus, sanctuarul avea o pondere economică uriaşă prin cantitatea imensă

de tezaure dedicate zeului în semn de credinţă, păstrate în incinta sacră. Muntele acela de aur şi de argint, utilizat în mod raţional, se putea transforma într-o forţă deosebit de eficientă. Dar a pune mâna pe Delfi era ca şi cum te-ai atinge de un viespar pentru că sanctuarul constituia garanţia unor echilibre supranaţionale pe care nimeni nu le putea încălca şi nici măcar tulbura fără a fi pedepsit. Tocmai de aceea, era de aşteptat să apară reacţii violente şi, de fapt, lucrul acesta s-a şi întâmplat.

La scurt timp după aceea, Egina s-a predat: Atena i-a obligat pe egineţi să demoleze zidurile cetăţii, să le predea flota şi să plătească un tribut anual. Apar foarte evident în această perioadă contrastul dintre acţiunile de mare anvergură pe care cetatea le desfăşura în afara Greciei, din Egipt până în Cipru, din Dardanele până în Libia, cu acţiuni nu numai militare, dar şi diplomatice care se extind până în Italia şi în Sicilia precum şi situaţia delicată din peninsula elenă unde multitudinea de entităţi cu personalitate puternică şi distrugerea echilibrului dorit de Cimon provoca o conflictualitate continuă şi aproape endemică. Deşi se refereau mai degrabă la cele ce aveau să se întâmple după câţiva ani, sunt impresionante cuvintele pe corintienii le-au pronunţat despre atenieni: „Nu au pace niciodată şi nici nu lasă în pace pe nimeni”.

În 456 au fost terminate în totalitate lucrările de construire a Zidurilor Lungi, un dublu coridor fortificat care, legând într-un sistem defensiv unic zidurile împrejmuitoare ale Atenei cu Pireul, unea solid oraşul cu portul şi îl făcea de fapt inexpugnabil în cazul unui asediu, atât timp cât flota ei rămânea stăpână pe mare. Şi tocmai pentru a-şi afirma fără drept de apel dominaţia pe mare, Atena a trimis în acelaşi an o flotă care să navigheze în jurul Peloponesului. A fost vorba, mai mult decât orice altceva, despre o acţiune demonstrativă care nu a avut rezultate prea

importante în afara distrugerii arsenalelor din Gythion, baza navală a spartanilor. Flota s-a întors de la Patras şi a obţinut o victorie zdrobitoare asupra locuitorilor din Sicion, aliaţi şi ei de-ai Spartei, după care s-a întors acasă pe aceeaşi rută.

Între timp, situaţia din Egipt se deteriora din ce în ce mai mult. Mai întâi, Marele Rege făcuse o încercare de a zdruncina moralul trupelor ateniene convingându-i pe spartani să invadeze Atica şi trimisese pentru aceasta un sol cu o mare sumă de bani. Diplomaţia persană înţelesese imediat că a-i ataca frontal pe greci, indiferent dacă erau atenieni sau spartani, nu era benefic; n-ar fi obţinut ca rezultat decât o concentrare a forţelor şi înfrângerea în câmp deschis ar fi fost aproape sigură. Era mult mai bine să fie asmuţiţi unii împotriva altora, folosindu-se de particularităţile şi rivalităţile dintre diferitele *poleis.* Pe de altă parte, atenienii înşişi începuseră să poarte tratative cu Persia, dar fără rezultat.

După o reconstituire cronologică pe care o considerăm credibilă, bătălia de pe Eurimedont ar fi avut loc în 466-465. Şi, îndată după aceea, în 465, se pare că a avut loc vizita delegaţiei ateniene de sub conducerea alcmeonidului Callia pe care Marele Rege Artaxerxes acceptase s-o primească de teamă să nu piardă Ciprul. Misiunea diplomatică n-a avut niciun efect, dar, în cursul secolului al IV-lea, cercurile ateniene moderate, formate din nostalgici ai politicii lui Cimon şi ai puterii Areopagului, au elaborat textul unei presupuse „păci a lui Callia”, semnată de Marele Rege în 449 î.Hr., prin care acesta accepta supremaţia ateniană în Marea Egee, se obliga să nu intre acolo cu flota sa şi să-şi menţină trupele la trei zile de marş de coasta Asiei Mici.

Destul de mulţi dintre cercetători cred că acel document, total favorabil Atenei şi dezavantajos pentru persani, ar fi un fals. Într-adevăr, în vremea în care el a fost plăsmuit, existau motive pentru a

medita asupra consecinţelor dezastruoase ale războaielor fratricide între greci spre avantajul persanilor, cu destul de mult timp înainte ca Filip şi Alexandru al Macedoniei să-i oblige prin forţă pe toţi grecii – cu excepţia spartanilor – să încheie o alianţă militară împotriva Imperiului persan prin care acesta fusese distrus luând naştere astfel un Imperiu grecesc, deşi efemer, care se întindea de la Marea Adriatică la Oceanul Indian, de la Dunăre la Indus.

Dar să ne întoarcem la anii în care a avut loc vizita la Sparta a unei solii persane pe care probabil că o putem plasa în anul 456. După spusele lui Tucidide, banii care trebuiau să-i convingă pe spartani să atace Atena pentru a o face să-şi recheme trupele din Egipt au fost cheltuiţi, cel puţin în parte, fără a se obţine rezultate deosebite. Este posibil ca persanul să fi reuşit să corupă pe cineva, dar nu pe cineva atât de influent încât să poată influenţa hotărârile guvernului: fapt este că Marele Rege a hotărât să treacă la o acţiune directă şi a trimis în Egipt un corp de armată care i-a alungat din Memfis pe atenieni şi pe aliaţii lor. Grecii au luat poziţie în mica insulă Prosopites, în Deltă, unde au rezistat un an şi jumătate.

În cele din urmă, însă, comandantul persan, văzând că nu reuşeşte să-şi debarce trupele de asalt, a deviat canalul care înconjura insula, a făcut să eşueze corăbiile ateniene şi a atacat cu armata sa dinspre uscat. Mult mai numeroşi, mai bine hrăniţi şi echipaţi, persanii au avut succes în faţa trupelor istovite ale ligii ateniene, acestea fiind înfrânte. Dar nu numai atât: o flotă ateniană de ajutor care probabil că aducea provizii şi întăriri, neştiind ce se petrecuse, a venit la ţărm ca să acosteze; a fost, însă, atacată din faţă de trupele persane de uscat şi din spate de o flotă feniciană aşa că a sfârşit prin a fi nimicită. Doar câteva grupuri de soldaţi au reuşit să iasă în larg şi să ducă la Atena vestea dureroasei înfrângeri. Inaros,

conducătorul răscoalei, a fost capturat viu de persani şi tras în ţeapă.

Supravieţuitorii acelui dezastru au reuşit să-şi deschidă drum printre poziţiile persane şi au încercat să scape mergând de-a lungul coastei Mării Mediterane până la Cirene. Tucidide consacră doar câteva rânduri acestui episod care probabil că a fost inventat: grupul acela de disperaţi ar fi trebuit să mărşăluiască peste două mii de kilometri prin deşert, fără provizii şi prost echipaţi, lăsând în urmă o sumedenie de morţi.

La cincizeci de ani după aceea, un grup de mercenari greci care luptase în apropierea Babiloniei sub comanda prinţului persan Cirus, rămaşi fără nici o căpetenie, s-au retras până la malurile Tigrului şi, trecând în plină iarnă peste munţii Armeniei, încercând şi ei să ajungă la una dintre coloniile greceşti, au atins în cele din urmă ţărmul Mării Negre. Printre ei se afla şi un scriitor atenian, Xenofon, care i-a făcut celebri pe camarazii săi sub numele legendarilor „Zece Mii”.

Ar fi normal să ne întrebăm cum se făcea că oamenii obişnuiţi din Atena acceptaseră, după ostracizarea lui Cimon, tributul greu de vieţi omeneşti impus de politica imperială a oraşului lor. Şi totuşi, chiar dacă ar putea părea ciudat, regretul pentru politica lui Cimon s-a manifestat mult mai târziu în rândul cercurilor conservatoare, în prima jumătate a secolului al IV-lea. Democraţia făcuse ca responsabilitatea să aparţină tuturor şi nu mai exista un Areopag care putea fi contestat sau o căpetenie din rândul aristocraţilor căruia să i se atribuie vinovăţii grave. Cu toţii aprobaseră, cu toţii se consideraseră părtaşi la opţiunile propuse în cadrul Adunării. Exista, desigur, o motivaţie de ordin atât economic cât şi social cu o mare pondere în luarea unor astfel de decizii. Afirmarea Atenei, cuceririle sale, crearea imperiului său naval se datorau în bună măsură vâslaşilor flotei, coordonării dintre ei, „spiritului de echipă”. Şi

vâslaşii erau teţi, adică oameni lipsiţi de orice avere care, venind să servească la bordul navelor de război, primeau un salariu sigur şi permanent, în plus, mulţi dintre ei erau trimişi în garnizoanele de peste mări pe care atenienii le numeau *cleruhii* (de la *kleros,* sorţi), pentru că aceia care plecau acolo erau aleşi prin tragere la sorţi. În acest caz, primeau o bucată de pământ, o locuinţă şi poate chiar şi sclavi, aşadar o stare socială de invidiat care-şi avea rădăcina tocmai în faptul că erau cetăţeni ai Atenei.

Una dintre consecinţele afirmării democraţiei radicale a fost, deci, imperialismul şi proliferarea conflictelor. Evident, toate acestea se exprimau prin patriotism: în fiecare toamnă, oraşul se aduna în momentele solemne ale serbărilor comemorative, în ritualurile care proslăveau onoarea şi vitejia celor căzuţi pentru patrie, se oblojeau rănile sufleteşti şi cu toţii se pregăteau pentru noii paşi către mărire.

Eschil cu noua sa tragedie, *Rugătoarele*, a oferit o bază mitică prin care să se poată justifica politica ateniană de alianţe, de data aceasta anti spartane, evocând străvechea frăţie dintre atenieni, argivi şi tessalieni în vremea pelasgilor, popor ancestral care poate că ar trebui identificat cu amintirea istorică a micenienilor. În acest mod, aşezaţi pe gradenele din piatră ale teatrului lor, atenienii se vedeau oglindiţi în trecutul lor mitic, îşi domoleau contrastele în ritmul maiestuos al versurilor create de poeţi, îşi oţeleau convingerile.

Înfrângerea din Egipt a fost, desigur, foarte amară, nu numai pentru că se spulberase visul unei posesiuni de dincolo de mări într-o ţară incredibil de mare şi de bogată, dar şi prin prisma pierderilor umane şi economice suferite, în aceste momente, atenienii şi-au dat seama că se aflau într-o postură dificilă, expuşi atât pe plan intern contra Spartei, cât şi pe plan extern, contra Persiei. Aşa că s-au gândit că ar fi mai bine să evite hăţişul grecesc din

care nu se întrevedea o cale de ieşire conformă cu tentativele lor expansioniste. L-au rechemat atunci din exil pe Cimon, omul care ştia mai bine decât oricine cum să trateze cu spartanii şi cum să lupte împotriva persanilor.

Eroul s-a întors, ascultând glasul patriei sale şi a negociat cu spartanii o pace pe cinci ani; s-a pus, după aceea, în fruntea unei noi flote de două sute de nave de război şi a unui corp expediţionar bine instruit, îndreptându-se către Cipru, unde a pus sub asediu oraşul Citios; în timpul unei acţiuni din apropiere de Salamina din Cipru, a fost rănit şi a murit. Atunci, flota a ridicat ancora ca să se întoarcă acasă, dar a fost interceptată de flota feniciană aflată sub comanda Marelui Rege şi a trebuit să se angajeze în luptă. Confruntarea, extrem de dură, a dat câştig de cauză escadrei ateniene care s-a întors victorioasă la Pireu. Bilanţul final a fost, însă, mai mult negativ decât pozitiv şi începea să se contureze necesitatea unei modificări în politica externă.

Pacea de cinci ani abia încheiată a rezistat doar un an: spartanii, cunoscând bine uriaşa pondere politică şi morală a oracolului din Delfi, au trimis o armată în Focida pentru a elibera sanctuarul cu o justificare tipic grecească: oficial, ei nu violau pacea pentru că îi atacau pe focidieni, nu pe atenieni, dar rezultatul a fost acelaşi.

Atenienii au contraatacat în anul următor (ne aflăm în jurul anului 448 î.Hr.) şi au redat aliaţilor focidieni sanctuarul din Delfi. În acelaşi timp, au încercat să întărească printr-o serie de iniţiative politice şi de cult cel mai important centru religios al lor: sanctuarul de la Eleusis, aflat foarte aproape de Atena, în care misterele Demetrei şi ale Persefonei, divinităţi ale lumii de dincolo de mormânt, erau celebrate printr-o formă de transă provocată, probabil, de substanţe halucinogene. Tentativa aceasta a eşuat pentru că prestigiul sanctuarului din Delfi era prea mare şi bine

consolidat ca şi din cauză că, în scurt timp, situaţia din Grecia centrală s-a modificat radical. În unele dintre oraşele Beoţiei, aflate sub controlul atenienilor de aproape un deceniu, oligarhii au preluat puterea, proclamându-şi independenţa şi, în acelaşi timp, locuitorii din Locri (un mic canton din Grecia centrală) se răsculau. Atena a ripostat cu fermitate trimiţând în Beoţia un general, pe nume Tolmide. Dar el a fost învins la Cheroneea şi a trebuit să se retragă. Focida, lipsită de legătura cu Atena, presată între Beoţia independentă şi Peloponesul aflate integral sub hegemonia Spartei, a trebuit să revină pe orbita acesteia din urmă. Evident, Atena a pierdut orice influenţă asupra marelui sanctuar de la Delfi care şi-a redobândit, măcar formal, autonomia.

În tot acel impas, se părea că zeii abandonaseră cetatea: Eubeea, marea insulă din imediata apropiere a Aticii, s-a răsculat, ieşind din liga de la Delos şi Pericle s-a grăbit să debarce imediat acolo în fruntea unei armate, pentru a pune din nou insula sub controlul Atenei. Megara a rupt şi ea alianţa cu Atena, atacând garnizoanele ateniene instalate în fortificaţiile de la Niseea şi alăturându-se celorlalte oraşe din Pelopones aflat sub comanda supremă a Spartei. Regele Plistoanates, aflate în fruntea trupelor unite ale ligii peloponesiene, a traversat istmul Corint, ocupat acum de forţe aliate, şi a invadat Atica ajungând până la doar câţiva kilometri de Atena. În această situaţie, Pericle s-a întors în grabă din Eubeea.

Plistoanates voia doar să dea o lecţie atenienilor: s-a limitat numai să devasteze teritoriul, dar, după cât se pare, a evitat o ciocnire directă cu armata inamică, întorcându-se în Pelopones împreună cu trupele sale. Atunci, Pericle a pornit din nou spre Eubeea pe care a readus-o sub dominaţia Atenei.

Era limpede acum că o confruntare cu Sparta n-ar fi dus decât la un război de uzură, pe cât de costisitor, pe atât de inutil: faptele demonstraseră

ceea ce geografia şi logica lucrurilor o sugeraseră şi anume că Atena putea aspira la dominaţia pe mare, în timp ce Spartei nu i se putea contesta hegemonia pe continent. S-a ajuns la negocierea unei păci pe treizeci de ani, bazată, practic, pe un *status quo* al situaţiei de fapt. Atenienii au renunţat la toate enclavele lor din Pelopones: Niseea, portul Megara din golful Saronic, apoi, Troesene, Pege şi Ahaia. În schimb, Sparta nu contesta dominaţia ateniană în Eubeea şi includerea Eginei în liga de la Delos. Se stabilea astfel o formă de echilibru între cele două mari puteri, aflate fiecare dintre ele în fruntea unei alianţe militare: liga de la Delos şi liga peloponesiacă, una predominant maritimă, cealaltă preponderent continentală.

În anii aceia, aliaţii din liga delo-atică au fost convinşi să accepte mutarea tezaurului federal, din motive de securitate, din insula Delos la Atena, unde au fost depozitaţi patru sute de talanţi de argint.

***

În tot acest timp, artiştii înfăţişau în creaţia lor o umanitate nouă, idealul unui om sigur pe el şi puternic. Bronzul, pe care Fidias deja îl topise pentru a-şi înălţa statuia denumită *Atena luptătoare* (*Promachos)* pe creasta acropolei, se preta la soluţii de o îndrăzneală nemaivăzută până atunci. Elasticitatea şi duritatea acestui metal păreau metafora omului atenian, isteţ şi curajos, îndrăzneţ şi ironic.

Prin anul 451, Miron a creat celebrul său *Discobol,* un atlet care se încordează ca un arc în vederea aruncării discului. Nu ne-au rămas decât copii în marmură ale acelei fantastice capodopere având toate în comun inesteticul punct de susţinere de forma unui trunchi de copac, fără de care statuia ar cădea în genunchi, dar originalul din bronz se sprijinea doar pe piciorul stâng şi pe vârfurile degetelor de la piciorul drept: doar câţiva centimetri pătraţi de sprijin serveau drept susţinere

pentru masiva alcătuire a corpului atletic, pentru torsul musculos, pentru braţele întinse ca un arc într-o atitudine de energie pe cale de a se declanşa.

Banii concentraţi pe acropole n-au mai fost cheltuiţi doar pentru cerinţe de natură militară, ci şi pentru înfrumuseţarea Atenei. Era un apanaj al cetăţii hegemonice acela de a cheltui astfel banii tuturor membrilor ligii, dar această opţiune a dus la crearea unuia dintre cele mai grandioase şi spectaculoase monumente din toate timpurile: simbolul însuşi al lumii greceşti, imitat în mii de structuri pe parcursul secolelor, templul model, miracol de proporţii şi de armonie, o corabie a zeilor ancorată deasupra prăpăstiei: Partenonul!

Pericle în persoană l-a dorit şi i-a chemai pentru a-l proiecta pe arhitecţii Ictinos şi Calicrates, amândoi din şcoala lui Hippodamos. A fost demolat sanctuarul existent anterior, o construcţie străveche, cunoscută ca Hecatompedon (o sută de picioare) dedicată tot Atenei Partenos şi ornamentată cu plăcuţe din teracotă policrome. Ridicarea monumentului, în întregime din marmură pentelică, a necesitat cincisprezece ani de muncă şi folosirea unor metode de avangardă. Lung de 69,54 de metri, lat de 30,87 de metri, cu opt coloane dorice pe latura scurtă şi şaptesprezece pe cea lungă. În interior era o încăpere împărţită în două de un zid transversal în care se deschidea o uşă monumentală dând spre sanctuarul propriu-zis. Partea mai scurtă, un fel de atrium, era susţinută de patru coloane, probabil de ordin ionic, partea mai lungă era, în schimb, împărţită în trei nave prin două şiruri de coloane în două ordine suprapuse care ajungeau până la tavan. În capătul navei centrale, se înălţa statuia de cult care o înfăţişa pe zeiţa Atena: un colos înalt de treisprezece metri, din fildeş şi aur.

Fidias a fost chemat s-o construiască şi tot lui i-a fost încredinţată misiunea de a realiza desenele pentru sculpturile care urmau să împodobească

monumentul: metopele arhitravei exterioare cu scene de luptă între centauri şi lapiţi, friza continuă care decora marginea superioară a încăperii din interior, înfăţişând marea procesiune a panateneelor, cea mai mare dintre solemnităţile ateniene şi, mai apoi, marile grupuri statuare de pe frontonul de est şi de pe cel de vest. În primul dintre ele era reprezentată disputa dintre Poseidon şi Atena pentru stăpânirea asupra Aticii, în al doilea, sfatul zeilor. Zeci de mii de metri cubi de marmură au fost tăiaţi din carierele muntelui Pentelic şi transportate cu sănii până la baza acropolei, iar de acolo urcaţi cu frânghii şi cu scripeţi, alunecând de-a lungul unui plan înclinat până pe platoul vast din vârf. Era vorba despre blocuri pătrate sau tamburi cilindrici din care urmau să fie sculptate coloanele.

Unele dintre cele mai mari genii creatoare pe care specia noastră le-a produs în întreaga sa istorie au fost prezente pe platoul acela pe toată durata lucrărilor: arhitecţi, sculptori în marmură şi în bronz, pictori având în jur o armată de elevi şi de ajutoare şi, în plus, dulgheri, zidari, fierari, simpli cioplitori în piatră, decoratori. Maşinării uriaşe au fost asamblate acolo sus pentru a ridica şi a aşeza la locul lor blocuri în greutate de mai multe tone, capitelurile colosale având fiecare o suprafaţă de şaisprezece metri pătraţi şi, în cele din urmă, statuile, uriaşe şi foarte fragile pentru împodobirea frontoanelor. Cel mai probabil este că au fost urcate sus blocurile de marmură cu siluetele abia schiţate şi că, după aceea, artiştii au lucrat la finisarea şi lustruirea lucrărilor.

Oraşul întreg asista la naşterea acelui miracol şi formele acelea, proporţiile, acea armonie au devenit canoane de bază pentru Grecia şi pentru întreaga lume. Acel adevărat popor de zei şi de eroi care prindea formă şi culoare zi de zi, sub cerul Aticii, în strălucirea orbitoare a soarelui, era oglinda unei societăţi şi a unui model de viaţă pe

care lumea le va regreta şi admira multe secole şi milenii de acum înainte. Şantierul a fost, timp de cincisprezece ani, un loc al căutărilor, al studiului, al confruntărilor, al discuţiilor, al risipei de energie, de talent şi de ingeniozitate.

De pe schele, Fidias şi Parasios, Pericle, Calicrates şi Ictinos puteau îmbrăţişa cu privirea tot oraşul lor, având la picioare scoica teatrului lui Dionysos şi poate că reuşeau să distingă evoluţia actorilor şi a membrilor corului care făceau repetiţii sub privirile atente ale unor poeţi ca Eschil şi Sofocle pe care lumea îi va păstra pe vecie în amintire. Şi, alături de ei, au urcat acolo alte genii ca să admire acea casă divină: filosoful Anaxagoras şi istoricul Herodot care chiar în perioada aceea desăvârşea grandioasa frescă a războaielor persane.

Când, după mai mulţi ani, cu o voce gâtuită de emoţie, Pericle i-a comemorat pe cei căzuţi în primul an al războiului din Pelopones, cu siguranţă avea încă în faţa ochilor aceste scene şi imagini demne de laudă atunci când spunea:

> *Iubim frumosul, dar cu smerenie, ne dedicăm cunoaşterii, dar fără slăbiciune, folosim bogăţia mai mult pentru posibilitatea de a acţiona pe care ne-o oferă, decât pentru prilejul de a ne lăuda cu ea…întregul nostru oraş este o şcoală a Greciei şi cred că fiecare dintre ai noştri îşi poate dedica, individual şi cu mare uşurinţă, propria personalitate oricărei ocupaţii, numai să fie însoţită de strălucire…Vom fi admiraţi de oamenii de acum şi de cei care vor veni, fără a mai fi nevoie de un Homer.*

9 octombrie 1999

Kostas îmi spune la telefon că i-a plăcut foarte mult să treacă în revistă momentele strălucirii ateniene, construirea Partenonului, crearea Atenei de către Fidias. Mi-a spus că a fost cuprins de emoţie şi atunci când a auzit cuvintele lui Pericle din Epitaf.

— Le-am recitat pentru prima oară în anul în care ne-am cunoscut. Chiar pe acropole, într-o zi de aprilie cu cer acoperit de nori groşi… alături de prietenul meu.

— Încă nu ne cunoşteam pe atunci, dar mă pregăteam să plec în vacanţă în Italia şi Alexandra făcea o listă cu toate rochiile pe care voia să şi le cumpere, genţile de la Florenţa şi bluzele de la Roma…

— Aşa este, ne-am cunoscut la trei săptămâni după aceea, pe Apollonia. *De când n-ai mai urcat pe acropole?*

— Ah, să tot fie douăzeci de ani. Îmi spunea cineva: „Este tot acolo, nu fuge nicăieri”. Şi, de altfel, un atenian nu are nevoie să urce pe acropole; iar eu sunt un plakiot, m-am născut în Plaka şi vedeam Partenonul în fiecare zi de la fereastra camerei mele, mă înţelegi? Şi, apoi, când eram eu copil, oraşul nu era câtuşi de puţin la fel ca acum, nu era nici pe sfert din ceea ce este astăzi. Acropola era de o sută de ori mai impunătoare şi dincolo de Filopappos nu era decât câmp, treceau pe acolo ciobanii cu turmele lor de oi.

A început din nou să-i boscorodească pe colonei şi anii de speculă sălbatică din vremea regimului lor.

— Totuşi, continuă el, nu reuşesc să-mi imaginez cum arăta Partenonul în culori. Dar eşti chiar sigur că era în culori?

— Sută la sută. Şi erau toate culorile: albastru, roşu, galben, ocru, chiar şi aur, aur în foiţe care era aplicat prin presare. Şi să ştii că oamenii erau obişnuiţi cu frizele vechi din teracotă colorată, aşa că şi atunci când au început să construiască în marmură, au continuat s-o coloreze şi pe aceasta la fel cum colorau teracota.

— Dar ce rost are să colorezi marmura? Marmura nu este frumoasă aşa cum arată ea în mod obişnuit?

— Este un subiect mult discutat printre criticii de artă. Marmura oferea, în orice caz, un fond alb care, pe anumite porţiuni era lăsat descoperit, făcând să iasă şi mai mult în relief celelalte culori. Dar încearcă să-ţi imaginezi cum ar arăta metopele lui Fidias, albe, în plin soare: ce vezi? Nimic. Nu poţi distinge contururile şi nici zonele de clarobscur. Culoarea era indispensabilă.

— Şi statuia aflată în interiorul Partenonului? Cum făcea Fidias ca să combine aurul şi fildeşul într-o singură sculptură?

— Se pare că era o tehnică relativ bine perfecţionată. De câţiva ani, la Delfi, în Muzeu, este expusă o statuie a lui Apolo cu porţiuni din fildeş, faţa dacă îmi amintesc eu bine, şi cu alte porţiuni placate cu foiţă de aur. Nu este mare, nu are prea mulţi centimetri. Probabil că Fidias s-a inspirat din aceste figurine şi le-a reprodus la scară mare, creând efecte care-ţi taie răsuflarea. De fapt, el construia mai întâi o statuie din lemn, abia schiţată, şi deasupra ei aplica părţile din fildeş şi din aur care în prealabil fuseseră sculptate sau turnate în forme speciale. Poate că folosea şi nişte cuie din acelaşi materiale pentru a le fixa sau poate că pregătea nişte lăcaşe în care piesele respective intrau prin presare. La Olimpia a fost descoperit unul din acele tipare în atelierul în care lucra, chiar dacă acolo era vorba despre Zeus.

— De fapt, ce s-a întâmplat cu statuia aceea?

— Erau nişte lucrări foarte puţin rezistente: suportul din lemn, de exemplu, putea fi atacat de şoareci care-l rodeau pentru a-şi face culcuş; apoi, în fiecare an, piesele din aur erau demontate pentru a se verifica dacă greutatea rămăsese aceeaşi şi probabil că şi aceasta crea câteodată probleme la remontare. În orice caz, se pare că statuia a fost mutată la Constantinopol unde a rămas timp de mai multe secole, până când, la un moment dat, i s-a pierdut urma. Dar, cu siguranţă, a fost distrusă pentru a topi aurul sau ceva de genul acesta, poate chiar în vremea invaziei cruciaţilor.

— Dar cu statuile din marmură pe care le-au luat englezii cum a fost?

— Ei, aia a fost o altă poveste. Nu cred că se vor mai întoarce vreodată. Dacă toţi ar restitui tot ce au luat de pe aici, s-ar crea o asemenea învălmăşeală încât nimeni nu i-ar mai putea da de cap. Dacă ar depinde de mine, aş pune să se facă nişte copii în marmură, perfect identice, şi le-aş aşeza din nou la locul lor. Ar rezulta un efect grandios şi, după părerea mea, acceptabil chiar şi dintr-un punct de vedere filologic. În fond, chiar şi în Erehteion, cariatidele sunt copii: originalele se află la Muzeul de pe acropole. De ce nu s-ar face acelaşi lucru şi cu statuile luate de Elgin?

Ideea mea nu-i displace:

— Dacă s-ar face aşa ceva, aş vrea mai întâi să aştept ca totul să se termine şi abia după aceea să urc să văd ce a ieşit. De unul singur. Şi să citesc Epitaful *lui Pericle, aşa cum ai făcut tu. Cum spune el? „Iubim frumosul, dar cu smerenie”... Spune aceasta în greceşte şi sună emoţionant.*

VIII
CETATEA IMPERIALĂ

Cum se trăia la Atena în epoca lui Pericle? Care erau competenţele Consiliului, ale Adunării, ale militarilor? Cine comanda şi cine executa? Nu este simplu pentru noi, oamenii moderni, să înţelegem acel tip de societate în care sistemul democratic era dus, într-un anumit sens, până la consecinţele sale extreme. În esenţă, poporul avea un control direct asupra a tot ceea ce însemna viaţă a oraşului, inclusiv asupra opţiunilor de natură economică, politică, diplomatică şi militară. Desigur, este greu pentru noi să ne imaginăm un stat care nu are un guvern şi un şef al acestui guvern şi nici măcar o magistratură în care reprezentanţii poporului nu sunt aleşi, ci traşi la sorţi. În realitate, aceasta era situaţia atenienilor.

Organul suprem era adunarea poporului care se reunea în aer liber pe dealul Pnice de lângă acropole. Dacă apărea un dezastru sau o calamitate, dacă se primea vestea unei înfrângeri militare nu exista un guvern care să primească această veste, s-o discute într-un cadru restrâns şi secret, după care să decidă ce să spună şi ce să nu spună populaţiei, aşa cum se întâmplă astăzi chiar şi în democraţiile cele mai avansate. Heralzii anunţau adunarea de urgenţă şi mesagerii vorbeau în faţa poporului care, imediat, începea dezbaterile. Existau, desigur, nişte chestori care aveau grijă ca discuţiile să se poarte paşnic, dar nimic mai mult. Activitatea politică şi de guvernare, aşa cum am spune noi astăzi, consta în a convinge cetăţenii să voteze o moţiune sau alta: în acest mod se vedea calitatea liderilor, ca Efialtes sau Pericle sau cum fuseseră cândva Aristide, Temistocle şi Cimon.

Aceşti oameni se ridicau, cereau cuvântul şi abia apoi începeau să vorbească, făcând uz de întreaga lor pricepere oratorică, învăţând, desigur, dinainte, atitudini, intonaţii ale vocii, aspect exterior (azi acesta s-ar numi *look:* tunsoarea, veşmintele etc.), toate aceste elemente fiind deosebit de importante pentru greci şi, în special, pentru atenieni. Pericle, de exemplu, era un bărbat foarte frumos, dar se pare că avea capul cam alungit înspre ceafă şi, din acest motiv, apărea întotdeauna în public cu coiful corintian tras mai înspre frunte, ceea ce îi dădea un aer marţial şi, în acelaşi timp, îi ascundea acel defect fizic.

Într-o dezbatere de acest gen era destul de greu de blocat vreun vorbitor, pentru că nu se putea şti dinainte ce vor spune adversarii, ce contramăsuri vor adopta sau ce elemente-surpriză vor aduce în discuţie. Liderii trebuiau, practic, în fiecare zi să câştige încrederea oamenilor sau, în orice caz, să convingă Adunarea de bonitatea unei anumite decizii sau a unei anumite măsuri. Consiliul celor Cinci Sute delibera, dar, oricum, era necesar ca rezultatele acestor dezbateri să aibă acceptul Adunării care le putea aproba sau retrimite la cei care le emiseseră, ori pentru că erau cu totul inacceptabile, ori pentru a fi operate nişte modificări. Oricare dintre cetăţeni se putea ridica pentru a face o propunere, dar trebuia să fie foarte atent la ceea ce spunea, pentru că dacă propunerea sa era ridicolă sau se dovedea a fi pur şi simplu o pierdere de timp, putea fi amendat chiar cu mare severitate. Probabil că aceasta îi împiedica pe oamenii fără prea multă minte sau lipsiţi de seriozitate să vină în public cu propuneri ciudate sau, în orice caz, să prelungească fără rost lucrările Adunării. Când o decizie era aprobată cu majoritate de voturi, secretarul întocmea decretul care începea întotdeauna cu formula: „Cetăţii şi Poporului ei li s-a părut că este corect ca…”

Riposta cea mai evidentă la un asemenea sistem a fost ceea ce, atunci ca şi astăzi, a fost numită demagogie, adică un fel de degenerare a democraţiei: capacitatea unor indivizi lipsiţi de orice scrupul de a agita spiritele făcând uz de iraţional, determinând adunarea să aprobe decizii riscante sau păgubitoare pentru binele public.

Statul era prezent în viaţa de zi cu zi prin comisari, întotdeauna stabiliţi prin tragere la sorţi, care controlau măsurile şi greutăţile, valabilitatea monedelor, calitatea pâinii şi a alimentelor în general. Aceşti comisari aveau sub autoritatea lor reglementări urbanistice cum ar fi curăţenia străzilor, ridicarea cu regularitate a gunoaielor, respectarea de către constructori a zonelor publice şi a străzilor pe care casele nu puteau avea nici măcar un balcon care să încalce alinierea stabilită. Statul poseda sclavi pe care îi folosea atât pentru lucrările de curăţenie a oraşului, cât şi pentru ridicarea cadavrelor de pe străzi în cazul celor săraci sau fără un acoperiş deasupra capului care, desigur, nu lipseau dintr-un asemenea oraş, ori în cazul unor epidemii.

Tot poporul era acela care administra justiţia: prin reforma lui Efialtes, în fiecare an erau trase la sorţi şase mii de persoane (şase sute din fiecare trib) care urmau să facă parte pe rând din tribunalele populare ale aşa-numitei Helieea. Cerinţele pentru ca un locuitor să poată participa la tragerea la sorţi erau: vârsta de treizeci de ani împliniţi, cetăţenie ateniană şi să nu aibă datorii faţă de stat.

După ce erau traşi la sorţi, membrii Helieea jurau să respecte decretele Adunării populare şi ale Consiliului, să lupte împotriva oricui ar fi vrut să introducă din nou în viaţa cetăţii tirania sau oligarhia, să judece fără părtinire şi să nu se lase corupt prin bani sau cadouri.

Aşa cum s-a mai spus, nu exista magistratură şi, prin urmare nici acţiuni juridice din oficiu, nici

minister public sau avocaţi. Fiecare cetăţean în parte putea intenta acţiune legală împotriva cuiva, atunci când considera că fusese victima unui abuz sau suferise o pagubă de orice fel, de la un simplu furt până la delictele cele mai grave. Acuzatorul vorbea primul, apoi i se dădea cuvântul acuzatului: amândoi avea la dispoziţie un interval de timp fixat dinainte şi măsurat cu o clepsidră. Câteodată, acuzatul încerca să înduplece juriul aducând cu el soţia şi copiii, eventual înlăcrimaţi cu toţii, dacă nu începea chiar şi el să suspine; aproape toţi, însă, veneau cu discursul de acuzare sau cu pledoaria de apărare scrise de un profesionist, numit logograf (literal „scriitor de discursuri”) care cunoştea modul în care trebuiau prezentate argumentările şi putea alcătui fraze de efect pentru a-i impresiona pe juraţi. De la unul dintre aceşti profesionişti, un străin rezident în Atena, pe nume Lisias, ne-a rămas o serie de discursuri de apărare de un interes excepţional pentru că ne oferă o imagine pe verticală a vieţii ateniene din secolul al V-lea. Vom reveni asupra unuia dintre aceste discursuri pentru a arunca o privire în interiorul zidurilor unei case ateniene din epocă.

Atât acuzatorul, cât şi acuzatul aduceau martori în sprijinul acuzaţiilor sau al justificărilor şi aceştia aveau obligaţia sacrosanctă de a spune adevărul.

Ascultând pledoariile şi depoziţiile martorilor, juriul îşi exprima opinia prin vot secret şi majoritate simplă; după aceea pronunţa verdictul, fără posibilitate de apel. În orice caz, cauza era judecată într-o singură zi. În cazurile mai serioase şi mai grave sau de interes public, se putea întâmpla să se apeleze la o şedinţă plenară a tuturor celor şase mii de membri ai Helieea, dar chiar şi şedinţa unei singure secţiuni cuprindea un număr atât de mare de juraţi încât constituia o garanţie împotriva oricăror încercări de corupţie.

Fără îndoială, era vorba despre un sistem simplu şi în general eficient, dar nu putea fi ferit de unele

degenerări, aşa cum s-a întâmplat în cazul aşa-numiţilor sicofanţi. Cuvântul nu are o etimologie certă şi se referă la acuzatorii de profesie. Acest tip de individ era dispreţuit de toată lumea, dar, în mod evident, o asemenea profesie era foarte bănoasă. Se serveau de asemenea profesionişti cei care, de exemplu, voiau să lovească într-un adversar politic sau să pună în dificultate un concurent din domeniul economic. Acuzatorul de profesie, în schimbul unei sume generoase, avea ca misiune să formuleze acuzaţia, să găsească martorii necesari şi să deschidă acţiunea legală. Desigur, el risca, dar nu prea mult. Dispunând de sume mari de bani, probabil că nu-i era greu să găsească martori suficient de convingători. Uneori, sicofantul intenta şi cauze perfect îndreptăţite, lucru care nu s-ar fi petrecut dacă acuzatul n-ar fi fost o persoană de oarecare importanţă. Adversarul său făcea în aşa fel încât în niciun caz el să nu poată scăpa de o acţiune legală folosindu-se de un profesionist al tribunalelor care îl urmărea cu înverşunare şi nu-l lăsa până când nu-şi atingea scopul.

Pedepsele care se aplicau nu erau codificate într-o jurisprudenţă care nu exista, ci sugerate din când în când de acuzator care putea cere despăgubiri pecuniare sau pedepse propriu-zise a căror mărime era, însă, destul de redusă. Pretenţiile absurde sau crude îl puneau într-o lumină nefavorabilă pe cel care le emitea şi îi enervau pe juraţi, lucru care era mai bine să fie evitat.

Nu exista nici măcar un corp de poliţie propriu-zisă cu misiuni investigative, ci doar cu competenţe de ordin public şi de executare a sentinţelor. În teatre şi cu ocazia marilor sărbători religioase existau sclavi ai statului care exercitau supravegherea mulţimii sau mercenari sciţi înarmaţi cu arcuri. Faptul că pronunţau stâlcit cuvintele din limba atică dădea prilej glumelor de

tot felul, aşa cum se întâmplă uneori şi astăzi cu forţele de ordine.

Funcţiile elective erau relativ puţine şi printre acestea se afla cea mai importantă: strategia, adică funcţia de comandant al marilor unităţi ale armatei şi ale marinei. Cetăţenii alegeau câte un strateg din fiecare trib, constituind astfel un stat-major din zece ofiţeri superiori care, la rândul lor, alegeau un comandant suprem. Pericle, de exemplu, a îndeplinit această funcţie timp de douăzeci de ani, neîntrerupt, datorită, mai ales, carismei sale personale şi preţuirii de care se bucura în rândul cetăţenilor, chiar dacă mai târziu a devenit obiectul unor atacuri nemiloase fie prin satira unor poeţi comici ca Aristofan, fie venite din partea opoziţiei care a încercat să-l lovească indirect prin persoanele cele mai apropiate lui.

Cariera lui Pericle a înregistrat o ascensiune rapidă îndată după moartea lui Efialtes care probabil că a plătit cu viaţa introducerea unor reforme atât de îndrăzneţe; noul lider nu numai că nu s-a lăsat intimidat de asasinarea predecesorului său şi chiar le-a continuat cu o şi mai mare hotărâre introducând, după cum am văzut, o compensaţie zilnică de doi oboli pentru fiecare component al juriilor populare, una de cinci oboli pentru membrii Consiliului şi una de patru pentru arhonţi. Lucrul acesta a permis accesul în cea mai prestigioasă dintre magistraturile cetăţeneşti, arhontatul, vechi apanaj al aristocraţiei, mai întâi a zeugiţilor, adică micii cultivatori, şi apoi chiar şi a teţilor, adică zilierii care nu posedau nimic. Era vorba despre nişte prevederi cu totul inedite care însemnau o realizare concretă şi integrală a constituţiei democratice, permiţând, de fapt, fiecărui cetăţean atenian, până şi celui mai sărac, să ia parte la viaţa politică şi să-şi facă auzită vocea chiar şi în cele mai importante dezbateri.

De aceea Pericle, comemorându-i pe cei căzuţi în primul an de război din marele conflict

peloponesiac, a putut declara cu mândrie: „Orice om poate intra în viaţa publică datorită preţuirii pe care şi-a dobândit-o pe baza meritelor sale, nu taberei din care face parte, şi oricine este în stare să facă un lucru util pentru cetate nu poate fi împiedicat de sărăcie sau de condiţia sa socială umilă…”

Dar Pericle a mers chiar mai departe: conştient că admiterea claselor de jos la gestionarea puterii ar fi putut crea şi unele probleme, a încurajat pe toate căile progresul cultural al poporului, introducând un ajutor de doi oboli pentru cei săraci care voiau să asiste la spectacolele de teatru şi nu-şi puteau permite să plătească exact doi oboli cât costa locul. Dacă avem în vedere faptul că acea cifră însemna salariul zilnic al unui muncitor sau, după cum am văzut, indemnizaţia pe o zi a unui jurat şi ţinând seama că în schimbul acestei sume spectatorul putea asista la cel puţin cinci sau şase spectacole de dimineaţă până la asfinţitul soarelui, s-ar putea calcula că intrarea la teatru ar costa cam cât un bilet de cinema din zilele noastre.

Doar aşa se explică faima imensă de care s-au bucurat marii poeţi tragici chiar şi la nivelul cel mai de jos al populaţiei. Evident, statul considera că această posibilitate de a asista la reprezentaţiile teatrale era fundamentală pentru educaţia civică a oamenilor şi pentru formarea lor culturală. În acelaşi timp, accesul miilor şi miilor de cetăţeni la dezbaterile Adunării Consiliului şi ale tribunalelor populare din Helieea constituia pentru toţi o şcoală de mare oratorie politică, de dezbatere a marilor probleme de interes comun, de discuţie şi de confruntare. Şi trebuie să recunoaştem că un rol important, mai ales după jumătatea secolului al V-lea, l-a avut şi comedia a cărei funcţie de satirizare a marilor oameni politici şi a deciziilor pe care aceştia le susţineau în faţa adunării reprezenta o garanţie formidabilă a libertăţii de expresie care poate că n-a mai fost egalată niciodată.

Se poate spune că totul contribuia la formarea conştiinţei civice în Atena lui Pericle: marile sărbători religioase, de exemplu, erau prilejuri mai curând de socializare, decât de celebrare. Prin aceste manifestări impunătoare, populaţia îşi reînnoia pactul de alianţă cu divinităţile polivalente ca Atena, zeiţa care aproape că se identifica întru-totul cu oraşul.

Statuia sa uriaşă veghea, de pe înălţimea acropolei, înarmată cu lancea ei strălucitoare, asupra oraşului şi a portului care i se aşterneau la picioare. O altă statuie, şi mai mare, operă tot a lui Fidias, se înălţa în interiorul Partenonului. Credincioşii care intrau acolo ca să se roage la ea treceau pe lângă şirul impunător de coloane dorice ale faţadei, pe sub grandioasa compoziţie încadrată în spaţiul triunghiular al frontonului în care erau povestite miturile de la origini, şi chiar în timp ce se apropiau de sanctuar percepeau armonia absolută a lăcaşului, proporţiile de aur pe care Ictinos le stabilise pe baza valorii pitagoreice de $\sqrt{5}$. Apoi, după ce treceau de portic, se trezeau în faţa elegantului, zveltului portal ionic al intrării în interiorul templului şi puteau vedea perindându-se prin faţa ochilor friza care reprezenta procesiunea Panateneelor cu tinerii călare, fetele care aduceau peplosuri ţesute şi brodate de mâna lor pentru a le dărui zeiţei, preoţii având fruntea încinsă de panglicile sacre, băieţii care intonau imnuri de bucurie, magistraţii şi simplii cetăţeni, într-un adevărat triumf al culorilor şi al formelor contopite armonios într-un ritm maiestuos şi senin. Şi, când păşea peste prag, îndată ce ochii i se acomodau cu lumina mai scăzută, prielnică reculegerii, din interior, atenianul zărea strălucind, la capătul marii nave centrale, veşmintele, coiful cu creastă şi scutul imens ale zeiţei. Vedea pielea sa de fildeş reflectând lumina difuză a lămpilor. Şi dacă razele soarelui pătrundeau în acel moment al zilei prin marele luminator din tavan, uriaşa statuie căpăta

sclipiri orbitoare care se reflectau pe coloanele şi pe zidurile templului ca într-un joc de lumini mereu în mişcare şi mereu altele. Credinciosul avea chiar şi fizic senzaţia că zeii locuiau într-adevăr în acea casă din marmură.

Pentru a completa aşa cum se cuvenea acea minunată construcţie, Pericle a dorit o colonadă monumentală la intrare: Propileele, şi a încredinţat realizarea lor unui arhitect pe nume Mnesicles care, aproape sigur, a lucrat cot la cot cu Calicrate, unul dintre cei doi arhitecţi ai Partenonului. Nu era o misiune uşoară: marele atrium trebuia să servească drept legătură între două suprafeţe cu niveluri diferite, cea interioară egală cu nivelul întregului platou şi cea exterioară care dădea înspre apus, către versantul coborând abrupt către oraş. În plus, pe acel loc exista deja o clădire din vremea lui Pisistrate, *propylon,* care trebuia, cumva, păstrată. Artistul a creat atunci o structură legată prin trepte largi cu exteriorul, dar cu o navă centrală pentru a acoperi aleea în urcuş care trebuia lăsată liberă pentru a lăsa să intre procesiunile cu care, lectici, călăreţi. A rezultat o construcţie extraordinar de armonioasă în care frontoanele exterioare şi colonadele orizontale ce dădeau spre est şi vest erau dorice, în timp ce calea centrală de acces era mărginită de o colonadă ionică delicată care reuşea să mai compenseze prin minunata sa eleganţă structura dorică masivă, cu coloane canelate, înaltă fiecare de peste zece metri. Nava era acoperită cu grinzi uriaşe din marmură, lungă fiecare de şase metri.

Acest complex imens la care, după câţiva ani, se va adăuga îndrăzneaţa şi eleganta construcţie a Erehteionului era cu adevărat o minunată şcoală de civilizaţie în aer liber, sub razele soarelui. Atelierele pictorilor se aflau la vedere, în mijlocul populaţiei, cu uşile dând înspre agora sau spre străduţele întortocheate care se întindeau de la poalele dealului sacru până la zidurile

împrejmuitoare ale oraşului. În timpul construirii Partenonului, pentru a se realiza metopele, frizele şi grupurile statuare de pe frontoane, atelierele multor sculptori erau, probabil, instalate chiar pe platoul din vârful dealului pentru a se evita riscurile unui transport anevoios; anecdotica acelei epoci abundă în povestiri din care se poate vedea că poporul se afla într-o legătură permanentă şi interactivă cu artiştii, exprimând aprecieri şi critici, întocmai cum se întâmpla în Florenţa Renaşterii italiene.

În această perioadă s-a dezvoltat, de asemenea, şi un mod de a gândi care s-a înrădăcinat puternic în rândul populaţiei, favorizând explorarea sufletului omenesc, dar şi o specializare a intelectului în sens raţionalist, această manieră de gândire găsindu-şi aplicaţii chiar şi în viaţa practică. Intelectualii care răspândeau acest nou mod de cunoaştere erau numiţi sofişti, în traducere literală „mari înţelepţi", şi-şi ofereau doritorilor priceperea contra plată. Se ocupau mai ales de predarea unor lecţii de retorică tinerilor care intenţionau să se dedice carierei politice şi obţineau venituri care unora li se păreau scandalos de mari. Unii elaboraseră manuale de mnemotehnică, alţii de gramatică. În general, ei ofereau tinerilor tehnica prin care puteau avea succes, indiferent de convingerile lor etice sau de fidelitatea faţă de instituţiile statului. Dintre aceşti sofişti a ieşit în evidenţă Gorgias din Leontinoi ale cărui onorarii erau considerate exorbitante şi care face şi el parte din anturajul lui Pericle, contribuind la acreditarea imaginii unui cerc snob, anticonformist şi lipsit de respectul faţă de tradiţii. N-au constituit niciodată o şcoală de gândire, ci au însemnat, mai degrabă, o posibilitate de instruire specializată şi superioară de care era mare nevoie în vremea aceea.

Cu toate acestea, raţionalismul lor deseori exagerat şi bazat pe supoziţii, alimentat de o

dialectică ireverenţioasă şi batjocoritoare care îi făcea să creadă că se poate demonstra totul şi, totodată, contrariul acestui tot, a avut mare succes mai ales în rândul tinerilor care îi vedeau ca pe nişte învingători, exponenţi ai unei mentalităţi oarecum revoluţionare: competenţă debarasată de morală. Pe de altă parte, erau invidiaţi de cercurile conservatoare, apărătoare ale tradiţiei şi valorii exprimate de *paideia*, adică educaţia transmisă de strămoşi, bazată pe respectul faţă de zei, ritualuri şi valori patriotice. Termenul „sofisma" a devenit sinonim cu raţionamentul viclean, impecabil sau chiar genial pe plan logic, absurd pe planul realităţii. Sofiştii au devenit simbolul unei tendinţe, de-acum prezentă tot mai mult în societatea ateniană, de goană după succes, bani, plăcere, carieră, toate acestea însoţite de plasarea într-un con de umbră a idealurilor şi a moralei.

Se povesteşte despre un elev care încheiase un contract cu Gorgias prin care urma să-i plătească taxa pentru curs (o sumă enormă de patru talanţi pentru doi ani de lecţii) atunci când va câştiga primul proces. Dar, pentru că tânărul nu se implica niciodată în vreun proces, maestrul şi-a făcut apariţia cerându-i să plătească suma convenită, altfel îl dădea în judecată. Dar elevul, care învăţase bine lecţia, i-a spus: „Oricum o să pierzi, maestre. Dacă am să înving eu, n-am să-ţi plătesc pentru că am câştigat procesul, iar dacă voi pierde tot n-o să-ţi plătesc pentru că, în virtutea contractului, trebuie să-ţi plătesc doar atunci când o să câştig un proces".

Cel care a marcat începuturile unei şcoli filosofice propriu-zise la Atena a fost un mare învăţat venit din Asia: Anaxagora din Clazomene, un oraş din Ionia. Se pare că venise în Atena prin anul 480, la vârsta de douăzeci şi ceva de ani, şi unii cred că aceasta s-ar fi întâmplat în timpul invaziei persane a lui Xerxes. Stabilindu-se în oraş, a devenit profesorul şi mentorul lui Pericle,

poate creator şi *maître a penser* sau, dacă nu, membru al celui mai mare *pool* (club) de creiere şi de talente din toată lumea de atunci. Din acest cerc făceau parte, în afară de însuşi Pericle, sculptorul Fidias, arhitecţii Ictinos şi Calicrate, cei care proiectaseră Partenonul, poetul tragic Sofocle, camarad al lui Pericle în expediţia din anul 440 în Samos, foarte probabil istoricul Herodot (care a luat parte la expediţia de colonizare dorită de Pericle în 443 pentru întemeierea în Italia a cetăţii Turis în locul vechii Sibaris) şi alţi mari cugetători, politicieni şi artişti.

Anaxagora a fost primul care s-a îndepărtat de materialismul lui Democrit, separând de materie aşa-numitul *nous*, adică inteligenţa care, în opinia lui, punea în mişcare întregul univers. Prin aceasta, el prelua o idee a contemporanului său Empedocle din Agrigent care spusese: „Zeul este un gând care aleargă cu iuţeală prin Univers".

Căderea unui meteorit la Egospotami, în Tracia, pe la 468-67 î.Hr. i-a inspirat, probabil, teoria cosmologică în virtutea căreia pare aproape posibil să se prefigureze cumva conceptul de gravitaţie universală când el afirmă că un corp ceresc nu poate cădea atât timp câte este susţinut de mişcarea de rotaţie. A spus limpede că soarele nu era un zeu, ci o masă de metal incandescent mare cam cât Peloponesul; o afirmaţie care astăzi ne-ar face să zâmbim, dar în vremea aceea nu numai că reprezenta o intuiţie deosebită - în măsura în care enunţa faptul că soarele era o masă de materie în stare incandescentă, de dimensiuni enorme – dar era şi o afirmaţie periculoasă pentru că nega existenţa unuia dintre zeii cei mai importanţi din panteon, lucru care, de fapt, îl va expune, după cum vom vedea, la riscul unei condamnări la moarte. De unde provenea această afirmaţie a lui Anaxagora? El constatase, probabil, că meteoritul era din fier şi că fusese incandescent pe când traversa cerul. El calculase, poate, proporţiile

dintre dimensiunile meteoritului pe de o parte şi cele ale consistenţei sale luminoase, comparându-le cu acelea ale soarelui. Cu alte cuvinte, dacă acel corp venit din cer era din metal, soarele trebuia să fie la fel, ţinând seama, evident, de faptul că dimensiunile erau cu totul altele.

În această galaxie de talente extraordinare şi-a făcut apariţia o stea irezistibilă prin fascinaţie şi strălucire: frumoasa Aspasia, o hetairă din Milet care a devenit tovarăşa de viaţă a lui Pericle şi animatoarea anturajului său politic şi cultural.

După cum am văzut deja cu alt prilej, hetairele erau femei independente, de condiţie liberă, cu o bună educaţie şi cultură, pregătite, cam ca gheişele japoneze, să fie „însoţitoare" ale bărbaţilor, la petreceri, banchete, la serbări, făcând conversaţie, cântând la diferite instrumente sau vocal şi făcând dragoste. Erau elegante şi rafinate şi mai ales cele care, ca Aspasia, veneau din Ionia, afişau o asemenea eleganţă în felul în care se îmbrăcau, în pieptănături, în bijuterii de tot felul şi un mod de a se exprima de-a dreptul încântător, cu un glas deosebit de melodios, încât femeile ateniene cu greu se puteau compara cu ele.

Chiar şi numele de Aspasia era sugestiv şi îmbietor, având aceeaşi rădăcină cu a verbului *aspasesthai* (a îmbrăţişa). Când a cunoscut-o, Pericle avea doi fii dintr-o căsătorie anterioară, Xantippos şi Paralos, dar, după cum insinua răutăcios un poet satiric, s-a îndrăgostit atât de tare de ea încât o vizita foarte des, de două ori pe zi, hotărându-se în cele din urmă să trăiască împreună cu ea. Când femeia i-a dăruit un copil, i-a pus numele tot Pericle şi l-a recunoscut ca fiu legitim deşi legea interzicea acest lucru dacă era născut de o concubină şi, mai ales, dacă aceasta era străină. Pericle a reuşit să modifice de-a dreptul legea asupra cetăţeniei pentru ca fiul său să poată deveni atenian şi probabil că pentru aceasta a trebuit să-şi

pună în joc tot prestigiul şi influenţa de care se bucura în faţa poporului.

Un asemenea demers nu putea, evident, să treacă neobservat: el era un personaj atât de cunoscut încât nu se putea să nu devină ţinta săgeţilor satirice. Un fragment dintr-o comedie a lui Eupolis îl aduce în scenă pe însuşi Pericle şi acesta, vorbind despre fiul pe care i-l născuse Aspasia, întreabă: „Trăieşte bastardul meu?”, iar interlocutorul său îi răspunde: „Şi fleacul acela ar putea deveni bărbat dacă nu i-ar fi teamă de târfa de maică-sa”.

Şi Cratinos, un alt poet comic contemporan cu Eupolis, vorbind tot despre Aspasia, o numeşte „Concubină, mutră de căţea”.

Nu există niciun indiciu care să ne facă să credem că observaţiile naturaliste ale lui Anaxagora ar fi influenţat opţiunile culturale ale unui Socrate care abia împlinise douăzeci de ani. În orice caz, se pare că în această perioadă el ar fi frecventat lecţiile unui filosof naturalist pe nume Archelaos, un interes trecător care, după câţiva ani, a lăsat locul unei profunde implicări în domeniul etic, ducând la fondarea unei filosofii morale propriu-zise. În orice caz, după cum vom vedea, Pericle i-a marcat viaţa în momentul în care, la izbucnirea războiului din Pelopones, Socrate a plecat să-şi facă datoria ca soldat, distingându-se în anumite acţiuni prin curaj şi sfidarea oricărui pericol.

În ce priveşte prezenţa pe plan extern a forţelor ateniene, principala noastră sursă de informaţii, Tucidide, semnalează expediţia din anul 440 împotriva insulei Samos care ieşise din liga de la Delos. Pericle a ripostat printr-o acţiune militară masivă, supunând insula unui asediu naval de netrecut. După nouă luni de blocadă, în 439, insula s-a predat. În realitate, pe teritoriile de peste mări existaseră şi alte intervenţii importante ale metropolei atice: întemeierea coloniei din

Amfipolis, în Tracia, în locul denumit „al celor nouă drumuri” şi expediţia în Italia unde a fost întemeiată colonia de la Turis, ultima colonie grecească din Occident, pe locul vechii Sibaris acum distrusă. La această ultimă expediţie a participat şi Herodot care a văzut urmele devierii râului Crati pe care învingătorii locrieni şi crotonieni îl abătuseră asupra ruinelor cetăţii distruse pentru a-i şterge până şi amintirea, în acel context fuseseră, de asemenea, încheiate alianţe cu Reggios, colonie calcidiană de pe malul strâmtorii Messina şi cu Leontinoi, în Sicilia.

Era vorba despre operaţiuni întreprinse cu respectarea recunoaşterii, în relaţiile cu Sparta, a sferelor de influenţă consfinţite prin tratatul de pace din 446, dar atenienii, şi Pericle în primul rând, îşi dădeau seama de evoluţia ineluctabilă a politicii lor externe şi a contradicţiei dintre aceasta şi idealurile lor interne de democraţie. Atenienii erau conştienţi că liga era, în realitate, imperiul lor şi aveau tendinţa întotdeauna şi în orice situaţie să impună regimuri democratice în cetăţile care făceau parte din această ligă. În acelaşi timp, era logic ca acele oraşe care încă mai aveau constituţii oligarhice să privească favorabil un raport destul de strâns cu Sparta care rămânea un bastion al oligarhiei în lumea grecească.

Unii cercetători au scos în evidenţă faptul că la baza opoziţiei dintre liga delo-atică şi liga Peloponesului nu se aflau doar probleme cu caracter economic şi teritorial, ci şi, poate chiar mai ales, cu caracter ideologic. Această opoziţie avea să ducă, mai devreme sau mai târziu, la o ciocnire frontală, la conflictul cel mai dezastruos din istoria Greciei. Premisele unei asemenea confruntări se aflau în expansionismul imperialist al unei mari puteri democratice al cărei lider suprem, nu reuşea, în orice caz, să descopere o alternativă la dinamismul neîntrerupt al acţiunii expansive. Când, în sfârşit, lucrurile au ajuns la

scadenţă era târziu pentru a mai da înapoi: ori se făcea război, ori ar fi intervenit o insurecţie generalizată a aliaţilor, epuizaţi economic de o presiune fiscală ale cărei venituri finanţau cele mai ambiţioase proiecte interne şi externe ale cetăţii dominante. Cuvintele lui Tucidide, atribuite lui Pericle, nu lasă loc unor îndoieli: „Pentru că ea îşi stăpânea imperiul aşa cum un tiran îşi exercită autoritatea: poate părea nedrept să faci uz de o asemenea putere, dar, fără îndoială, este periculos să renunţi la ea”.

30 octombrie 1999

Simt că starea lui de sănătate este pe cale să se înrăutăţească şi că vorbeşte din ce în ce mai greu, dar eu insist, îi telefonez destul de des pentru că vreau să-i fiu alături şi pentru că simt, în orice caz, că acest fel de conversaţie îi face bine. Reuşesc să mă înţeleg destul de greu cu fata kosovară: vorbeşte o greacă mai rea decât a mea şi cu un accent care face de neînţeles ceea ce spune.

— Dar cum de te înţelegi cu ea? îl întreb eu.

— Nici nu mai este prea mult de înţeles. Şi nici nu facem prea multă conversaţie. Îmi dă doctoriile, îmi schimbă aşternuturile… Şi asta este deja mult. Putea să-mi meargă mai rău.

— Nu te mai gândi la asta. Hai să ne întoarcem la cercetarea noastră. Ai văzut cum acropola ta a ieşit în evidenţă, ca protagonistă a acestui capitol al cărţii?

— Da, şi am avut dorinţa să mă mai aflu o dată acolo, sus. Află că aproape îmi pare rău că n-am urcat acolo de mai multe ori. Acum, când nu mai pot s-o fac, aş vrea să fiu acolo, atunci când puteam să urc nu mergeam aproape niciodată.

— Este normal, Kostaki.

— Şi ştii ceva? Aş fi vrut să fiu acolo când lucrările erau în toi. Treceai pe acolo şi-l întâlneai pe Calicrate cu echipa şi cu compasul său, ceva mai departe dădeai peste Fidias înconjurat de ajutoarele sale. Mi-l închipui, cu părul lui albit de praful de marmură…

— Da, foarte probabil lucrau cu nişte raşpele aşa că făceau mult praf.

— Şi grinzile acelea… Şase metri, blocuri de şase metri, dintr-o singură bucată şi le-au ridicat la înălţimea de zece metri, nu-i aşa?

— Chiar aşa.

— Dar cum făceau asta?

— Sănii, funii şi scripeţi. După câte ştim, asta-i tot ce aveau la dispoziţie. Dar le era suficient. Ai văzut vreodată cum se desprind blocurile de marmură la Carrara? Nu, îmi închipui că nu. Era ceva asemănător, doar că aici blocul coboară, pe când acolo urca. În orice caz, stătea pe o sanie din lemn care aluneca pe un strat de grăsime şi era tras de boi zdraveni, cu funii care treceau mai întâi prin scripeţii verticali fixaţi în locul cel mai înalt, adică în vârf, apoi prin scripeţi orizontali şi, după aceea în jurul tamburului pentru funii, unul în dreapta, celălalt la stânga, pe platou, ele fiind acţionate de câteva zeci de oameni şi asigurate de cremaliere cu piedică pentru a nu le lăsa să scape.

Aud la capătul celălalt al firului un clinchet de linguriţe şi de pahare. Probabil că este timpul fixat pentru medicamente sau, poate, pentru un suc de portocale.

— Ştii ceva? spune el după o vreme, eu nu înţeleg de ce toată lumea are ceva cu sofiştii. Am citit câteva scrieri de-ale lor şi am fost în totalitate de acord cu ei: şi eu aş fi vrut să scriu aşa ceva.

— N-aş zice că toţi au ceva cu sofiştii. Doar că, la un moment dat, Socrate s-a luat de ei, atacându-i în privinţa onestităţii intelectuale şi a moralei individuale, iar Socrate era mare, chiar foarte mare, şi, apoi, în final, a fost şi un martir şi asemenea lucruri contează. Totuşi, sunt de acord cu tine, fenomenul sofiştilor este, în esenţă, unul pozitiv şi răspundea unei cerinţe precise din partea unei societăţi aflate într-o evoluţie tumultoasă: profesionalism, specializare, instrucţie superioară. Dar acest lucru are, fără îndoială, şi laturile sale negative: arivism, cinism, carierism.

— Poţi să spui orice vrei, dar, în zilele noastre, avocaţii noştri nu procedează la fel ca sofiştii în tribunale fără să se scandalizeze nimeni? Mă rog, dacă eu omor pe cineva şi mă duc la cutare avocat, el va căuta să demonstreze în toate

chipurile că sunt nevinovat. Dacă, însă, la acelaşi avocat se duc rudele mortului, el va încerca să demonstreze că eu sunt cel vinovat. Mie mi se pare că sofiştii erau foarte moderni.

— Aşa era şi tocmai de aceea aveau atât succes: promiteau şi, într-un anumit sens, chiar garantau rezultate concrete. A venit astăzi doctorul?

— A venit. Şi el este tot un sofist: a spus că mă găseşte într-o stare mai bună.

— Atunci, eşti mulţumit de el?

— Este un băiat cumsecade.

— Asta-i bine. Te salut, Kostaki, la revedere.

— Salut. Sună-mă când vrei.

Pentru o clipă, mi se pare că aud de undeva de acolo un crâmpei de bouzouki.

IX
MARELE RĂZBOI

Aşa cum era de aşteptat, pacea de treizeci de ani, din 446, cu Sparta n-a ţinut prea mult: situaţia s-a deteriorat din ce în ce mai repede, până când a dat naştere unui război pe faţă. Această tragedie, care pentru lumea grecească este comparabilă cu o conflagraţie mondială, deoarece a implicat, practic, toate puterile din lumea elenică, fie din patrie, fie de peste mări, a avut un martor de o calitate excepţională. Numele său era Tucidide din Oloros şi a luat parte personal la război ca ofiţer de rang înalt. La un moment dat, din cauza unei serii de nenorociri despre care vom vorbi mai târziu, a trebuit să se retragă de pe scena politică plecând într-un fel de surghiun în Tracia şi acolo a elaborat cea mai mare lucrare istorică a antichităţii, sortită să servească drept model pentru toate generaţiile viitoare. Şi aceasta face parte din miracolul atenian pe care am încercat să-l prezentăm cât de cât: cetatea a reuşit să dea lumii un cronicar lucid al propriei sale nefericiri, el rămânând în acelaşi timp un admirator sincer al măreţiei Atenei şi al conducătorului său.

Nici măcar Tucidide, care, totuşi, scrie *a posteriori*, nu reuşeşte să-şi explice complet cauzele evenimentelor; poziţia sa de fost combatant şi, în fond, de om implicat care a trebuit să accepte din partea istoriei verdictul unei înfrângeri, îl conduce către o analiză deosebit de atentă şi plină de suferinţă interioară, dar întotdeauna detaşată.

Istoricii îşi pun şi astăzi întrebări asupra acelei drame: de ce atenienii nu au fost mulţumiţi cu formidabilele lor succese? În 438 se terminase construcţia Partenonului şi, în timpul sărbătorii

Panateneelor din acelaşi an (chiar serbările înfăţişate pe friza lui Fidias din Partenon), a fost inaugurată printr-un ritual solemn uriaşa statuie din fildeş şi aur a zeiţei Atena sculptată de acelaşi Fidias: o realizare impunătoare, dificilă din punct de vedere tehnic, cu un efect enorm şi având mare impact la nivel popular. În secolul al II-lea d.Hr., scriitorul şi călătorul Pausanias a descris şi celălalt colos al lui Fidias: *Zeus* din fildeş şi aur, realizat pentru sanctuarul zeului din Olimpia, într-o manieră destul de critică şi de pe o poziţie net snoabă. Dar, dacă aceşti giganţi cu interiorul din lemn puteau fi consideraţi oarecum, după canoanele noastre, realizări de artă populară (evident, nu cu sensul de pop-art), excepţionalul lor impact vizual contribuia la consolidarea acelui sentiment de grandoare şi de superioritate existent în sânul comunităţii care contribuise la realizarea lor.

Populaţia oraşului creştea, iar viaţa publică era în plin avânt datorită numărului enorm de împliniri la ordinea zilei atât în politica internă, cât şi în cea externă; nivelul rezervelor de metale preţioase devenise impresionant: s-a calculat, cum s-a mai spus, că ajungea la peste patru sute de talanţi; cam cincisprezece mii de kilograme de argint în monede, provenind din tributurile cerute de liga navală; flota domina Marea Egee cu peste două sute de corăbii de război aflate în permanentă patrulare. În 437, Pericle a intrat cu o flotă în Marea Neagră şi a debarcat la Sinope, pe coasta de nord a Anatoliei, a schimbat conducerea oraşului şi a instaurat un regim democratic, lăsând acolo şase sute de colonişti atici. Nu este clară utilitatea unei asemenea expediţii; se poate să fi avut doar un rost demonstrativ: este posibil ca Pericle să fi dorit doar să atragă atenţia tuturor că flota ateniană domina marea şi putea merge unde voia şi când voia şi să consolideze totodată controlul asupra unei zone vitale pentru Atena: într-adevăr, pe acolo

se transporta din Rusia meridională grâul de care oraşul avea neapărat nevoie.

În zilele noastre, conceptul că pacea este o valoare indispensabilă devine tot mai puternic aceasta şi pentru că puterea a găsit noi căi, aparent mai puţin dureroase şi mai blânde, pentru a se impune: marile concentrări de capitaluri, operaţiunile la bursă, fuziunile dintre societăţi. În vremea aceea, certitudinea de a fi cel mai puternic implica în mod inevitabil hotărârea de a menţine cu orice preţ acea putere şi, de asemenea, de a face uz de ea de fiecare dată când apărea o posibilitate de expansiune. Era evident că Atena nu putea rezista în faţa Persiei într-un conflict frontal şi că o expansiune viitoare în Tracia şi în Macedonia era plină de necunoscute datorită forţei regatului macedonean şi a triburilor tracice bine pregătite şi agresive. Probabil că o confruntare cu Sparta îi apărea ca fiind ineluctabilă pentru a-şi putea menţine primatul în zonă.

Unii au văzut în anumite pasaje din *Antigona* lui Sofocle, care era reprezentată în acei ani, un fel de avertisment în privinţa unei tendinţe care ar fi dus la ruină cetatea sau poate că nu era decât expresia unei dureroase lucidităţi: „Nimic nu face mai bună viaţa omului fără să apară totodată şi nenorocirea, blestemul, orbirea…”; şi, în altă parte: „Răul îi pare un bine aceluia pe care un zeu l-a lipsit de vedere”. Dar poate că este doar încercarea de a găsi printre intelectualii contemporani o formă oarecare de reacţie la ceea ce nouă ni se pare o cădere liberă spre ruină.

Orăşenii preferau să-i asculte pe sofişti, să se regăsească în siguranţa şi în dezinvoltura acestora, să creadă în pretenţiile lor de a putea învăţa pe cineva cum să aibă succes în orice situaţie. Se pare că Hippias din Elida şi Gorgias din Leontinoi afirmau că sunt în stare să răspundă la orice întrebare pusă spontan, de orice fel şi asupra oricărui subiect. De altfel, Hippias, un fel de Pico

della Mirandola *avant la lettre,* îşi uimea publicul cu scamatoriile sale intelectuale, cerând să i se spună cincizeci de nume şi repetându-le imediat, unul după altul, fără să greşească vreunul. Sofiştii nu stăteau locului niciodată: căutau neobosiţi contactul cu publicul şi aveau mania de a spune mereu şi cu orice preţ lucruri noi. Pentru ei, tradiţia nu avea, practic, niciun rost. Şi această atitudine ajungea să fie prezentă în creaţiile dramatice.

Noua stea a scenei, Euripide, poate şi el elev al lui Anaxagora, era de o mare erudiţie şi avea un simţ plin de orgoliu al propriei inteligenţe. În tragediile sale s-a desprins hotărât de tradiţie, înfăţişându-i pe zei ca fiind inferiori moral oamenilor şi a sondat psihologia feminină aşa cum nimeni nu o mai făcuse până la el. *Alceste* a sa care acceptă să moară în locul soţului ei este un personaj de neuitat, dar şi Medeea, Hecuba, Andromaca şi Fedra, aduse pe scenă în timpul sângerosului conflict peloponesiac, reprezintă latura cea mai întunecată şi mai neliniştitoare a războiului, cea a suferinţelor mute şi crude îndurate de femei.

Cuvintele cu care Tucidide începe povestirea unui asemenea conflict au un ton auster şi solemn: este al unui om care îşi dă seama că începe să descrie un dezastru de proporţii înspăimântătoare. Nu exprimă niciodată păreri personale, nu se lasă tentat de supranatural, nici de minuni sau de oracole: se limitează la o expunere a faptelor nude, în toată cruzimea lor, într-o proză sobră, concisă şi fără înflorituri.

Admiraţia sa pentru Pericle este nemărginită: el îl vede ca pe un lider mare şi generos, ca pe o călăuză iluminată a poporului său pentru care a dorit cea mai mare libertate de care o comunitate se poate bucura. Îl vede ca pe un patriot care-şi iubeşte cu patimă cetatea şi ca pe un luptător eroic pentru mărirea ei. Tucidide îşi dă seama că Atena a

pornit pe o cale fără posibilitate de întoarcere, într-un şir de conflicte epuizante cu rivala sa, ca şi cum reprimarea atâtor încercări ale aliaţilor de a se elibera de jugul său ar fi transformat-o într-un oraş-tiran şi acum se îndreaptă către destinul care-i aşteaptă pe toţi tiranii: distrugerea. Nu aduce acuzaţii pentru aceasta lui Pericle, nici modului său de a guverna, nici poporului care se reuneşte pentru deliberări în Adunare; el crede într-un fel de componentă fatală, existentă în istorie şi în evenimentele prin care trec oamenii: *tyche,* soarta, o variabilă independentă care scapă de sub controlul oamenilor şi nu are nimic de-a face cu existenţa sau nu a zeilor. În speţă, confruntarea finală dintre Atena şi Sparta apărea ca inevitabilă, încadrându-se, oarecum, în logica lucrurilor.

Nu toţi cercetătorii sunt de acord cu această viziune şi nu s-ar putea spune că şi contemporanii lui Tucidide credeau cu adevărat că războiul ar putea să nu izbucnească, cu atât mai mult cu cât, aşa cum am observat, iniţiativele Atenei, atât în Italia cât şi în Tracia, nu-i puteau pune nicidecum pe gânduri pe spartani care încă mai aveau un interes teritorial destul de bine conturat în zona Peloponesului.

„Epidamnos este un oraş aflat pe dreapta pentru cel care navighează înspre golful adriatic…”: aşa începe povestirea, printr-o informaţie cu caracter strict geografic. Epidamnos se numeşte astăzi Durres şi este un oraş albanez. În vremea aceea era o colonie a Corcirei (Corfu) care, la rândul său, era colonie a Corintului, oraş membru al ligii peloponesiace, aliată a Spartei.

Locuitorii din Epidamnos îi alungaseră pe oligarhii care deţineau puterea, proclamând democraţia, dar oligarhii se aliaseră cu ilirii, strămoşii albanezilor de azi, şi o asediaseră. Locuitorii din Epidamnos, înspăimântaţi, ceruseră ajutor de la Corciră; pentru că nu primiseră nici o veste, se adresaseră Corintului, metropolă (adică

patrie-mamă) a Corcirei, şi aceasta acceptase să-i ajute trimiţând la Epidamnos o mică armată care a forţat încercuirea (probabil destul de firavă) oligarhilor şi a ilirilor. Corcirioţii au reacţionat prompt de data aceasta şi le-au poruncit celor din Epidamnos să alunge mica armată corintiană.

Coloniile erau din totdeauna şi în toate privinţele independente faţă de metropola lor, cu care păstrau de obicei doar un raport de omagiu formal, cum ar fi, de exemplu, cedarea pentru trimişii ei a locului de pe lista de consultare a oracolului din Delfi şi alte lucruri minore de felul acesta. Puteau exista nişte legături afective uneori importante – ca acelea care-i făcuseră în 494 pe atenieni să sprijine revolta ionienilor împotriva persanilor – dar întotdeauna este greu să separăm motivele de solidaritate etnică de interesele economice care, totuşi, existau.

Fapt este că locuitorii din Epidamnos nu s-au grăbit să se supună şi, atunci, corcirioţii au ripostat trimiţând flota şi armata ca să le asedieze oraşul. Era o sfidare foarte gravă pe care corintienii au hotărât s-o pedepsească: luând o iniţiativă independentă, au cerut ajutor de la Teba, Megara şi Epidaur ca să pedepsească îndrăzneala Corcirei. De data aceasta, corcirioţii s-au speriat şi au trimis soli la Sparta, rugându-i pe spartani să-i convingă pe corintieni să-şi abandoneze planurile. Trimişii au ameninţat că, dacă acest lucru nu se va întâmpla, se vor adresa în altă parte pentru a cere sprijin şi ajutor; era evident, chiar dacă nu se exprimaseră în acest sens, că făceau aluzie la atenieni. În realitate, în momentul acela, corcirioţii nu doreau războiul, ci voiau doar să iasă cu faţa curată din încurcătura aceea, prin medierea Spartei care, într-adevăr, a încercat să-i înduplece pe corintieni, dar fără rezultat. În stadiul în care se aflau, aceştia nu mai voiau să dea înapoi şi spartanii s-au gândit, probabil, că se puteau spăla pe mâini, lăsând lucrurile în voia lor.

Corintienii şi corcirioţii s-au înfruntat într-o bătălie navală purtată în largul mării, unde cei dintâi au suferii o înfrângere umilitoare. Venea de-acum iarna şi ostilităţile au fost întrerupte, dar Corintul s-a pregătit de revanşă, pregătind o flotă impunătoare şi înrolând o armată numeroasă. Şi acum corcirioţii s-au temut cu adevărat şi au cerut ajutor atenienilor printr-un mesaj de o logică perfectă din care transpare, evident, punctul de vedere al lui Tucidide: în esenţă, mai devreme sau mai târziu, ciocnirea dintre cele două mari puteri avea să devină inevitabilă. Cu atât mai bine era ca atenienii să se alăture acum Corcirei, aceasta asigurându-şi o aliată puternică şi sprijinul celei de-a doua flote de război a Greciei. Dacă ar fi asistat la distrugerea lor fără să mişte un deget, până la urmă tot ar fi trebuit să lupte cu spartanii, dar singuri. După corcirioţi, au apărut ambasadorii Corintului care le-au atras atenţia atenienilor că se amestecă într-o treabă care nu-i privea şi că ar fi fost extrem de periculos să ia vreo poziţie în această direcţie.

Pericle a analizat cele două variante cu toată atenţia: nu avea nici o simpatie pentru corcirioţi care ajutau nişte oligarhi să înăbuşe o democraţie şi ştia că dacă ar fi compromis pacea cu Sparta, consecinţele ar fi fost ireparabile; i-a convins, aşadar, pe concetăţenii săi să încheie cu ei o alianţă cu caracter defensiv care obliga Atena să vină în ajutorul Corcirei doar în cazul în care aceasta ar fi fost atacată sau invadată.

Departe de a se lăsa intimidaţi de această opţiune a atenienilor, corintienii s-au preocupat şi mai mult de pregătirea expediţiei lor de pedeapsă şi, o dată cu venirea primăverii, şi-au făcut apariţia în Marea Ionică cu flota gata de luptă, alături de efective ale Megarei şi Ambraciei, şi au instalat o bază navală într-un loc periculos: promontoriul Cimerios din apropierea gurii de vărsare a Acheronului şi a oracolului morţilor de la Efira. În

apropierea insulei Sibotes le-a ieşit în întâmpinare escadra corciriotă la care adăugaseră zece corăbii atice: un ajutor ceva mai mult decât simbolic, dar destul de semnificativ. Superiori ca număr, corintienii au învins, dar atenienii nu au intrat în luptă, ci s-au limitat doar la salvarea din valuri a celor naufragiați. Bătălia a ţinut toată ziua şi când, către seară, se părea că, în cele din urmă, corintienii vor debarca pe insula Corciră, atenienii au trimis alte douăzeci de corăbii în ajutor, forţându-i să se retragă. Corintienii au protestat şi pe lângă spartani, dar lucrurile nu au avut consecinţe prea grave. În compensaţie, atenienii şi-au întărit alianţele cu Reggio şi cu Leontinoi, în Sicilia şi în Italia, duşmane ale Siracuzei, colonie a Corintului.

Atena ieşise cu bine din acest pericol, dar succesul substanţial obţinut cu uşurinţă probabil că a făcut-o să aibă o încredere prea mare în forţa ei, convingând-o că nu trebuia să se mai teamă de niciun rival. Mai întâi, s-a hotărât să pedepsească Megara, sub pretextul că împrejmuise şi cultivase terenuri sacre care aparţineau sanctuarului atic de la Eleusis. A decretat embargo asupra tuturor mărfurilor megareze cărora nu li s-a mai permis accesul pe toate pieţele atât din Atena cât şi pe cele din liga de la Delos. Pentru oraşul acela mic care trăia numai din comerţ era o adevărată nenorocire. Văzând că le erau ameninţate interesele vitale, megarezii s-au plâns Spartei, cerându-i să intervină pentru ridicarea embargoului.

Poetul comic Aristofan care, la câţiva ani după aceea, înfăţişă dintr-un punct de vedere satiric drama războiului peloponesiac, descria astfel situaţia din acea vreme:

> *Câţiva tinerei beţi după ce chefuiseră toată noaptea s-au dus la Megara şi au răpit o prostituată care se numea Simeta. Atunci, megarezii, ieşindu-şi din*

> *minţi, răpesc şi ei două târfe de la Aspasia. Iată de ce a izbucnit războiul dintre toţi grecii, din cauza a trei fufe! Pericle, Olimpul întreg, tună şi fulgeră… şi-i înfometează pe megarezi…*

Aluzia vulgară la Aspasia prelua un zvon acceptat până la urmă şi de Plutarh conform căruia concubina lui Pericle educa şi avea în grijă mai multe tinere curtezane.

Un al treilea eveniment nu mai puţin grav a dus lucrurile până aproape de un dezastru. Potideea era un oraş din peninsula calcidică, membru al ligii de la Delos, dar colonie a Corintului şi, în fiecare an îşi primea magistraţii de la metropolă: Atena a somat-o să-i alunge pe magistraţii corintieni şi să demoleze zidul pe care îl înălţase în partea dinspre peninsula Pallene. Potideea s-a adresat imediat metropolei sale, Corintul, şi între timp a început să caute ajutoare prin teritoriile din jur, inclusiv la regele Perdicas al Macedoniei care, într-un prim moment, părea să fie de partea ei.

Jignirea era prea gravă pentru corintieni şi de data aceasta au pretins o reunire oficială a ligii peloponesiace având pe ordinea de zi criza dintre Corint şi Atena, ajunsă acum la punctul culminant. Sparta care, totuşi, ar fi vrut să menţină pacea nu a putut da înapoi şi a garantat că, dacă atenienii se atingeau de Potideea, ei ar fi pornit la război. În acest timp, Corintul a trimis ca întăriri în oraş un contingent de trupe, pregătindu-se pentru atacul atenian care nu se putea lăsa prea mult aşteptat. Poate că atenienii continuau să-şi facă iluzii că ar fi putut să învingă Corintul fără să se atingă de Sparta şi au trimis, după cât se pare, un ambasador la Sparta pentru a încerca să obţină vreo formă de acord. Ambasadorul atenian n-a mai ajuns niciodată la destinaţie şi seria de acuzaţii reciproce care a urmat după aceea n-a reuşit să facă lumină

în acest mister care a rămas neelucidat până în zilele noastre.

În perioada anilor 433 şi 432, la Atena a apărut o mişcare foarte puternică de opoziţie faţă de Pericle, totul culminând printr-un şir de atacuri împotriva persoanelor care îi erau mai apropiate, fără însă a reuşi să-l izoleze. Lui Anaxagora din Clazomene, învăţătorul şi mentorul său, i-a fost adusă acuzaţia de blasfemie din cauza teoriei sale despre *nous,* adică mintea universală care conduce lumea, considerându-se că într-o asemenea idee se putea vedea o negare a existenţei zeilor. Acuzaţia era foarte gravă şi îi putea aduce pedeapsa cu moartea. Pericle n-a putut face nimic pentru a-l salva, dar pare destul de probabil că l-a ajutat să fugă la Lampsacos, un oraş din Asia Mică, în apropiere de strâmtori.

Cititorul modern poate să rămână mirat că într-o democraţie radicală ca aceea ateniană de atunci cineva putea fi condamnat la moarte pentru delicte de opinie sau pentru convingeri cu caracter filosofic, dar trebuie să ţinem seama că sistemul democratic se referea numai la raporturile dintre cetăţeni: relaţia dintre cetate şi zei era cu totul altceva. Trebuie să amintim că acei cetăţeni mergeau la teatru şi asistau la *Oedip rege* a lui Sofocle, tragedie în care oraşul era devastat de ciumă din cauza sacrilegiului comis de regele său care-şi ucisese tatăl şi se căsătorise cu propria sa mamă. Era suficient ca un „colecţionar de oracole" ca acel cetăţean oarecare, Diopites, care l-a atacat pe Anaxagora să poată înspăimânta suficient juriul pentru a obţine un verdict de condamnare. Democraţia nu-i putea apăra pe oameni de frică şi nici de iraţional.

Semnificativ este episodul, relatat de Plutarh, în care un ţăran i-a dus lui Pericle, de pe una dintre moşiile lui de la ţară, capul unui berbec cu un singur corn şi acela în mijlocul frunţii. Ghicitorul Lampones a dedus de aici o profeţie, spunând că,

dintre cele două forţe care existau în oraş– cea a lui Pericle şi cea a adversarului său, Tucidide, altul decât istoricul– va rămâne numai una, adică aceea a lui Pericle. Anaxagora, însă, a despicat capul berbecului pentru a-l examina pe dinăuntru şi a atribuit fenomenul unei anomalii a creierului.

Dar nu era destul: o a doua dublă acuzaţie i-a fost adusă Aspasiei care a fost dată în judecată pentru nelegiuire şi proxenia, adică pentru proxenetism. Nu ştim de unde a apărut acuzaţia de blasfemie, dar în ceea ce priveşte pe cea de-a doua se spunea că Aspasia ar fi organizat nişte festinuri la care invita femei cu statut de om liber pentru întâlniri erotice cu Pericle. Astăzi, asemenea fapte sunt destul de obişnuite şi dacă nu sunt folosite în mod direct de opoziţie sau de către adversarii direcţi, de obicei nu dăunează prea mult politicienilor; dar, în epoca lui Pericle, doar prostituatele sau hetairele puteau lua parte la petreceri private sau la jocuri erotice: a convinge femei de familie bună şi libere să facă un asemenea lucru era un delict foarte grav pentru că reprezenta un atentat la integritatea societăţii şi a familiei care se afla la baza sistemului.

Pe de altă parte, pentru un bărbat cu răspunderi extraordinare, dornic de câteva clipe de destindere, o petrecere privată cu femei de condiţie bună, oficial de o moralitate ireproşabilă, trebuie să fi fost mult mai tentantă. De altfel, nu este prea greu să ne gândim că această a doua acuzaţie ar fi putut să fie întemeiată şi, cu siguranţă, Aspasia era destul de lipsită de inhibiţii şi cu vederi largi ca să dorească să-l satisfacă pe omul lângă care trăia şi în acest mod. În orice caz, se ştie că Pericle însuşi a apărat-o cu mult patos în faţa juriului, punând în joc întreaga sa carismă şi chiar vărsând câteva lacrimi.

Lucrurile stăteau şi mai rău pentru Fidias, prieten intim al lui Pericle şi subiect al invidiei feroce din partea colegilor săi care îl vedeau

primind comenzi foarte consistente pentru executarea unor opere care, după cum bine ştim, îi vor aduce o faimă nepieritoare. L-au acuzat de delapidare la construirea statuii din fildeş şi din aur a Atenei din Partenon. Dar Fidias, la sfatul aceluiaşi Pericle, îşi luase deja măsuri de precauţie punând să se cântărească părţile din aur ale statuii înainte de a le monta, aşa că le-a putut demonta şi, cântărindu-le din nou, a demonstrat că greutatea rămăsese aceeaşi (de atunci, se pare că operaţiunea de control al greutăţii aurului din statuie avea loc în fiecare an). Se pare că a mai fost acuzat de un delict pe care noi l-am defini „cultul personalităţii”, printr-o expresie folosită curent în ţările în care au existat dictaturi; într-adevăr, se pare că s-a înfăţişat atât pe sine însuşi cât şi pe Pericle printre personajele gravate pe scutul zeiţei. Este evident că a mai existat şi altceva despre care izvoarele noastre nu ne oferă nici o informaţie, spunându-ne doar că Fidias a murit în închisoare, bolnav.

Pericle a înfruntat aproape de unul singur răspunderile şi formidabilele provocări ale marelui război. Pierderea unora dintre cei mai dragi prieteni ai săi, a minţilor celor mai strălucitoare din anturajul său, probabil că l-a afectat foarte mult, ca o prevestire sumbră.

În anul 432, o armată ateniană, numărând cinci mii de oameni şi şaptezeci de nave de război, a înconjurat peninsula Calcidică şi a asediat oraşul Potideea. Printre soldaţii aflaţi în tranşeele din jurul cetăţii se aflau tânărul Socrate şi un nepot foarte tânăr al lui Pericle care va deveni unul dintre politicienii de vază ai Atenei. Foarte frumos, zeflemitor, cinic şi nonconformist, va reprezenta o soluţie pentru criza de valori din lumea *poleis*-urilor. Numele său era Alcibiade.

În acel moment, spartanii nu mai puteau da înapoi: războiul era deja în plină desfăşurare, chiar dacă guvernul cetăţii şi organele conducătoare ale

ligii nu-l declaraseră încă oficial. S-a ajuns şi la acest pas printr-o succesiune complexă de acţiuni care implicau colaborarea cu oracolul din Delfi. Spartanii îl consultaseră deja şi Pitia îi îndemnase să pornească la război. Poate că a fost nevoie să se adopte acest tip de abordare a problemei pentru a se crea şi pe plan sacral-religios o formă de „excomunicare” a atenienilor. Într-adevăr, în iarna lui 432, spartanii au trimis o solie la Atena, cerând să fie alungaţi descendenţii Alcmeonizilor (deci şi Pericle!) care participaseră, cu un secol înainte, la masacrarea adepţilor lui Cilon pe acropole.

Atenienii le-au răspuns că şi spartanii se făceau vinovaţi de sacrilegiu omorându-l pe regentul lor Pausanias într-un loc sacru, reproşându-le de asemenea că executaseră un grup de iloţi care, în timpul unei revolte, căutaseră refugiu în templul lui Poseidon de la capul Tenaros. Toate acestea erau doar pretexte. La scurt timp după aceea, spartanii le-au trimis atenienilor un adevărat ultimatum cerându-le să ridice embargoul asupra Megarei, să renunţe la asediul Potideei şi să redea independenţa cetăţii Egina. În răspunsul lor, atenienii şi-au expus poziţia, după care spartanii au trimis o altă solie prin care comunicau că doresc pacea şi că ar menţine-o dacă atenienii ar respecta autonomia grecilor.

În mod obişnuit, aceste cuvinte sunt interpretate ca un ultimatum inacceptabil prin care se cerea dizolvarea ligii de la Delos, dar poate că este o interpretare cam hazardată. Spartanii nu au pretins niciodată aşa ceva şi nu vedem de ce ar fi trebuit s-o facă acum, după toate cele întâmplate, încercările repetate de a-i aduce pe calea raţiunii mai întâi pe corintieni şi pe corcirioţi şi acum pe atenieni ne fac să credem că spartanii îşi dădeau perfect de bine seama de consecinţele unui conflict global şi că ar fi dorit să-l evite, chiar dacă majoritatea din adunarea lor, Apella, se declarase în favoarea războiului. Apella nu avea putere

deliberatoare, ci era formată din „Egali”, războinicii spartani care, evident, se supuneau în primul rând codului lor de onoare. Conducerea cetăţii şi înţeleptul rege Arhidamos în special au trebuit să facă eforturi pentru a evita ceea ce era mai rău şi, foarte probabil, ar fi fost mulţumiţi dacă Atena ar fi ridicat blocada comercială a Megarei.

Din păcate, cursul evenimentelor le-a forţat mâna: înainte de toate, tebanii care au atacat fără niciun anunţ prealabil Plateea, oraş din Beoţia aliat dintotdeauna al Atenei, dând, de fapt, semnalul de începere a ostilităţilor şi, după aceea, refuzul dispreţuitor al Atenei la toate cererile lor.

Din acest moment, nu mai puteau vorbi decât armele şi, în primăvara lui 431, Arhidamos, comandant suprem al trupelor peloponesiene, aflat în fruntea unei armate de circa douăzeci şi cinci de mii de oameni (şaizeci de mii după Plutarh), a invadat Atica.

Evident, atenienii se simţeau atât de puternici, atât de bogaţi şi atât de bine apăraţi de formidabilul sistem al Zidurilor Lungi, încât au crezut că pot intra în luptă siguri că vor învinge. Trebuie să luăm în considerare şi faptul că participarea lor marginală la conflictul corintiano-corciriot îi făcuse să fie conştienţi, dacă mai era nevoie de aşa ceva, de enorma lor superioritate tehnică şi tactică pe mare. Erau singurii care posedau în cel mai înalt grad abilitatea de manevră într-o bătălie, ceea ce permitea corăbiilor ateniene să se mişte ca nişte berbeci, izbind cu pintenul şi avariind grav navele duşmane sau scufundându-le cu tot cu echipaj, fără a accepta vreodată abordajul şi lupta corp la corp pe punte, aşa cum încă mai făceau ceilalţi.

Poate au crezut că Sparta era săracă şi că, în afară de Corint care fusese implicat direct în conflictul cu Corciră, nu se mai aflau în liga peloponesiacă oraşe comerciale bogate, în stare să

aloce sume uriaşe pentru cheltuieli militare. Greşeau, şi este uşor de presupus că nu luaseră în seamă eventualitatea, care mai târziu s-a adeverit, că, de fapt, cele două sanctuare foarte bogate, Olimpia din Elida şi Delfi din Focida, vor asigura pentru liga peloponesiacă cheltuielile de război. În plus, spartanii aveau în Sicilia un aliat puternic în Siracuza, colonie dorică, cetatea cea mai bogată şi puternică dintre toate cele întemeiate de greci în Occident. Am văzut deja că, în vremea războaielor persane, grecii îi ceruseră Siracuzei să li se alăture, dar tiranul Gelon ar fi dorit ca, în schimb, să primească comanda supremă a flotei aliate, aşa că nu s-a ajuns la niciun rezultat. Acum, Sparta cerea nu mai puţin de cinci sute de corăbii de război şi alte ajutoare, dar Atena a reuşit pentru o vreme să menţină activă atitudinea ostilă a cetăţilor Reggio şi Leontinoi, împiedicând, astfel, intrarea în război a Siracuzei.

Prevăzând tactica inamicului, Pericle a ordonat ca Atica să fie evacuată şi a îngrămădit toată populaţia în spatele zidurilor oraşelor; şi, în timp ce Arhidamos devasta satele şi incendia plantaţiile de măslini şi viile, flota ateniană a ieşit în larg făcând piraterie de-a lungul ţărmurilor Peloponesului, trecând prin foc şi sabie aşezările de pe malul mării. Atenienii aveau cunoştinţă de contactele secrete dintre Egina şi Sparta, aşa că au debarcat pe insulă, au alungat populaţia şi au înfiinţat acolo o colonie militară. Egineţii au fost găzduiţi de spartani într-o localitate numită Tireas.

Primul an de război s-a încheiat nedecis, iar Potideea continua să reziste. Pericle a dispus să se organizeze funeralii solemne pentru cei căzuţi în luptă şi şi-a pronunţat celebrul discurs (*Epitaful*) pe care Tucidide îl reproduce în una dintre paginile cele mai sincere şi mai emoţionante ale întregii sale opere. Atena este o şcoală a Eladei şi a lumii întregi, este bastion al democraţiei şi al libertăţii, instituţiile sale favorizează dezvoltarea

personalităţii omului şi pun în valoare demnitatea sa, fără deosebire de locul naşterii şi de starea sa materială. În acest discurs se află şi justificarea războiului care este o ciocnire între două sisteme şi două ideologii.

În primăvara următoare, Arhidamos a invadat pentru a doua oară Atica şi a ajuns aproape de zidurile Atenei, dar a fost respins de un duşman mult mai redutabil decât orice războinic: ciuma! Adus de o corabie care venea din Egipt sau din Siria, microbul a găsit un teren favorabil în rândul populaţiei îngrămădite între zidurile oraşului, în condiţii igienice ca şi inexistente şi în plină arşiţă a verii. Efectul a fost devastator şi unii şi-au amintit de prezicerile zeului din Delfi care, consultat de spartani dacă trebuia sau nu să pornească la război, le răspunsese că, dacă ar fi făcut acest lucru cu toată forţa de care dispuneau, el însuşi le-ar fi venit în ajutor. Şi ciuma amintea într-un mod atât de impresionant de aceea pe care o dezlănţuise Apollo în tabăra aheilor, în timpul războiului Troiei!

Pericle şi-a ţinut cumpătul, deşi era criticat cu asprime chiar din interior, şi nu a ieşit să lupte cu Arhidamos care înaintase până la Laurion ca să jefuiască minele de argint. A pregătit, însă, flota şi a început să atace diferite oraşe din Pelopones şi să devasteze satele; mica localitate Praxies a fost cucerită şi jefuită. Când s-a întors la Atena, spartanii nu se mai aflau acolo, poate înspăimântaţi de sinistrele coloane de fum negru care se ridicau dintre zidurile oraşului unde, pe nenumărate ruguri, se ardeau cadavrele.

Situaţia era staţionară: trebuia făcut ceva şi probabil că Pericle s-a gândit să dea o lovitură decisivă în nord, unde Amfipolis încă mai rezista, trimiţând patru mii de hopliţi cu maşini de război. A fost o idee nefericită: soldaţii se molipsiseră de ciumă, fără să ştie, şi, când au ajuns la destinaţie, au fost contaminaţi şi cei pe care i-au găsit acolo. Comandantul, după ce pierduse un sfert din

oameni în mai puţin de o lună, s-a decis să se retragă, în timp ce restul armatei menţinea asediul asupra oraşului Amfipolis care, după câteva luni, a fost cucerit.

Demoralizaţi, extenuaţi de boli şi de lupte, atenienii s-a răsculat împotriva lui Pericle şi l-au destituit, obligându-l să plătească şi o amendă. Între timp, ciuma îi răpise sora, rudele şi prietenii cei mai apropiaţi, inclusiv pe fiul său, Xantippos. Când s-a îmbolnăvit şi a murit şi băiatul cel mic, Paralos, al doilea dintre fiii săi legitimi, marele bărbat de stat care până în momentele acelea rezistase în faţa nenorocirii cu o forţă sufletească incredibilă şi niciodată nu purtase doliu şi nici nu vărsase o lacrimă, s-a prăbuşit suspinând asupra corpului neînsufleţit al băiatului său, molipsindu-se şi el de ciumă.

Dar Atena se simţea orfană fără Pericle şi, în anul următor, în 429, o delegaţie s-a dus la el (cu ei era şi nepotul său, Alcibiade) pentru a-l implora să preia din nou conducerea cetăţii. L-au găsit istovit, decrepit, cu barba crescută în dezordine şi i-au cerut să accepte alegerea sa ca strateg. Pericle a acceptat, dar boala îl rodea pe dinăuntru. A cerut şi a obţinut abrogarea legii care recunoştea dreptul la cetăţenie doar aceluia care avea ambii părinţi atenieni, pentru ca şi fiul său, Pericle, pe care-l avea cu Aspasia, să poată deveni atenian: a fost singura dată când s-a folosit de puterea şi de influenţa sa pentru a obţine printr-o lege un avantaj personal. Constituţia sa atât de robustă făcea ca agonia să se prelungească, dar el îşi dădea foarte bine seama că era condamnat. Femeile din casă l-au convins să poarte în jurul gâtului o amuletă şi, când un prieten a venit să-l viziteze, i-a arătat-o, spunându-i: „Probabil că am ajuns tare rău dacă trebuie să suport asemenea prostii”. Murea, astfel, cu un surâs ironic pe buze, unul dintre cei mai mari bărbaţi de stat din toate timpurile, artizanul

unei epoci irepetabile de măreţie, libertate şi strălucire.

După moartea lui Pericle, războiul a continuat cu perioade mai liniştite sau cu răbufniri neaşteptate, în timp ce pe scena politică apărea un nou lider, pe nume Cleon. Antipatic lui Tucidide care-l prezintă ca pe un demagog iresponsabil, a fost în realitate un bărbat de mare curaj şi inteligenţă, chiar dacă avea, fără îndoială, nişte carenţe pe planul echilibrului, al realismului şi al cumpătării. Spartanii au continuat invazia în Atica, practic în fiecare an, devastând tot ce întâlneau în cale cu scopul evident de a slăbi economia rivalei sale, dar era clar că superioritatea pe mare îi permitea Atenei să obţină venituri considerabile atât din activitatea comercială, cât şi din tributurile plătite de ligă, acestea ajungând datorită lui Cleon la un plafon de o mie patru sute şaizeci de talan ţi, o sumă enormă chiar dacă luăm în calcul şi o anumită rată a inflaţiei.

Când un oraş încerca să se revolte, riposta era îngrozitoare: aşa s-a întâmplat cu Mitilene, în insula Lesbos, care s-a separat de ligă în 428. În anul următor, cetatea a fost asediată şi Cleon a propus să fie ucişi toţi bărbaţii adulţi, iar femeile şi copiii să fie vânduţi ca sclavi. Din fericire, a fost adoptată o soluţie mai raţională, dar oraşul a trebuit să-şi dărâme zidurile, să predea flota, să plătească o amendă considerabilă şi să cedeze o bună parte din teritoriul care-i aparţinea colonilor militari atenieni. A fost, însă, o satisfacţie de scurtă durată: aproape în acelaşi timp, spartanii şi tebanii au cucerit mica şi fidela cetate Plateea şi au distrus-o, masacrând întreaga populaţie. Atenienii au răspuns printr-o lovitură strălucită, demnă de un mare maestru în ale şahului. Întreaga operaţiune este de o asemenea anvergură şi atât de iscusit dusă până la capăt încât merită s-o descriem în amănunţime.

Amiralul atenian Demostene care patrula în sudul Mării Ionice cu o escadră de vreo cincizeci de corăbii, a fost surprins de o furtună şi s-a adăpostit în golful Navarinos, apărat dinspre mare de insula Sfacteria. (La nord se întinde un promontoriu cu o faleză înaltă, la baza căreia, în anii ’30, echipa lui Karl Blegen a scos la iveală resturile unui palat micenian atribuit eroului homeric Nestor). Amiralul a încercat să-i convingă pe colegii săi Eurimedont şi Sofocle să fortifice acea localitate pentru că putea avea o valoare strategică formidabilă, dar ei au răspuns că, dacă voia să arunce neapărat în vânt banii atenienilor, Peloponesul era plin de promontorii ca acela, după care au plecat. Demostene care primise din partea cetăţii sale un mandat personal, a rămas pe loc şi, pentru că încă nu putea pleca din cauza lipsei vântului, i-a convins pe oamenii săi să fortifice promontoriul care se prelungea înspre Sfacteria. Pentru că nu aveau utilajele necesare pentru a tăia piatra, au folosit tehnica zidirii fără mortar ţinând pietrele legate între ele cu ajutorul argilei (pe care o cărau în bucăţi, cu spinarea, susţinând greutatea cu mâinile împreunate la spate). Planul său era de a crea o enclavă pe teritoriul spartan atrăgându-i acolo pe mesenieni, poate chiar şi pe iloţii care fuseseră întotdeauna rebeli şi greu de stăpânit, fortificaţia ateniană devenind, prin urmare, un adevărat ghimpe în coasta ligii peloponesiace. După ce fortul a fost reconstruit, grosul flotei s-a îndreptat către Zakyntos, iar Demostene a fost lăsat pe poziţiile sale întărite cu cinci nave şi câteva sute de oameni. A tras corăbiile pe uscat şi le-a înconjurat cu o tranşee şi o palisadă din pari bine ascuţiţi.

O vreme, spartanii nu şi-au făcut griji, considerând că ceata aceea de atenieni avea zilele numărate, apoi s-au decis să atace dinspre mare. Au debarcat ceva mai mult de patru sute de oameni şi au înşirat pe cele două canale care

despărţeau insula de continent – la sud şi la nord – corăbii legate una de alta, cu prorele îndreptate spre largul mării de unde ar fi putut apărea flota ateniană. Tucidide, aproape întotdeauna scrupulos în ce priveşte datele, ne oferă aici o informaţie greu de crezut: în opinia lui, prin canalul de la sud puteau trece doar opt sau nouă nave, ceea ce este imposibil. Astăzi, lăţimea este de peste un kilometru şi acum douăzeci şi cinci de secole situaţia trebuie să fi fost mai mult sau mai puţin aceeaşi.

Spartanii erau nevoiţi, prin urmare, să încerce o blocare a golfului, plasându-se pe cele două canale din nordul şi din sudul insulei Sfacteria, după care să debarce pe continent pornind de acolo atacul asupra fortăreţei. O altă escadră navală aflată sub comanda lui Brasidas, un ofiţer care va deveni mai târziu foarte cunoscut, va încerca să debarce pe partea dinspre larg. Dar, datorită barierei de stânci de la mal, atenienii cu numai câţiva zeci de hopliţi au reuşit să-i împiedice. Însuşi Brasidas a fost rănit destul de grav şi, pierzându-şi cunoştinţa, a scăpat din mână scutul care a ajuns în mâinile inamicilor, o ruşine cumplită pentru un spartan, devenită emblematică datorită versurilor batjocoritoare ale lui Arhiloh care scria:

> *În clipa asta unul dintre atenieni se-mpăunează cu scutul meu arma mea credincioasă pe care am lăsat-o fără să vreau în dosul unei tufe. Dar ce-mi fac eu atâtea griji pentru un scut? Ducă-se naibii! Ce, nu pot să-mi cumpăr altul la fel de bun?*

Demostene a trimis una dintre corăbiile sale la Zakyntos ca să ceară ajutor şi flota ateniană a sosit în mare grabă: a atacat flota inamică, a pus-o pe fugă şi, nimicind garnizoana spartană de pe insula Sfacteria, a pătruns în rada portului. Acolo se aflau

alte nave peloponesiace trase pe mal şi fără echipaje, aşa că atenienii le-au agăţat cu cârlige ca să le tragă în larg. Atunci, spartanii au alergat degrabă şi au început să tragă şi ei de funiile de ancoră ca să nu-şi piardă navele. După un îndelungat– trebuie s-o spunem – tras de frânghii dintr-o parte în alta, atenienii s-au lăsat păgubaşi şi s-au îndepărtat de ţărm, dar au blocat canalul şi au înconjurat insula. Asediatorii deveniseră asediaţi. Şah mat.

În acest moment, spartanii au început tratative pentru un armistiţiu, acceptând să predea corăbiile care le mai rămăseseră în schimbul permisiunii de a-i aproviziona, sub controlul trupelor ateniene, pe soldaţii lor încercuiţi la Sfacteria, cu făină, vin şi carne în cantităţi limitate, adică nişte raţii de supravieţuire. Armistiţiul a rămas în vigoare până când o delegaţie de-a lor, trimisă la Atena, a obţinut semnarea unui tratat de pace. Solii veniseră, desigur, cu mandatul de a obţine pacea chiar şi cu un preţ foarte ridicat: pentru conducerea spartană, viaţa soldaţilor săi prinşi în cursă la Sfacteria era nespus de preţioasă. La numai cincizeci de ani după masacrul de la Termopile, sacrificarea unui număr de vieţi mult mai mic decât al acelor faimoşi trei sute probabil că apărea ca fiind foarte gravă, ceea ce ne arată cât de dificilă era pentru Sparta problema demografică.

Cleon n-a făcut altceva decât să mărească miza, gândindu-se că, dacă i-ar fi capturat de vii pe soldaţii din Sfacteria, prestigiul său ar fi crescut foarte mult şi ar fi putut impune condiţii de pace şi mai favorabile pentru Atena. A cerut, nici mai mult nici mai puţin, ca garnizoana spartană de pe insulă să se predea, dezarmată, pentru a fi dusă la Atena ca garanţie şi, în plus, ca spartanii să-i predea Niseea, portul Megara din golful Saronic, Peges, Troezene şi Ahaia pe care Atena le pierduse în urma înfrângerilor suferite în timpul războiului. Erau nişte condiţii absurde şi totuşi spartanii au

acceptat să continue tratativele, dar au cerut o comisie bilaterală restrânsă pentru a discuta diferitele puncte ale acordului. Cu alte cuvinte, voiau să fie păstrat secretul asupra dezbaterilor privind un tratat în care moneda de schimb erau comunităţi întregi şi state care avuseseră încredere să intre sub protecţia lor în cursul războiului: cel puţin, dacă tratativele nu le-ar fi fost favorabile, un adevăr atât de stânjenitor ar fi rămas ascuns.

Cleon i-a acuzat că umblă să-şi găsească subterfugii, că nu vor să discute lucrurile pe faţă, înaintea Adunării.

Era prea mult: spartanii s-au întors furioşi la Pilos şi au reluat ostilităţile, declanşând atacuri după atacuri asupra fortăreţelor de pe promontoriu. Dinspre partea lor, atenienii au trimis alte douăzeci de corăbii, aducând la şaptezeci numărul celor implicate în operaţiuni de război. Ziua, două dintre ele patrulau pe coasta de est şi pe cea de vest a Sfacteriei, navigând în sens contrar, noaptea, toate cele şaptezeci se aşezau în jurul insulei. Doar atunci când marea era agitată rămâneau la ancoră de-a lungul coastei răsăritene. În asemenea condiţii, însă, iloţii, atraşi de promisiunea libertăţii şi a câştigurilor, debarcau pe insulă, profitând de faptul că navele ateniene nu reuşeau să-i descopere, aducând vin, pâine, brânză sau chiar traversau înot golful ori unul dintre canale trăgând după ei burdufuri pline cu mâncare.

Situaţia s-a tărăgănat aşa mult timp, pentru că, evident, comandanţii atenieni calculaseră că garnizoana din Sfacteria, fără apă şi fără alimente, trăind într-un loc sălbatic, bând din apa sărată a mării, nu va putea rezista prea mult timp. Şi pentru atenieni condiţiile erau grele: singura sursă de apă dulce se afla în stâncile de la Pilos, pe promontoriu şi aprovizionarea în acel loc greu accesibil era aproape imposibilă. În plus, se strica şi vremea: dacă insula nu cădea înainte de sosirea iernii, flota nu mai putea fi aprovizionată pe mare, lucru deja

destul de dificil pe vreme favorabilă. Se ajunsese la un punct mort şi Cleon se afla în dificultate: pentru că ceruse prea mult, acum risca să piardă totul. L-a acuzat pe Nicias, comandantul forţelor de la Pilos, de incapacitate şi lipsă de iniţiativă. Nicias, chemat la judecată, a descris dificultăţile uriaşe în care trebuia să acţioneze şi l-a provocat pe Cleon să cucerească el insula aceea blestemată dacă era în stare de aceasta.

Cleon a acceptat provocarea şi a cerut să-i fie încredinţată comanda operaţiunilor, dar a fost suficient de prudent să se asocieze la comandă cu Demostene care se afla deja acolo şi, îndată ce întăririle au fost pregătite, s-a îndreptat către golful Navarinos.

În acest timp, Demostene era îngrijorat pentru că mantia deasă de păduri de pe insulă adăpostea inamicul: nu se ştia câţi erau şi, deşi făcuse un calcul asupra raţiilor de supravieţuire care fuseseră acceptate prin armistiţiu, nu avea deloc idee nici despre numărul, nici despre poziţiile pe care le ocupa inamicul. Asta până când, într-o zi, câţiva dintre soldaţii atenieni plecaţi în cercetare pe insulă, în timp ce-şi pregăteau mâncarea au dat foc fără să vrea vegetaţiei şi, din cauza vântului puternic, întreaga pădure s-a transformat într-un rug imens. Când incendiul s-a stins, situaţia s-a limpezit: erau două mici forturi, unul la nord şi unul la sud, iar spartanii erau mai mulţi decât se aşteptau asediatorii. Între timp a sosit Cleon şi a dat eroicilor apărători ai Sfacteriei un ultimatum: predarea imediată şi fără condiţii. Evident, n-a obţinut decât un refuz. Nu mai rămânea decât soluţia unui atac decisiv. În aceeaşi noapte, Demostene a debarcat un „comando” de cercetaşi înarmaţi uşor, trupe speciale care se aruncau în luptă experimental în acei ani.

Aceştia s-au târât sub protecţia întunericului până când au ajuns la fortul care apăra partea de sud şi, înainte de ivirea zorilor, au năvălit peste

apărători: spartanii, vreo treizeci cu toţii, au fost ucişi înainte de a avea timp să ia armele în mâini. Imediat după aceea, Demostene a dat ordin de debarcare tuturor oamenilor de care dispunea şi chiar echipajelor de pe nave, i-a împărţit în grupuri mici şi i-a aşezat pe toate înălţimile din zonă. Au atacat apoi fortul cel mai mare, cel care apăra partea dinspre nord.

Spartanii, aflaţi sub comanda unui ofiţer viteaz, pe nume Epitadas, s-au apărat ca nişte lei, în formaţie compactă, atacând şi retrăgându-se fără încetare. Dar duşmanii îi loveau din toate părţile, cu săgeţi, suliţe şi bolovani, ore întregi, decimându-i încetul cu încetul, fără a accepta niciodată o luptă deschisă, până când cei care mai erau în viaţă, istoviţi, plini de sânge, acoperiţi de funingine şi de sudoare s-au trezit înconjuraţi. Comandantul lor deja murise.

Demoralizaţi, distruşi psihic şi fizic, puţinii supravieţuitori au cerut să intre în contact cu comandanţii lor de pe uscat. Li s-a răspuns că trebuia să ia ei înşişi o decizie, cu condiţia să nu fi comis fapte ruşinoase; gândindu-se că, într-un asemenea moment, faptul că-şi salvau viaţa după ce fuseseră învinşi categoric nu era un lucru dezonorant, au făcut ceea ce niciodată în trecut hopliţii spartani nu făcuseră: s-au predat, lăsând să le cadă pe jos scuturile şi ridicând mâinile, aşa cum se face şi astăzi în semn de capitulare. Două sute nouăzeci şi doi de hopliţi, din care o sută douăzeci spartani, au fost capturaţi vii, pentru prima oară în istorie şi în memoria umană. Luase sfârşit o acţiune militară foarte originală în care combatanţii jucaseră totul pe o carte şi fuseseră folosite tactici de luptă abia atunci experimentate, schimbând profund modul de a purta războiul.

Cele întâmplate au făcut o mare impresie, dar spartanii au refuzat să ducă tratative pentru o răscumpărare a prizonierilor. Armata de uscat a

plecat, lăsând oraşul Pilos în mâinile atenienilor şi în anul acela spartanii nu au mai invadat Atica.

Au mai trecut doi ani, cu succese şi cu înfrângeri de ambele părţi. Atenienii au mai întreprins acţiuni militare în Sicilia şi în Grecia, au ocupat portul răsăritean al Megarei – cel care dădea înspre golful Saronic – obligând garnizoana peloponesiacă să se predea. Pe la 424, spartanii au creat o diversiune surprinzătoare, trimiţând un corp de armată în peninsula calcidică, punându-l sub comanda lui Brasidas, cel mai curajos şi mai inteligent dintre comandanţii spartani din vremea aceea. Printr-un atac fulgerător, el a reuşit să cucerească Amfipoli fără ca escadra ateniană, aflată la ancoră în portul Tassos şi sub comanda lui Tucidide din Oloros, să-l poată împiedica. Ofiţerul atenian (şi sursa noastră de informaţii) a reuşit doar să împiedice căderea oraşului Eion în mâinile inamicului. Rechemat în patrie şi judecat, Tucidide a fost condamnat la douăzeci de ani de exil şi tocmai acel exil a dus la cea mai mare operă istorică a antichităţii.

La Amfipoli, Brasidas s-a comportat omenos, lăsându-i pe locuitori să aleagă între a pleca în termen de cinci zile sau a rămâne, păstrându-şi toate drepturile de locuitor al oraşului. Datorită acestui gest, el a fost amintit ulterior ca un erou şi a primit onoruri deosebite. Succesul lui Brasidas a convins multe alte oraşe din zonă să se împotrivească Atenei care, în anul 422, a ripostat prin trimiterea unui corp de armată sub comanda lui Cleon. Cele două armate s-au înfruntat sub zidurile cetăţii Amfipoli şi atenienii au fost înfrânţi. Cleon a murit, dar, în cursul aceleiaşi bătălii şi-a pierdut viaţa şi Brasidas, prin ironia sorţii unul dintre puţinii căzuţi care au fost plânşi de spartani. Dispariţia celor doi principali adversari, senzaţia de extenuare şi de descurajare după zece ani de război neîntrerupt, i-au convins pe combatanţi să dorească pacea. A fost semnat un

tratat cu durata de cincizeci de ani pe bază de *status quo.* Fiecare dintre părţi a înapoiat celeilalte cuceririle făcute în timpul luptelor. Trecuseră zece ani de conflict sângeros, distrugător, fără ca vreunul dintre adversari să câştige ceva.

18 noiembrie 1999

În sfârşit l-am putut revedea pe Kostas după luni întregi în care am vorbit doar la telefon. Nu a fost plăcut, era evident că demnitatea îl împiedica să se plângă sau să mă amărască şi pe mine cu problemele lui. Am ajutat-o pe fata kosovară să-i facă baie, o treabă deloc uşoară, dar, oricum, tot mi-a făcut plăcere. Mi se părea că providenţa sau destinul, oricum am vrea să-i spunem, mi-a îngăduit să-l pot spăla pe tatăl meu care nu mai este printre noi, să-i mai fac un ultim serviciu.

L-am făcut un masaj cu alcool şi, după aceea, cu o cremă preparată de fată după o reţetă ilirică de-a sa. L-am pieptănat şi l-am parfumat, după care l-am îmbrăcat cu o pijama curată, cu buzunare din mătase albastră, cea care îi plăcea cel mai mult. Apoi, cafeaua şi ţigara. Luciditatea lui este impresionantă: dacă restul organismului ar fi la fel ca mintea, ar putea merge din nou pe bicicletă.

— Mi-a făcut rău să ascult ultimul tău capitol, îmi spune.

— Îmi închipuiam eu. Mi-a făcut rău şi mie când l-am scris. Ştii cum sunt eu, nu reuşesc să mă detaşez complet.

— Dacă-i vorba despre asta, nu reuşea să facă asta nici Tucidide: îl favorizează pe Pericle, îi este simpatic Nicias şi are ceva împotriva lui Cleon.

— Tucidide este convins că demagogi ca acest Cleon au adus Atena la ruină şi nu pot spune că nu are oarecare dreptate.

— Dar ce, Pericle nu? El a fost acela care a declanşat războiul Peloponesului. Spartanii au încercat din răsputeri să-l evite.

— Nu trebuie să uiţi că Pericle nu este un tiran şi nici măcar un şef de guvern: sigur, a făcut tot ce a putut pentru ca toate cererile lui să fie adoptate de Adunare, dar, până la urmă, tot poporul avea

ultimul cuvânt. Cu siguranţă, Pericle se gândea că problema Spartei trebuia rezolvată o dată pentru totdeauna. Dar războiul este ceva normal pentru greci şi tot aşa este şi pentru atenieni. Nimic nu era mai normal şi se poate spune că a existat cel puţin un război în fiecare an. Noi vedem lucrurile acestea după ce ele s-au întâmplat: pentru noi este „războiul Peloponesului", la fel cum am spune „Primul" sau „al Doilea război mondial". Dar Pericle nu avea de unde să ştie că provoca războiul Peloponesului: pentru el era un conflict ca multe altele, modul cel mai direct şi mai eficient de a rezolva o problemă de politică externă şi de relaţii internaţionale. Şi nu ştim ce ar fi făcut dacă ar mai fi trăit: poate că i-ar fi pus capăt, poate că şi-ar fi făcut anumite calcule… Dar, de fapt, nu se poate spune nimic precis, istoria nu se poate scrie cu „dacă" şi cu „dar". Sigur este că, în realitate, Cleon ar fi putut determina sfârşitul războiului mult mai devreme şi mai avantajos; în schimb, la sfârşit s-a năruit totul… A întins prea mult coarda.

— Ceea ce nu reuşesc să înţeleg este cum se face că în antichitate rolurile s-au inversat: democraţi ca atenienii sunt dornici de război, iar conservatori oligarhici ca spartanii caută mereu pacea. Cum se explică acest lucru?

— După părerea mea se explică aşa cum au făcut-o sofiştii care îţi sunt atât de simpatici: oamenii fac ceea ce le convine, ideologia nu contează. Cu alte cuvinte, pentru atenieni, războiul însemna salarii plătite vâslaşilor din flotă, comenzi pentru şantierele navale, pentru fabricanţii de arme şi pentru furnizorii de alimente, aur curat pentru negustorii de sclavi, pământuri primite gratis în coloniile militare în detrimentul locuitorilor autohtoni. La urma urmelor, atât timp cât Imperiul plătea toate cheltuielile, războiul era o afacere. În ce-i priveşte pe spartani, nu cred că erau pacifişti din bunătate

sufletească: pentru ei războiul era doar un necaz, mai mult, cel mai mare necaz posibil.

— Dar ei nu făceau altceva decât să se antreneze pentru luptă, încă din copilărie, dacă-mi aduc eu bine aminte.

— Tocmai de aceea. Cunoşteau mai bine decât oricine altcineva ce înseamnă lupta. Dar aveau, mai ales, o problemă demografică: clasa cetăţenilor-războinici era cu număr limitat şi, în plus, doar cel care avea o bucată de pământ îşi putea permite să plătească banii pentru masa în comun, întreţinerea proprie, arme şi câte altele. De aceea se făcea un control riguros al naşterilor pentru ca pământul părinţilor să nu se împartă la prea mulţi copii aducându-i astfel pe aceştia, pe parcursul câtorva generaţii, în stare de sărăcie. Războiul însemna o slăbire a castei războinicilor şi, prin urmare, pe termen lung, oraşul era ameninţat cu moartea. Erau obsedaţi de problema demografică: cunoşti povestea partenilor?

— Cred că nu.

— S-a întâmplat în vremea războaielor mesenice, la sfârşitul secolului al VII-lea: războinicii lipseau de acasă atât de mulţi ani încât eforii s-au temut că naşterile vor scădea prea mult, aşa că i-au ales pe tinerii cei mai zdraveni şi i-au trimis acasă în permisie cu o sarcină precisă: să le lase însărcinate pe toate fecioarele din cetate, lucru pe care ei l-au făcut în cel mai conştiincios mod posibil. După cum ştii, tinerii spartani erau foarte disciplinaţi.

— Ce spui? Aia chiar că a fost o misiune atrăgătoare.

— Şi totuşi, când s-au făcut mari, copiii aceia „ai fecioarelor”, parteni li se spunea, nu puteau deveni cetăţeni pentru că nu erau legitimi. Astfel că, mai întâi, au încercat să dea o lovitură de stat, după care, fiind descoperiţi, au fugit în Italia unde au întemeiat oraşul Taranto. Cel puţin, aşa spune legenda.

Kostas zâmbeşte cu o expresie şireată. O discuţie despre sex îi face întotdeauna plăcere şi mai uită puţin de necazurile lui. Dar oboseşte repede şi conversaţia noastră nu mai poate dura mult.

I-am spus fetei că poate să plece. Ne uităm puţin la televizor, apoi îi voi pregăti supa pentru cină şi, după aceea, îl voi culca. Lucrul acesta nu-i deloc greu, trupul său este uşor ca un fulg.

X
ALCIBIADE

Rămânem stupefiaţi când aflăm câtă energie fizică, psihică şi economică au cheltuit atenienii în primii zece ani de război, într-o situaţie pe care noi cu greu ne-o putem imagina. Dacă sicriele care se întorceau din Vietnam în anii ’ 70 au determinat în America o reacţie atât de puternică încât în numai câteva luni războiul s-a încheiat, trebuie să luăm în considerare cu cât a fost mai puternic impactul durerii cauzate de pierderile umane într-un oraş în care oamenii se cunoşteau cu toţii între ei, în care veştile se transmiteau prin viu grai, în care funeraliile erau oficiate în public şi oamenii puteau vedea urnele care conţineau un pumn de cenuşă, atât cât mai rămânea din tinerii puternici şi cu trup musculos, plini de viaţă şi de energie, aceiaşi pe care îi văzuseră în gimnazii şi în palestre sau fuseseră înfăţişaţi în sculpturile care le împodobeau templele. Câteodată vedeau trupurile ciopârţite de răni şi ascultau povestirile supravieţuitorilor, îi vedeau pe cei mutilaţi umblând pe străzi şi arătând tuturor semnele durerii şi ale suferinţelor îndurate pe mare sau pe câmpul de luptă. Şi vedeau, în cortegiile funebre, coşciugele goale ale celor dispăruți în luptă.

În oraşul acela nu exista un guvern care să păstreze vreun secret, nu erau mijloace de comunicare pentru a mai îndulci veştile de pe front: totul se discuta şi se aprecia la lumina zilei în şedinţele Adunării. Şi în acele şedinţe poporul a continuat să voteze pentru război timp de zece ani lungi. Din mândrie, din încăpăţânare, din lăcomie de terenuri şi de pradă, din dorinţa de răzbunare şi, în fond, din convingerea că erau cu toţii răspunzători pentru ceea ce avea să se întâmple.

Războaiele antice dintre comunităţi relativ mici deveneau foarte curând chestiuni personale: răzbunările şi represiunile creau un cerc vicios pe care doar epuizarea totală a resurselor îl putea întrerupe.

Succesiunea continuă de răscoale şi de represiuni, de atacuri şi contraatacuri, alocarea neîntreruptă de sume uriaşe pentru fabricarea de noi arme, nave, maşini de asediu, devastarea unor proprietăţi private, a ogoarelor şi a fermelor, confiscările de animale, totul trebuia să creeze un climat de tensiune permanentă şi de nelinişte, cel puţin în rândul claselor sociale care-şi puteau permite să gândească.

O asemenea rezistenţă, chiar şi numai din punct de vedere economic, n-ar putea fi explicată fără structura ligii navale care aducea în convoaie continue provizii din statele membre către puterea hegemonă, provizii care soseau pe căi maritime păzite cu străşnicie de marina de război ateniană. Ultima parte a acestui traseu al aprovizionării trecea prin sistemul fortificat al portului şi al Zidurilor Lungi care era, de fapt, inexpugnabil.

De partea cealaltă, liga adversară nu avea nici o posibilitate de a întrerupe acel flux, pentru că nu putea lovi separat statele membre. Cel mult putea încerca să le convingă, aşa cum a şi făcut, să se revolte, dar, după aceea, nu avea mijloacele necesare pentru a susţine aceste mişcări şi era nevoită să asiste neputincioasă la riposta nemiloasă a forţelor armate ateniene. Doar Amfipolis a constituit o excepţie, dar aceasta pentru că Brasidas a reuşit să ajungă pe uscat în peninsula calcidică, să traverseze Tesalia, oficial aliată a atenienilor, apelând fie la ameninţarea fizică a armatei sale, fie la contacte diplomatice cu personalităţi aristocrate şi oligarhice care nutreau o veche simpatie pentru Sparta.

Au existat şi încercări de a-i implica şi pe persani prin mai multe misiuni secrete. Unul dintre

răspunsurile persanilor a fost interceptat de atenieni în 425 cu rezultate care puteau stârni de-a dreptul hohote de râs. Un comandant atenian, un oarecare Aristide, însărcinat cu colectarea tributurilor de la aliaţi, a capturat la Eion, la gura de vărsare a râului Strimon, o corabie care avea la bord un trimis persan pe nume Artafemes, trimis la Sparta de Marele Rege. Omul avea la el documente scrise cu caractere cuneiforme, ele fiind, aproape sigur, doar o măsură de prevedere pentru a ascunde adevăratul mesaj. Atât curierul, cât şi scrisorile au fost duşi la Atena unde documentele au fost traduse şi citite. În ele, regele le spunea, printre altele, spartanilor că nu înţelegea ce doreau de la el pentru că, din mulţimea de soli pe care-i trimiseseră, niciunul nu prezenta cereri la fel cu ceilalţi. Aşadar, dacă voiau să-i spună limpede ceva, trebuiau să-i trimită reprezentanţi împreună cu solul său.

Probabil că atenienii au râs cu poftă de cele citite în scrisoarea aceea din care spartanii apăreau ca nişte proşti, aşa cum erau înfăţişaţi în glume şi în comedii, dar s-au folosit de ocazie trimiţând ei o solie la Efes, împreună cu ambasadorul persan, probabil cu propuneri fanteziste, dar când aceasta a ajuns la destinaţie a aflat că regele Artaxerxes murise, astfel încât atenienii s-au întors acasă fără să fi obţinut nimic.

***

Cum se trăia la Atena în timpul războiului? Care era nivelul de viaţă în casele atenienilor? Poate că, măcar din punct de vedere economic, în traiul lor n-ar fi trebuit să fie prea mari privaţiuni: marina militară reuşea să menţină deschise rutele pentru exportul produselor de artizanat atic şi, în plus, salariile acordate vâslaşilor de pe nave, lucrătorilor de pe şantierele navale din Pireu şi, de asemenea, celor care produceau arme probabil că menţinea un nivel de trai destul de bun, ceea ce explică şi lipsa unor glasuri care să se ridice împotriva războiului,

făcând abstracţie de cele provenite din rândul conservatorilor care îşi păstraseră punctul de vedere politic conform căruia o înţelegere cu Sparta ar fi fost o soluţie mai bună. Unul dintre aceştia din urmă, Nicias, a fost acela care, în cele din urmă, a negociat pacea cu Sparta şi cu liga peloponesiacă şi i-a convins pe concetăţenii săi să-i repatrieze fără nici o răscumpărare pe cei două sute nouăzeci şi doi de hopliţi spartani luaţi prizonieri de Demostene la Sfacteria.

Un discurs al lui Licias, compus pentru un client acuzat de omucidere, ne oferă posibilitatea de a arunca o privire indiscretă în spatele pereţilor unei case ateniene din vremea aceea şi impresia noastră este că viaţa, sub toate aspectele sale, chiar şi sub acelea, ca să spunem aşa, demne de pana unui Bocaccio, continua cam la fel ca înainte. Poveştile în această privinţă sunt curioase şi, în acelaşi timp, picante: un ţăran pe nume Eufiletos se întoarce de pe câmp şi de el se apropie o bătrână care îi dezvăluie că soţia sa are un amant. Acesta, un fustangiu de profesie (astăzi ar fi totuna cu un playboy), se numea Eratostene (prin nume şi prin fapte „puterea iubirii”) şi era iubitul stăpânei sale care, văzând că vizitele lui deveneau din ce în ce mai rare, începuse să-l urmărească peste tot şi astfel a descoperit că el se ducea mereu la soţia lui Eufiletos. Bărbatul o cucerise pur şi simplu prin scris: Eratostene pusese ochii pe frumoasa femeie în timp ce ea lua parte la funeraliile soacrei sale (funeraliile şi căsătoriile erau, în afară de sărbătorile religioase, cam singurele ocazii în care o femeie de condiţie liberă – ironie a cuvintelor! — să iasă dintre pereţii domiciliului conjugal) şi începuse s-o urmărească pe sclava pe care ea o trimitea să facă târguieli, începuse în felul acesta să-i trimită femeii bilete în care îi cerea insistent o întâlnire, iar ea, până la urmă, cedase.

Eufiletos nu reuşeşte să înţeleagă cum de aveau loc aceste întâlniri şi bătrâna îl sfătuieşte s-o ia la

întrebări pe sclava care făcea cumpărăturile pentru că aceea ştia totul. Şi sclava îi mărturiseşte cum stăteau lucrurile. Cei doi soţi aveau un copil încă sugar care dormea cu ea la parter în timp ce stăpâna dormea împreună cu soţul ei la etaj. Când venea amantul, ea îl pişcă zdravăn pe copilaş care se trezea şi începea să plângă de durere. Atunci, Eufiletos (după cum a recunoscut el însuşi în faţa juriului) o trimitea pe soţia sa jos ca să-l alăpteze şi să-l culce la loc. Femeia se prefăcea că nu voia să se ducă, făcea pe geloasa, spunea că îi era teamă ca, în lipsa ei, soţul să n-o ia în patul conjugal pe sclavă. Soţul insista, sărmanul încornorat, s-o trimită în braţele amantului!

Aflând de toate acestea, Eufiletos a stat la pândă şi, când Eratostene a intrat, l-a aşteptat să se simtă bine, după care a năvălit în încăpere însoţit de un grup de prieteni cu torţe, surprinzându-l asupra faptului şi, după ce a pronunţat cuvintele rituale, conform dreptului pe care i-l dădea legea, l-a legat de un stâlp şi l-a ucis.

Cei din familia mortului l-au dat în judecată susţinând că, de fapt, Eufiletos îl atrăsese în casă prin viclenie pe rivalul său ca să-l ucidă, aşa că solicitau să fie condamnat şi obligat să plătească o despăgubire însemnată pentru pierderea rudei lor.

Nu ştim cum s-a încheiat procesul şi cui i-a dat dreptate juriul, dar nu ne este prea greu să presupunem că strălucitul discurs pregătit de Lisias cu abilitatea lui recunoscută a produs efectul scontat în favoarea clientului său. Nouă nu ne rămâne decât prezentarea unui episod hazliu încheiat tragic, dar el este preţios pentru că ne face să înţelegem cum se trăia între pereţii caselor private. Un amănunt interesant: Eufiletos începuse să aibă şi el unele bănuieli când observase să soţia sa începuse din nou să se machieze, chiar dacă nu se încheiase perioada de doliu.

Nu mai puţin preţioase sunt pentru noi comediile lui Aristofan care aduc pe scenă sub

formă de satiră fie contradicţiile, fie locurile comune ale vieţii politice ateniene. Am văzut deja că el pune izbucnirea războiului din Pelopones pe seama unei întâmplări cu femei uşuratice, dar ştim că el a mers chiar mai departe. Una dintre comediile care nu ne-a parvenit, *Babilonienii,* îi înfăţişa pe aliaţii Atenei în cor, ca sclavi ai unui *demos*, adică ai poporului atenian. Se pare că aceasta şi alte scene în care era atacat făţiş Cleon i-au adus autorului o reclamaţie şi un protest din partea destinatarului acestor săgeţi, măsuri evident insuficiente pentru a-i închide gura. Atât prin *Acamienii* cât şi prin *Ţăranii* (care nu s-a păstrat) el a pus în scenă, între 425 şi 424, două comedii pacifiste, anticipând, evident, soluţiile politice. Dacă luăm în considerare faptul că *Ahamienii* a fost considerată drept cea mai bună, semnificaţia comediei capătă o şi mai mare valoare. Personajul principal este Diceopolis, un orăşean care, sătul de război, îşi pune în cap să trateze el o pace separată cu spartanii, în numele copiilor şi al soţiei sale. Monologul rostit de el în timp ce aşteaptă să apară în faţa Adunării, pe colina Pnice, ca să-şi expună motivele este de un ridicol absolut:

> *Şi io sunt totuşi primul care vine la locul Adunării şi stau jos: şi, din moment ce sunt singur, bodogănesc ceva, casc, mă întind, trag câteva vânturi, mă plictisesc, fac tot felul de desene prin ţărână, mă trag de păr... dar astăzi am venit aici hotărât să strig, să nu-i las pe ceilalţi să vorbească, să-i înjur pe oratori dacă vreunul dintre ei vorbeşte despre altceva în loc de pace!*

Şi iată că intră pritanii, şedinţa începe şi, prin glasul lui Diceopolis, Aristofan îl atacă pe liderul democraţilor radicali spunând ceea ce gândeşte despre ei, fără ocolişuri: unul dintre ambasadorii

pe care atenienii i-au trimis la Marele Rege ca să ceară sprijin economic pentru continuarea războiului, vrând să se justifice pentru faptul că luni întregi mâncase şi băuse pe cheltuiala contribuabililor, apelează la mentalitatea şi la obiceiurile persanilor:

Ambasadorul: Motivul este că barbarii îi consideră ca oameni de seamă doar pe aceia care sunt în stare să mănânce şi să bea până crapă.
Diceopolis: Noi, însă, îi considerăm nişte mâncăi şi nişte beţivi!

Şi, în acelaşi mod, Aristofan îşi bate joc de tentativele făcute de politicieni ca să capete de la persani bani pentru război: evident, se referă la misiunea lui Artafemes care n-a dus la niciun rezultat:

Ambasadorul: Hai, Pseudoartabanos, spune-le atenienilor ce trebuia să le transmiţi din partea regelui tău.
Pseudoartabanos: I-arta-name-xarxana pissona satra.
Ambasadorul: Aţi priceput ce-a spus?
Diceopolis: Nu, pe Apollo, io n-am înţeles nimic.
Ambasadorul: Spune că regele vă va trimite aur. Hai, spune-le clar, cu voce tare.
Pseudoartabanos: Nu pupaţi voi aur, greci tâmpiţi ce sunteţi!
Diceopolis: Vai de mine, cât a fost de limpede acum!

Ne aflăm aici în faţa unei situaţii curioase şi greu de înţeles pentru omul de astăzi: un intelectual conservator ca Aristofan se face interpretul unor sentimente pacifiste şi-i atacă prin

avalanşa aceasta de ironii pe liderii democraţi radicali susţinători ai războiului. Dar nu trebuie să uităm că în acel sentiment pacifist joacă un rol şi simpatia unor cercuri faţă de Sparta, pe urmele tradiţiei care-l avusese ca erou principal pe Cimon şi acum aparţinea unor oameni ca Nicias, negociatorul păcii din 421.

Pace care s-a dovedit a fi din cale-afară de şubredă. În primul rând pentru că unii membri ai ligii peloponesiace (corintieni, tebani, megarezi, eleini) nu o semnaseră şi apoi pentru că spartanii nu au înapoiat cetăţile pe care Brasidas le ocupase în peninsula calcidică, motiv pentru care atenienii, ca represalii, şi-au menţinut capul de pod de la Pilos, în Mesenia. A urmat o perioadă de mare confuzie în care s-au format şi s-au destrămat continuu alianţe şi înţelegeri, într-o atmosferă de nelinişte şi de teamă pentru o posibilă reluare a războiului ca şi de grija oamenilor de a nu fi surprinşi nepregătiţi.

Între timp, pe scena politică ateniană s-a afirmat un nou personaj, Alcibiade, nepot al lui Pericle, elev al lui Socrate, fermecător prin frumuseţe, comportare lipsită de prejudecăţi, maniera în care apărea în public, grija pentru haine şi, în general pentru aspectul fizic. Era orfan şi a crescut sub tutela unchiului său, dar a devenit foarte repede total independent. A fugit de acasă pe când era foarte tânăr şi a trăit împreună cu unul dintre iubiţii săi: simţea, evident, nevoia unei îndrumări paterne care în societatea acelor vremuri era greu de obţinut altfel şi probabil că unchiul său, Pericle, era prea ocupat cu treburile de stat ca să se mai ocupe şi de el. O întâmplare relatată de Plutarh este semnificativă: o dată, Alcibiade a cerut să fie primit de Pericle, dar unchiul său i-a trimis vorbă prin secretar că nu avea timp pentru că trebuia să pregătească un raport asupra cheltuielilor care trebuia prezentat atenienilor. Alcibiade i-a transmis că ar fi fost mai bine să nu prezinte niciun fel de

raport. Tocmai asupra acestui răspuns al său se concentrează atenţia sursei noastre de informaţie pentru a scoate în evidenţă totala sa lipsă de prejudecăţi, dar pentru noi este mai interesantă prima parte a acestei întâmplări unde vedem că unchiul, ocupat cu treburi de stat, nu avea timp şi pentru el. Atât acest fapt, cât şi alte întâmplări ulterioare povestite de sursele noastre de informaţii ne fac să înţelegem că Alcibiade simţea o nevoie aproape maniacală de a se afla în centrul atenţiei, o atitudine care ar putea explica multe dintre faptele sale ca adult, inclusiv acelea care au produs pentru el şi pentru patria sa consecinţe dezastruoase.

A fost tânărul cel mai curtat din oraş şi bărbaţi dintre cei mai bogaţi şi mai influenţi se întreceau în a-i face cele mai scumpe cadouri pentru a se bucura de graţiile sale, dar el a fost fascinat – spune Plutarh – numai de Socrate pentru că acesta vorbea cu el cu scopul de a-l educa în spiritul cinstei şi al virtuţii, nu doar pentru a avea cu el o relaţie amoroasă. După cât se ştie, a fost primul care a pus să fie retezată coada unui câine de rasă care costase mai mult de un talant şi despre acest lucru a vorbit întregul oraş. Gestul a fost considerat o extravaganţă, dar nu era vorba decât despre o operaţie estetică, operaţie care este banală pentru chinofilii de azi, în special pentru rasele de luptă ca Dobermann, Rotweiler şi ciobăneşti în general, aşa cum probabil că era câinele lui Alcibiade. Mantia sa cu trenă a devenit o modă, iar verva sa oratorică s-a impus într-o manieră categorică, în ciuda *r*-ului său graseiat, pe care-l menţionează toate sursele de informaţii. El a fost acela care a convins Adunarea să încheie o alianţă defensivă cu Argos ştiind foarte bine că locuitorii acestei cetăţi erau pe cale să intre în conflict cu spartanii şi că aceasta însemna să le trimită în ajutor trupe ateniene. Lucru care s-a întâmplat exact aşa în 418. Coaliţia, din care au făcut parte şi alte oraşe, a fost învinsă într-o bătălie sângeroasă

la Mantineea şi atenienii au ripostat, poate chiar instigaţi de Alcibiade, atacând la doi ani după aceea Melos, o insuliţă lipsită de apărare care, fiind colonie spartană la fel ca Teras (actuala Santorini), nu acceptase să adere la liga din Delos.

Discuţiile dintre locuitorii din Melos şi atenieni, reprodusă de Tucidide, cu siguranţă nu corespunde exact cu ceea ce şi-au spus în realitate, dar reprezintă unul dintre cele mai aspre acte de acuzare la adresa nemilosului imperialism atenian din perioada aceea şi evocarea cea mai înduioşătoare a unei minuscule comunităţi care se expune pericolului unei distrugeri totale, doar pentru a-şi păstra intacte onoarea şi libertatea.

În discursul ambasadorilor atenieni nu există cuvinte goale sau aluzii vagi: „Noi suntem siguri, şi v-o spunem vouă, ca persoane informate ce sunteţi, că între principiile umane, dreptul este recunoscut ca urmare a unei poziţii egale pentru cele două părţi, în timp ce acela care este mai puternic face ceea ce poate, iar cel care este mai slab cedează”. Şi insistă asupra necesităţii ca locuitorii din Melos să ia decizia cea mai utilă pentru ei.

Urmează un schimb rapid de replici în cadrul căruia iese în evidenţă într-un mod impresionant hotărârea celui mai puternic de a se impune. Locuitorii din Melos întreabă: „Şi cum ne-ar putea fi folositor nouă faptul că suntem sclavii voştri, la fel cum v-ar fi vouă să ne daţi ordine?”.

La care atenienii răspund: „Pentru că voi ar trebui să vă supuneţi ca să nu aveţi parte de o soartă dintre cele mai îngrozitoare, în timp ce noi, dacă nu v-am distruge, am avea numai de câştigat din asta”.

Locuitorii din Melos propun să se adopte un statut de neutralitate, aşa zicând, „binevoitoare”: „Şi dacă noi, trăind în pace, am fi prieteni şi nu duşmani, fără a fi aliaţi cu niciuna dintre părţi, nu v-ar conveni?”.

„Nu”, răspund atenienii, „pentru că ostilitatea voastră nu este pentru noi la fel de dăunătoare ca prietenia voastră, fiindcă aceasta din urmă ar însemna pentru supuşii noştri un exemplu negativ, un semn al slăbiciunii noastre, în timp ce faptul că suntem urâţi este o dovadă că suntem puternici”.

Locuitorii din Melos răspund că oraşul lor trăieşte liber de şapte sute de ani (cunoşteau, aşadar, foarte bine istoria comunităţii lor încă din vremea în care tradiţia spune că suferiseră invazia dorienilor), ceea înseamnă că zeii i-au ajutat întotdeauna. Dar răspunsul atenienilor este şi mai batjocoritor: „Voi, aşa slabi cum sunteţi, vă puteţi permite să daţi cu zarul o singură dată: nu procedaţi ca atâţia alţi oameni… care trăiesc cu speranţa în ajutoare invizibile, adică în oracole şi preziceri sau în alte lucruri de acest gen care îi chinuie pe oameni cu speranţele lor cu tot”.

În final, locuitorii din Melos au respins cu mândrie varianta supunerii după ce încercaseră prin toate mijloacele să ajungă la un compromis onorabil: atenienii au răspuns asediind oraşul cu armata şi cu flota. După lupte grele, localitatea a fost cucerită, toţi bărbaţii adulţi au fost ucişi, iar femeile şi copiii au fost vânduţi ca sclavi. Apoi, pe insulă s-a instalat o colonie militară ateniană. Ciudat lucru, Sparta nu a intervenit şi nici nu a denunţat tratatul de pace din 421 care, cel puţin pe hârtie, continua să rămână în vigoare; era clar, însă, că acum atenienii nu-l mai ascultau pe moderatul Nicias, ci pe tânărul şi strălucitorul aventurier care purta numele de Alcibiade. Cât despre spartani, pare limpede că ţineau foarte mult la pacea aceea dacă lăsau nepedepsite asemenea atrocităţi.

Şi tot Alcibiade a fost acela care i-a îndemnat pe atenieni să pornească într-o aventură plină de necunoscute, la mai mult de o mie de kilometri de Atica. În Sicilia, cetatea Selinunte atacase Segesta, un oraş de etnie indigenă, aliat al Atenei.

Segestanii au cerut ajutor şi atenienii au hotărât să intervină fiind conştienţi că, în spatele celor din Selinunte se afla Siracuza, cea mai puternică aliată a Spartei. După toate probabilităţile, planul lui Alcibiade era acela de a constitui o coaliţie puternică de cetăţi aliate pentru a izola complet acel oraş inamic după care să-i dea lovitura decisivă, dar, de fapt, visurile sale mergeau mult mai departe. Visa la o serie de cuceriri prin care să extindă imperiul atenian în tot Occidentul, transformând acele ţinuturi îndepărtate într-o sursă de mercenari cu care să se năpustească în valuri nimicitoare asupra Spartei şi a micii sale ligi. Un vis demn de Alexandru care, dacă s-ar fi putut realiza, ar fi schimbat complet destinul omenirii. De fapt, dacă acel plan îndrăzneţ ar fi existat cu adevărat, putea fi realizat de o mare putere democratică şi nu de un suveran asupra unor forţe tribale, aşa cum era Alexandru.

În Occident, Atena putea conta, în afară de Segesta, şi pe vechea sa aliată Leontinoi, ca şi, teoretic, pe Reggio. Probabil că în această perioadă a fost construit minunatul templu care poate fi admirat şi astăzi, intact, la poalele dealului în vârful căruia se înălţa Segesta. Unii cercetători sunt de părere că nu este vorba despre o construcţie neterminată (coloanele nu sunt canelate, nu există frize şi nici urme de statui pe frontoane), ci despre un sanctuar hipetral (sub cerul liber) de rit elimic, realizat din module arhitectonice greceşti. Alţii consideră că templul, început de meşterii atenieni, ar fi rămas neterminat ca urmare a evenimentelor nefavorabile care s-au petrecut ulterior.

Expediţia în Sicilia a început într-o atmosferă de entuziasm a populaţiei care s-a îngrămădit la Pireu ca să asiste la evenimentul solemn al plecării. Marea flotă părea însuşi simbolul gloriei şi puterii Atenei: o sută treizeci şi patru de trireme gata de luptă ridicau ancora într-un vacarm de ordine şi de

strigăte, de imnuri sărbătoreşti, de valuri înspumate, de bubuiturile înfundate ale tobelor care dădeau ritmul loviturilor puternice şi scadate ale miilor şi miilor de vâsle. La pupa marilor corăbii de război (fiecare avea un deplasament de mii de tone, era lungă de patruzeci de metri şi avea un echipaj de o sută şaptezeci şi cinci de oameni) fluturau drapelele cu stemele heraldice multicolore ale comandanţilor, iar la proră străluceau în razele soarelui de amiază armele războinicilor. Căpitanii aduceau ofrande zeului mării, aruncând în valuri cupe de argint pline cu vin. Şi, în timp ce navele defilau ieşind din port una după alta ca să pornească în larg pe urma vasului amiral, bătrânii plângeau emoţionaţi aducându-şi aminte de faptele lor de vitejie din tinereţe, copiii strigau şi alergau de colo-colo, femeile făceau semne de salut către fiii lor care străluceau semeţi pe punte cu toate armele lor, ca nişte zei ai războiului, neştiind în sinea lor dacă aveau să-i mai revadă vreodată.

La bordul navelor se aflau cinci mii de hopliţi şi o mie cinci sute de infanterişti echipaţi uşor, la fel ca aceia care ieşiseră victorioşi la Sfacteria asupra legendarilor luptători lacedemonieni. Corpul expediţionar îi avea drept comandanţi pe Alcibiade, Nicias şi Lamahos. Alcibiade avea un instinct înnăscut de lider, un talent militar ieşit din comun; după cum se va vedea mai târziu, era, dintre cei trei, de departe cel mai motivat. Lamahos era un soldat viteaz, dar lipsit de fantezie. Nicias, temător şi nehotărât, era un adversar declarat al războiului în general, dar poate că se hotărâse să nu-i stea în cale lui Alcibiade, în speranţa că un război în Sicilia va ţine armata ateniană departe de cea spartană, el temându-se de spartani mai mult decât de orice.

Chiar în noaptea dinaintea plecării s-a întâmplat ceva foarte grav: cineva, nu s-a aflat niciodată cine, profitând de întuneric, a mutilat toate statuile lui Dionisos aflate la răspântii şi în pieţele Atenei:

un sacrilegiu foarte grav care a provocat o mare agitaţie în oraş şi a fost interpretat ca un semn foarte rău pentru expediţia care urma să înceapă. Aşa cum am mai spus, aceste mici simboluri erau formate din blocuri paralelipipedice de marmură servind drept piedestal pentru bustul lui Dionisos care avea de obicei un falus uriaş în erecţie. Probabil că tocmai falusurile din marmură au fost ţinta acestei vandalizări; dar ceea ce nouă ni s-ar părea doar o ispravă a unor petrecăreţi ameţiţi de băutură, pentru antici era o faptă nelegiuită pedepsită nici mai mult nici mai puţin decât cu moartea. Multe bănuieli s-au îndreptat imediat asupra lui Alcibiade, cunoscut pentru faptul că nu avea niciun fel de prejudecăţi, bisexual în funcţie de împrejurări, necredincios şi total lipsit de respect faţă de tradiţii.

Se spunea despre el că ar fi profanat, acasă le el, misterele eleusine printr-un fel de parodie (ca şi cum, în zilele noastre, cineva, în locuinţa sa, ar fi organizat o parodie a slujbei bisericeşti, cu diferenţa că un asemenea act nu apare în niciun fel ca un delict pasibil de vreo pedeapsă din partea legilor statului). Nu s-a aflat niciodată ce însemna cu exactitate acea profanare sau parodia misterelor eleusine, poate că a fost doar o şotie sau, eventual, ceva mai mult şi mai grav: unul dintre momentele esenţiale pentru iniţiaţi era primirea aşa numitei *kikeon,* un fel de terci în compoziţia căruia se pare că intra un parazit al grâului şi al cerealelor în general (sanctuarul îi era dedicat Demetrei, Ceres a latinilor), *claviceps purpurea,* cunoscut în Evul Mediu şi ca *ergot ivre,* o ciupercă halucinogenă considerată responsabilă de multe cazuri aparente de posesie diabolică implicând familii întregi şi mănăstiri sau chiar sate întregi. Poate că Alcibiade şi prietenii săi au dorit pur şi simplu să consume acea substanţă în cadrul unui pseudo-ritual (aşa cum s-ar putea întâmpla astăzi la anumite secte

caracterizate prin consumul de droguri sau esoterism).

Fapt este că acuzatorii au început imediat cercetările în vederea unui proces, adunând probe şi mărturii, chiar dacă, pentru moment, s-a considerat că nu era oportun ca Alcibiade să fie arestat, punându-se astfel în pericol expediţia. Este uşor de imaginat cum se putea concentra acesta asupra planurilor strategice cu o asemenea ameninţare deasupra capului.

În orice caz, operaţiunile au început prost: atenienii nu au găsit sprijin pe drum nici la Taranto (care a refuzat chiar să le dea apă de băut), nici la Locri şi nici măcar la Reggio sau Messina. Au pierdut, apoi, un an întreg ca să-şi amenajeze o bază la Catania, ocupată prin forţa armelor, dar când, în cele din urmă, s-au hotărât să treacă la acţiune, siracuzanii avuseseră tot timpul necesar pentru a consolida fortificaţiile şi a face provizii îndestulătoare. În plus, preţioasa fântână sacră a Aretuzei din spatele zidurilor cetăţii le asigura din abundenţă apa potabilă.

Între timp, la Atena s-a ajuns la concluzia că probele şi mărturiile adunate erau suficiente pentru a demara procesul lui Alcibiade: a fost trimisă o corabie oficială, *Salamina,* pentru a-l aduce sub escortă în patrie. În timpul traversării, însă, profitând, probabil, de marea agitată, Alcibiade s-a îndepărtat cu corabia sa şi a debarcat în Pelopones, cerând ospitalitate spartanilor care l-au găzduit cu toată plăcerea.

Chiar în toamna acelui an atenienii au ieşit învingători într-o luptă purtată în câmp deschis cu armata siracuzană, dar acest eveniment nu a fost decisiv. După ce au petrecut perioada de iarnă la Naxos şi la Catania, în primăvara anului următor au reluat în stil mare operaţiunile de război, în timp ce siracuzanii continuau să lucreze de zor la întărirea zidurilor de apărare ale cetăţii, atenianii au reuşit să ocupe printr-o acţiune fulgerătoare de

comando Epipolis, o fortăreaţă care domina oraşul dinspre nord, făcând din ea un punct central pentru a înălţa un sistem de fortificaţii necesare pentru asediul oraşului, construcţie pornind dinspre sud, de la Portul cel Mare, ca să ajungă pe ţărmul mării la nord de promontoriul siracuzan, izolând complet cetatea de restul uscatului, în timp ce flota urma să menţină blocada pe mare.

Siracuzanii au încercat în fel şi chip să împiedice continuarea lucrărilor prin ieşiri repetate dintre ziduri, dar fără succes, chiar dacă tocmai în timpul unei asemenea incursiuni, Lamahos a căzut pe câmpul de luptă: după cum am mai văzut, o soartă obişnuită a comandanţilor greci care luptau în prima linie, nici mai mult nici mai puţin decât soldaţii lor. În oraş începea acum să-şi facă loc descurajarea, pe măsură ce deznodământul părea să se apropie. Siracuzanii au trimis o solie ca să ceară ajutor Spartei şi Alcibiade i-a sfătuit să trimită întăriri: a plecat un mic corp expediţionar sub comanda lui Gilippos, ceva mai numeros decât un „comando", format din patru nave care au debarcat în nordul Siciliei, la Imera. De acolo, au traversat toată insula îngroşându-şi rândurile cu o mulţime de mercenari din Imera, Selinunte şi chiar siculi, ajungând în cele din urmă la efective de trei mii de oameni.

Printr-o acţiune-surpriză, Gilippos a trecut prin liniile ateniene pe la sud de Epipolis, acolo unde zidurile nu fuseseră încă terminate, reuşind să intre în oraş şi, prin aceasta, să mai ridice moralul apărătorilor. Apoi, printr-o nouă ieşire surprinzătoare, a ocupat sectorul dintre zidurile inamice şi fortăreaţa Epipolis, ridicând un alt zid, perpendicular pe cel atenian şi tăind în două linia construcţiei de atac. S-au dat mereu lupte pe uscat şi pe mare, în timp ce de la Sparta şi din Pelopones veneau fără încetare întăriri. Nicias şi-a pierdut poziţia fortificată de la capul Plemirios şi, între timp, spartanii, constatând că o pace încheiată cu

Nicias nu mai avea nici o valoare, au trimis o armată în Atica, sub comanda regelui Agis care nu s-a limitat la o tactică de incursiuni, aşa cum făcuse Arhidamos, ci a ocupat cetatea Deceleas aflată la numai câţiva kilometri de Atena şi a fortificat-o făcând din ea o ameninţare permanentă pentru inamic. Din momentul acela, aprovizionarea Atenei care se făcea pe la nordul Aticii, prin canalul Eubeea, trebuia să se realizeze printr-o extrem de periculoasă ocolire pe la capul Sunion.

În orice caz, pe timpul iernii, atenienii trimiseseră întăriri în Sicilia: o nouă flotă de peste şaptezeci de nave şi patru mii de hopliţi sub comanda lui Demostene, eroul de la Sfacteria. Cu trupele acelea proaspete, Demostene a reluat ofensiva: acum, cu duşmanul la uşă, este foarte probabil ca el să fi primit de acasă indicaţia de a încheia într-un fel sau altul acea campanie. Aşa că a fost nevoit să adopte ca singură soluţie completarea blocadei oraşului, recucerirea cetăţii Epipolis şi terminarea zidurilor de atac. Dacă ar fi reuşit să realizeze toate acestea, restul n-ar mai fi fost decât o chestiune de timp. Într-o noapte de pe la sfârşitul lunii iulie a atacat, la fel cum făcuse şi la Sfacteria, dar, după un prim succes datorat elementului-surpriză, a suferit o grea înfrângere. Operaţiunea sa eşuând, el s-a decis să ducă acasă armata siciliană şi a dat ordin oamenilor să se îmbarce pe corăbii.

Era în 23 august 413: putem reconstitui cu precizie data pentru că ştim că atunci a avut loc o eclipsă totală de lună. Fenomenul l-a înspăimântat pe Nicias care a dat ordin ca plecarea să fie amânată, dar întârzierea aceasta a fost fatală: a doua zi, o flotă siracuzană a blocat ieşirea din port şi, când escadra ateniană a încercat să iasă în larg, a fost respinsă, pierzând optsprezece trireme. Evident, moralul echipajelor atice era la pământ şi siracuzanii şi-au dat seama că, acum, victoria era

aproape. Dar Demostene l-a convins pe Nicias să facă o ultimă încercare de a sparge blocada. A trimis la atac cele mai bune nave ale sale şi, pentru scurt timp, părea că va reuşi, dar n-a trecut mult şi siracuzanii împreună cu aliaţii lor au contraatacat; purtaţi înainte de un vânt favorabil, s-au strecurat şi ei în rada Portului Mare în timp ce, pe uscat, se dezlănţuia o ciocnire furioasă între armata siracuzană şi armata ateniană.

Oglinda de apă a portului s-a transformat curând într-un adevărat infern: aproape două sute de corăbii s-a înfruntat într-un duel pe viaţă şi pe moarte, aruncându-se una asupra alteia într-un clocot de spumă, într-o hărmălaie de nedescris de strigăte de luptă, sunete de trâmbiţă, urlete, ordine strigate în toate dialectele Eladei şi ale Siciliei, la care s-au adăugat în scurt timp vaietele de durere ale răniţilor, chemările marinarilor şi ale infanteriştilor căzuţi în apele mării, trosnetele navelor avariate, ale vâslelor şi ale cârmelor sfărâmate în manevrele de izbire cu pintenul. Infanteriştii se aruncau la atac, încercând prin toate mijloacele să-i respingă pe duşmani, dar, deseori, în timp ce atacau într-o parte, erau atacaţi din partea cealaltă, atât de strâmt era spaţiul de manevră. La capătul zilei, flota ateniană, poate lipsită de antrenament din cauza îndelungatei inactivităţi, a fost pusă definitiv pe fugă. Cincizeci de nave au fost scufundate, celelalte s-au retras până la ţărm şi echipajele şi infanteriştii îmbarcaţi pe ele şi-au căutat refugiu în taberele lor instalate pe uscat. Rada Portului Mare era plină de sfărâmături, de corăbii răsturnate sau pe jumătate afundate în apă, de cadavre pe care valurile ritmice le împingeau încet-încet către mal.

Calea de scăpare pe apă era închisă. Nu mai era altă posibilitate decât să pornească pe uscat şi să caute o ieşire înspre Camarina, dat fiind că drumul spre nord, prin Catania, era blocat pentru că la Epipolis se fortificaseră deja siracuzanii. Din nou

au intervenit nehotărârea şi noi întârzieri astfel încât, atunci când, în sfârşit, atenienii s-au pus în mişcare, inamicii luaseră deja poziţie pe toate drumurile posibile şi în toate trecătorile. Răniţii şi bolnavii au fost abandonaţi dând naştere unor scene sfâşietoare, cu rugi fierbinţi şi strigăte de disperare. Unii se atârnau de gâtul camarazilor implorându-i să-i ia de acolo sau să-i ucidă.

În cele din urmă, supravieţuitorii au plecat, istoviţi de nopţile nedormite, de lupte, de lipsuri de tot felul. Nicias care se afla în fruntea avangărzii şi putea înainta mult mai repede, a pierdut curând contactul cu restul armatei, aflată sub comanda lui Demostene, aceasta fiind imediat încercuită şi nevoită să se predea. În ziua următoare i-a veni rândul şi lui Nicias: oamenii săi înaintau în dezordine şi nu mai voiau să ştie de disciplină, sub soarele arzător, fără hrană şi fără apă, înnebuniţi de sete şi, când au ajuns la râul Assinaro, s-au repezit imediat să bea, dar cavaleria siracuzană i-a şarjat în plin, copleşindu-i sub o ploaie de săgeţi, călcându-i sub copitele cailor, masacrându-i fără milă. Si totuşi, spune Tucidide, soldaţii atenieni, uitând de primejdie, încercau în continuare să-şi astâmpere setea, bând din apa înroşită de sângele camarazilor căzuţi.

Cei rămaşi în viaţă au fost imediat dezarmaţi, făcuţi prizonieri şi mai apoi închişi în nişte hrube groaznice, carierele de piatră ale Siracuzei, unde au rămas timp de şaptezeci de zile în căldura sufocantă a zilei şi, imediat după aceea, în frigul nopţii, laolaltă cu propriile excremente şi cu cadavrele camarazilor morţi. Ca hrană, nu primeau altceva decât un pumn de boabe de grâu pe zi şi o cană de apă.

Nicias şi Demostene au fost executaţi, deşi Gilippos s-a împotrivit, mai ales în ce-l privea pe Nicias care-i convinsese pe concetăţenii săi să-i elibereze, cu doi ani în urmă, pe prizonierii spartani de la Sfacteria.

Atenienii şi indigenii înrolaţi alături de ei au fost lăsaţi să zacă în captivitate, putrezind în acel infern, ceilalţi au fost vânduţi ca sclavi. După spusele lui Plutarh, dintre atenieni nu au fost eliberaţi decât aceia care ştiau să recite din memorie versuri din *Troienele* lui Euripide, tragedie care, mai mult decât toate celelalte, condamna în cuvinte aspre nebunia războiului. Mai mult de şapte mii de oameni căzuseră vii în mâinile duşmanului şi aproape niciunul nu s-a mai întors în patrie. Floarea tineretului atenian fusese dată pierzării. Oraşul nu-şi va mai reveni niciodată din acel dezastru.

30 noiembrie 1999

— Ce poveste îngrozitoare… Kostas ascultase ultima înregistrare abia cu două zile înainte. Şi i-am făcut o figură neobişnuită trimiţându-i o versiune mai deosebită, citită de un actor foarte bun.

— Una dintre dramele cele mai teribile din istoria omenirii, chiar dacă, date fiind timpurile de atunci, a fost de dimensiuni ceva mai reduse.

— Aşa este. Dar explicaţia se află în întregime în discuţia dintre locuitorii din Melos şi atenieni: logica este doar aceea a forţei şi a aroganţei. Pare imposibil ca aceeaşi cultură să fi produs tragediile lui Euripide şi statuile lui Fidias.

— Este adevărat. Şi este destul de greu să nu emiţi o judecată morală asupra unor asemenea evenimente, chiar dacă nici eu nici tu nu suntem în măsură să facem aşa ceva.

— De ce nu?

— Pentru că istoria nu se poate face printr-o împărţire a omenirii în buni şi răi, pentru că nimeni nu este bun şi nimeni nu este rău, pentru că este imposibil să ştii cât bine şi cât rău există în sufletul omenesc. Şi tot imposibil este, de asemenea, să stabilim la cât bine poate duce un anumit tip de rău şi cât rău va produce un anumit tip de bine. În mare parte, istoria rămâne ceva misterios. Acei oameni, în special, habar nu aveau de concepţia noastră despre bine sau despre rău. Socrate, care avea un simţ moral foarte acut, a luptat cu vitejie, convins că face un lucru just, la Potideea şi la Delios. Pentru ei, avea o mare valoare ideea că natura şi zeii dădeau putere celui care o putea folosi. O concepţie pe care noi am numi-o astăzi darwiniană. Era o lume în care nu exista milă pentru cel care murea şi, prin urmare, imperativul era de a învinge, întotdeauna şi

oricum. Era un comportament de dincolo de bine şi de rău, ca să folosim o expresie a lui Nietzsche.

— Si pacea?

— Nu am nici o îndoială că o iubeau. Herodot spune: „în timp de pace, fiii îşi înmormântează taţii, în timp de război taţii îşi înmormântează fiii”. Cât de dureroasă este această conştienţă a grozăviei războiului! Şi totuşi, oamenii aceia observau lumea înconjurătoare şi aflaseră de la filosofi că pacea este condiţia cea mai şubredă. Viziunea asupra naturii poate inspira pacea, dar este o senzaţie greşită: peste tot este război, război pe viaţă şi pe moarte pentru supravieţuire. Peştele cel mare care îl înghite pe cel mic, pasărea de pradă care sfâşie o ciocârlie, leul care sfârtecă un miel: pacea era concepută ca o stare de graţie a îndepărtatei şi pierdutei vârste de aur. Hesiod spunea că vârsta de aur va reveni când se va naşte o rasă de oameni care să aibă tâmplele albe încă de la naştere. Cum ar veni, niciodată.

— Şi totuşi, printre intelectuali exista o sensibilitate pacifistă.

— Desigur, dar era un mod de a gândi care avea un impact limitat la „forţele puternice” din epocă. În esenţă, civilizaţia grecească nu a reuşit să rezolve contradicţia războiului ca fenomen endemic şi această neputinţă i-a adus sfârşitul, apusul.

— M-a impresionat o frază din discuţia purtată de cei din Melos cu atenienii, când comandantul atenian spune că oracolele şi prezicerile îi chinuie pe oameni, la fel ca speranţa… Speranţa este văzută ca o adevărată calamitate.

— Pentru cine nu-şi poate permite să spere.

— Aşa este, pentru cine nu-şi poate permite…

Rămâne fără glas câteva clipe şi eu mă simt încurcat pentru că am vorbit despre aceste lucruri cu un om aflat în situaţia sa, dar, ca întotdeauna, el este acela care dă o notă de ironie discuţiei noastre.

— Totuşi am râs de vreo două ori la scenele acelea ale lui Aristofan. Aş fi vrut să-l cunosc pe omul acela.

— Şi eu.

— Mare figură. Totuşi, să fii ca el… Astăzi nu mai există nimeni care să aibă tăria de a spune aşa ceva în public despre oamenii politici: „beţivi şi mâncăi”. Te-ai gândit la asta?

— Democraţie radicală. Şi, de altfel, se cunoşteau cu toţii între ei şi puteau spune tot ceea ce gândeau. Astăzi te-ar da imediat în judecată şi te-ar pune să plăteşti miliarde ca daune morale. Să fim bine înţeleşi, se putea întâmpla aşa ceva şi atunci, chiar Cleon a făcut-o, dar într-o manieră şi cu rezultate destul de diferite. Dimensiunile democraţiilor noastre impun o povară apăsătoare de reguli, norme, dispoziţii. Experimentul atenian este extraordinar din toate punctele de vedere, irepetabil ca tot ceea ce aparţine istoriei.

— Cu toate acestea, persistă în interiorul nostru, în cultura noastră şi în mentalitatea noastră, nu crezi? Cum spune Tucidide? „Ktema eis aei”, *un patrimoniu pentru eternitate.*

— Aşa este, dragă prietene. Un patrimoniu pentru eternitate. Şi, dacă n-ar fi aşa, cum am mai sta noi aici de vorbă, la distanţă de douăzeci de secole?

— De-acum ne-am apropiat de sfârşitul poveştii, nu-i aşa?

— Da, Kostas, ne-am apropiat, îi răspund, dar nu ştiu la care dintre poveşti face aluzie.

XI
SOCRATE

Dezastrul înregistrat de expediţia din Sicilia a avut consecinţe grave: una după alta, urmând principiul dominoului, cetăţile din ligă au început să dezerteze şi să ceară intervenţia spartanilor: mai întâi Eubeea, apoi Chios şi Eritre, Clazomene, Metimna şi Mitilene de pe insula Lesbos, Teos, Lebedos şi Milet (care era chiar colonie ateniană şi primise din partea Atenei sprijin în revolta ionienilor din 494).

În această perioadă în care aria conflictului s-a deplasat la est de-a lungul ţărmurilor Asiei Mici, s-a consolidat poziţia lui Alcibiade care a încercat să favorizeze o înţelegere între Sparta şi Persia îndreptată împotriva Atenei. Au avut loc diferite contacte, mai ales prin intermediul satrapilor din regiunile de coastă ale Asiei Mici aceştia devenind interlocutori direcţi ai Spartei.

Esenţa negocierilor era următoarea: spartanii urmau să renunţe la susţinerea autonomiei grecilor din Asia faţă de Marele Rege în schimbul susţinerii financiare a Persiei în războiul împotriva Atenei. Era, nu mai este nevoie s-o spunem, un pact nedemn în care părtinirea şi dezbinarea grecilor îşi arătau adevărata faţă. La mijloc se aflau grecii din Asia care, dacă pe de o parte sperau să iasă de sub jugul atenian, pe de altă parte se temeau că vor cădea din lac în puţ, sfârşind, cu mâinile şi cu picioarele legate la cheremul persanilor.

Este greu să interpretăm strategia lui Alcibiade care, în această fază, este tipică pentru un trădător, dar lucrul cel mai probabil este că el voia înainte de orice altceva să se răzbune pe oraşul care îl ruinase şi abia după aceea că se putea folosi, la început, de capitalul pe care-l acumulase oferind

informaţii preţioase inamicului şi înlesnind contactele acestuia cu Persia, pentru ca, după aceea, să dirijeze evenimentele adaptându-le ambiţiei şi planurilor lui personale (care, fără îndoială, includeau şi întoarcerea sa la Atena în stil mare). Oraşul care se făcuse vinovat pentru că-l destituise şi îl judecase trebuia pedepsit, obligat să ajungă la limita disperării pentru ca, mai apoi, să ceară întoarcerea lui.

În acest timp, atenienii au ripostat încercând să-şi redobândească poziţiile de altădată; în 412 au ocupat din nou Lesbos şi Clazomene şi au pus din nou sub asediu Miletul, încercând să cucerească oraşul cu trupele lor de desant maritim, dar tentativa a fost împiedicată de apariţia unei escadre peloponesiace cu cincizeci de corăbii, printre care se aflau şi vreo douăzeci de vase din Siracuza şi Selinunt. Oraşele din Sicilia nu uitaseră că aveau datoria să fie recunoscătoare faţă de Sparta. Milet a rămas fără dificultate în mâinile spartanilor care au făcut din această cetate o bază operaţională, în timp ce atenienii aveau una la Samos. La sfârşitul campaniei din acel an, Atena mai avea, în afară de Samos, Lesbos, Clazomene, Kos şi Halicarnas. Efes era şi ea pierdută, la fel ca Rhodos şi Cnidos; la Chios nu se mai afla acum decât o mică garnizoană, în timp ce restul insulei rămânea în mâinile spartanilor.

Spartanii au reuşit, de asemenea, să instige la revoltă Lampsacos şi Abydos, situate la intrarea în Dardanele, şi să le atragă de partea lor fără să folosească forţa. Atenienii au pus din nou stăpânire pe Lampsacos pentru că oraşul nu avea ziduri împrejmuitoare, dar în vara următoare au dezertat Bizanț, Cizicos şi Calcedon – toate aflate în zona strâmtorilor, vitală pentru aprovizionarea cu grâne a Atenei – şi, după aceea Thasos, urmată de cea mai mare parte a cetăţilor din Tracia.

După cât se pare, influenţa lui Alcibiade în toate aceste operaţiuni, în special în dezertarea atâtor

oraşe din liga de la Delos, a fost decisivă şi, de aceea, ascendentul său asupra satrapului Tisafernes – reprezentant al Marelui Rege în Ionia – era foarte mare. Dar, începând din primăvara anului 411, Alcibiade a avut contacte cu flota ateniană ancorată la Samos (flotă care îi ajutase pe locuitorii insulei să respingă o încercare a oligarhilor de a reveni la putere). Alcibiade considera, probabil, că sosise momentul potrivit pentru a-şi relua locul în patrie. Cu toate acestea, el nu le plăcea spartanilor: prea neliniştit, prea ambiguu, făcea totul pe baza unor relaţii personale, folosindu-şi farmecul şi carisma ca pe o armă foarte eficace, astfel încât era foarte greu de ţinut sub control. În plus, o sedusese pe soţia regelui Agis (profitând de agitaţia creată de un cutremur) şi o lăsase însărcinată; este de la sine înţeles că suveranul îl avea, cum se spune, ca sarea în ochi. Este uşor de bănuit că femeile spartane, obişnuite cu un tratament destul de primitiv din partea soţilor, cădeau pradă farmecului acelui tânăr atenian nespus de frumos, cu r-ul său graseiat şi cu purtări plăcute şi rafinate.

Alcibiade le-a comunicat ofiţerilor din flotă că Marele Rege era dispus să înceapă tratative cu Atena, dar că nu-i convenea regimul democratic, în timp ce totul ar fi fost altfel dacă s-ar fi instaurat un regim oligarhic. O asemenea propunere a găsit destule urechi dispuse să ia seama la ea: comandanţii triremelor erau în realitate şi armatorii acestora, pentru că, în vreme de război, legea prevedea ca bogaţii să se supună acestei obligaţii (în acelaşi timp şi o onoare) care, pe de o parte, însemna plata unei sume destul de mari pentru construirea şi înrolarea echipajului unei corăbii de război, pe de altă parte asigura titlul de ofiţer comandant (trierarh). Trierarhii au organizat o conspiraţie la care n-a participat şi un anume Frinicos; el nu credea că Marele Rege voia cu adevărat să li se alăture şi le-a amintit celorlalţi că

unitatea ligii navale se datora doar unui consens ideologic bazat pe democraţie. Ce interes ar fi avut, atunci, un regim oligarhic să menţină raporturi cu cetăţi democratice?

Decizia ofiţerilor de la Samos nu venea din senin: de la o vreme, la Atena se consolidase o puternică opoziţie faţă de regimul democratic căruia conservatorii îi reproşau dezastrele din ultimii ani şi prăbuşirea imperiului atenian, încă din 415, Aristofan, în *Păsările*, adusese pe scenă sentimentul de nemulţumire faţă de o societate în derută şi de conducătorii ei incapabili şi corupţi; în anul 411 în care ne aflăm, a pus în scenă *Lisistrata,* piesă în care femeile din toate cetăţile greceşti se înţeleg între ele să declanşeze o „grevă a dragostei” astfel încât să-i oblige pe bărbaţii lor să accepte pacea.

Făcând abstracţie de obişnuitele obscenităţi („… bine machiată… goală, cu păsărică epilată, şi când soţii noştri o să ne alerge ca să ne pună jos şi să facă dragoste cu noi… noi, nimic”), poetul prezintă trăsăturile psihologiei feminine din interiorul căminului, aducând în scenă tocmai acele femei care nu aveau drepturi cetăţeneşti şi niciun cuvânt de spus, dar care plătesc cel mai amar preţ al războiului: pierderea fiilor, a fraţilor, a soţilor cărora le cer socoteală încă din timpul vieţii pentru toate acestea: „Despre ce s-a vorbit în Adunare, ce s-a hotărât?”, primind mereu acelaşi răspuns, că nu le priveşte pe femei. În fond, toată această punere în scenă a lui Aristofan nici nu este atât de absurdă: cu ce armă ar mai fi putut lupta femeile dacă nu cu aceea a dragostei sau a sexului, dacă vrem să-i spunem şi aşa, ori a acelei *trakia,* cum denumeşte Aristofan, cu unul dintre multele sale cuvinte inventate, sexul feminin?

Cam în acelaşi timp apare un înverşunat pamflet antidemocratic, *Constituţia atenienilor,* aproape sigur ivit din cercurile oligarhice şi sofiste şi nu putem şti dacă nu mai circulau şi alte lucrări

asemănătoare, toate urmărind să pregătească opinia publică în vederea unei cotituri decisive în viaţa politică a cetăţii.

Când ofiţerii din flota de la Samos le-au vorbit oamenilor din echipaje despre necesitatea de a schimba orânduirea socială, au existat la început proteste, unele chiar vehemente, pe care, însă, mirajul unor salarii grase plătite cu banii persanilor părea să le fi domolit pentru moment. Îndată după aceea, au trimis o delegaţie la Atena pentru a vedea ce gândeau locuitorii cetăţii. A vorbit reprezentantul lor şi a prezentat problema într-o manieră destul de limpede: oraşul era pândit de un pericol grav şi singurul mod în care se putea salva era să-l recheme pe Alcibiade şi să se alieze cu persanii, dar, pentru a face aceasta, era necesar ca guvernarea oraşului şi cele mai înalte magistraturi să se întoarcă în mâinile celor puţini.

Adunarea a vociferat, s-au auzit din toate părţile strigăte de protest şi atunci oratorul şi liderul conspiraţiei, un anume Pisandros din Ahameea, a întrebat dacă existau alte modalităţi de a salva cetatea, dar nimeni nu a ştiut să răspundă. Apreciind că acesta era obiectivul cel mai important, Pisandros a încheiat spunând că la restul lucrurilor se puteau gândi şi mai târziu. Între timp, însă, emisari ai complotiştilor duceau tratative cu *eteriile* (un fel de societăţi secrete de ajutor reciproc, destul de asemănătoare cu modelele tradiţionale ale mafiilor siciliene, în esenţa lor de esenţă oligarhică, ca dovadă fiind chiar şi structura acestor organizaţii) pentru a pregăti trecerea la un regim care să nu provoace atâtea suferinţe.

Poporul n-a putut lua nici o hotărâre, dar le-a cerut ofiţerilor din flotă să se întoarcă în Asia şi să poarte tratative cu satrapul persan Tisafemes. Delegaţia s-a întors fără vreun rezultat concret pentru că pretenţiile persanilor, formulate la

sugestia lui Alcibiade, erau absurde şi întreceau orice măsură.

Încercarea de a negocia cu persanii a fost abandonată, dar conspiraţia pentru preluarea puterii se pusese de-acum în mişcare şi nu mai putea da înapoi. La început a fost o lovitură de stat mascată, susţinută de structuri de tip mafiot: în Adunare vorbeau doar membrii conspiraţiei, cine se opunea era găsit mort, ucis „într-un mod ciudat”, după cum spune Tucidide; evident, cu metode şi cu o simbologie asemănătoare cu acelea pe care mafia le foloseşte astăzi în regiunile sudice ale Italiei (piatra în gură înseamnă pedepsirea spionului, crestarea feţei aceea a trădătorului etc.). Pe scurt, s-a instaurat teroarea şi, când climatul a devenit prielnic, s-a declanşat lovitura de stat făţişă.

Consiliul celor Cinci Sute a fost dizolvat şi au fost plătite salariile până la încheierea mandatului. A fost, evident, abolită şi indemnizaţia zilnică pentru cei care făceau parte din Helieea şi pentru alţi funcţionari publici; Adunarea a fost limitată la o bază de cinci mii de locuitori, practic la clasa hopliţilor care, în momentul acela, avea cei mai mulţi reprezentanţi în oraş şi din rândul acestora urma să fie ales un Consiliu al celor Patru Sute prin cooptare. Aşa cum pe bună dreptate a observat cineva, această lovitură de stat nu poate fi considerată drept o acţiune întemeiată pe teze tipic oligarhice din punct de vedere ideologic, ci o opţiune cu caracter practic şi oportunist, bazată pe consideraţia sofiştilor conform căreia nu există democraţi sau susţinători ai oligarhiei prin natură, ci nişte cetăţeni care aleg o orânduire sau alta în funcţie de felul în care, în mai mică sau mai mare măsură, aceasta li se potriveşte sau le este utilă.

Dar membrii conspiraţiei puseseră boii înaintea carului, adică nu prevăzuseră reacţia marinarilor din flota de la Samos, în mare parte aceştia fiind teţi din clasele cele mai sărace, ei asumându-şi un

rol care aminteşte într-un fel de cazul crucişătorului *Aurora* din timpul revoluţiei ruse din octombrie 1917. Ei nu s-au supus noii conduceri şi au cerut revenirea la constituţia democratică, moment în care Alcibiade a revenit, fiind întâmpinat de insurgenţi cu mare entuziasm.

Era clar că dorinţa sa de a lua din nou situaţia sub control era atât de mare, încât, oricum ar fi evoluat lucrurile, el nu ar fi putut rămâne departe de aceste frământări. Marinarii l-au ales ca strateg şi i-au cerut să-i conducă de îndată pentru a prelua puterea în oraş, dar el a reuşit să-i tempereze şi, după un timp, i-a convins să-i asculte pe delegaţii veniţi din partea Consiliului celor Patru Sute, fără a obţine, însă, nişte rezultate mulţumitoare.

Între timp, la Atena, frontul oligarhic se diviza şi o grupare extremistă a hotărât chiar să se baricadeze într-un cartier al Pireului pentru a crea un cap de pod în vederea debarcării de trupe spartane în oraş. Cei mai moderaţi, conduşi de Teramenes, au reacţionat imediat: au dărâmat fortificaţiile începute şi au votat pentru o revenire la puterile Adunării care, deşi limitată la cinci mii de membri, rămânea destul de reprezentativă pentru populaţia oraşului. Aceasta a votat după aceea şi pentru reîntoarcerea lui Alcibiade, astfel încât scurta izbucnire oligarhică a fost lichidată, aparent fără a lăsa urme. Totodată s-a reluat activitatea militară în zona strâmtorilor şi flota, entuziasmată de întoarcerea în patrie a lui Alcibiade, s-a confruntat cu inamicul la Abydos şi la Cinossema, ieşind de fiecare dată învingătoare.

Aici ia sfârşit pentru noi mărturia lui Tucidide şi începe cea a lui Xenofon, prin *Elenicele* sale. Sunt unii care au văzut în acest „schimb al gărzii" o intrigă filologică: Xenofon, elev al lui Socrate, autor al unor scrieri variate şi aventurier, ar fi publicat sub numele său – ca primă carte a *Elenicelor* – textul care, în realitate, ar fi fost ultima carte a lui Tucidide pe al cărei manuscris ar

fi reuşit să pună mâna. Ipoteza aceasta, reluată chiar şi în ultimii ani, s-ar putea să fie adevărată, chiar şi prin nivelul conceptual şi dramatic foarte ridicat al acestei mărturii.

Alcibiade a repurtat un succes răsunător în 410, la Cizicos, unde atenienii au obţinut o victorie atât de categorică încât i-a determinat pe spartani să ceară încheierea unei păci: ei urmau să restituie Deceleas, iar atenienii, Pilos, care fusese ocupată de ei încă din vremea asediului Sfacteriei. Era o propunere realistă, dar a fost refuzată. Un demagog pe nume Cleofont, de meserie fabricant de lăute, a convins Adunarea să ceară restituirea tuturor cetăţilor care aparţinuseră ligii de la Delos şi fuseseră ocupate de spartani. Evident, nu s-a făcut nimic în această privinţă.

Între timp, Atena încă mai avea energie creatoare pentru a continua lucrările de construire a Erehteionului pe acropole, iar cu ocazia Marilor Dionisii din acel an era reprezentată tragedia lui Euripide, *Fenicienele,* în care era înfăţişată drama lui Eteocles şi a lui Polinice, cei doi fraţi din mitul lui Oedip care la sfârşit se ucideau unul pe altul într-un duel pe viaţă şi pe moarte. Era încă un strigăt de durere şi de îngrijorare a poetului împotriva nebuniei omeneşti şi a furiei oarbe a războiului: un strigăt, nu mai este nevoie să spunem, sortit să nu fie ascultat de cine trebuia.

În acest moment, situaţia se afla din nou sub controlul lui Alcibiade, într-adevăr un personaj bun la toate: şiret şi curajos, războinic şi cameleonic. La Sparta, oamenilor nu le venea să-şi creadă ochilor când îl vedeau mâncând pâine de orz cu legendara (şi oribila) supă neagră, spălându-se cu apă rece şi ras în cap; tot el, în Ionia era leneş şi petrecăreţ, în Tracia călărea la fel ca indigenii şi se îmbăta mai abitir ca ei cu vin fără apă, printre persani etala un fast şi o eleganţă care-i făcea să pălească pe toţi de invidie. În acel moment, el deţinea o superioritate incontestabilă pe mare, dar,

de-acum, vremurile puterii ateniene fără margini trecuseră, pentru că destinele cetăţilor se îndreptau spre decădere: mai puţini aliaţi, mai puţine tributuri, mai puţine tributuri, posibilităţi mai reduse de a atrage noi aliaţi. De partea cealaltă, însă, spartanii puteau conta pe generoasele finanţări din partea Marelui Rege, trecând la reconstruirea flotei pe care o pierduseră. În 409 au recucerit Pilos şi, în acelaşi an, Megara a recucerit, în sfârşit, Niseea. Chiar şi Corcyra, din cauza căreia Atena pornise războiul Peloponesului, a ieşit din ligă.

Din străvechiul front comun al grecilor împotriva barbarilor nu mai rămăsese decât amintirea: acum, chiar şi atenienii aveau relaţii prieteneşti cu Cartagina pentru a putea exercita o oarecare presiune asupra Siracuzei, ţinând forţele acesteia departe de eşichierul oriental. Cu toate acestea, Alcibiade a dat dovadă de o mare capacitate strategică şi tactică, recucerind Bizanţul şi Thasos, prin două strălucite operaţiuni militare de iarnă. Apoi, în anul 408, s-a hotărât să se întoarcă la Atena, unde a fost întâmpinat cu entuziasm de mulţime. Debarcând la Pireu, s-a îndreptat cu alaiul său de prieteni şi vegheat de gărzile de corp către Pnice, unde a declarat solemn în faţa poporului că nu era cu nimic vinovat de vreo profanare a misterelor eleusine. Şi-a recăpătat rangul şi i-au fost înapoiate proprietăţile, dar a fost nevoit să-şi dea curând seama că dorinţa sa atât de fierbinte de a deveni conducătorul cetăţii sale nu-i mai dădea o atât de mare satisfacţie şi că avea în faţă un viitor sumbru în care era aproape imposibil să zărească vreo rază de lumină. A pornit din nou pe mare, după patru luni, pentru a-şi înfrunta ultima oară destinul.

Între timp, la Sparta, comanda supremă îi fusese încredinţată unui general pe nume Lisandru, un om deosebit datorită capacităţii şi inteligenţei de care dăduse dovadă, având prea puţin în comun cu

imaginea tradiţională a soldatului spartan dintr-o bucată, incapabil să facă vreun compromis, credincios până la moarte propriului său cod al onoarei. Timp de aproape un an s-a menţinut departe de flota mult superioară a adversarului său şi s-a îngrijit mai mult de cultivarea relaţiilor cu noul satrap persan al Lidiei: prinţul Cirus, fiul lui Darius şi al lui Parisatides, frate al împăratului Artaxerxes. Deşi abia împlinise şaptesprezece ani, era preferatul mamei sale care îl susţinea în toate privinţele: zece ani mai târziu îl va susţine în secret şi în tentativa lui nebunească de a-l detrona pe fratele său, Artaxerxes, pentru a-i lua locul pe tronul ahemenizilor. De aici va lua naştere una dintre cele mai mari aventuri din antichitate, legendara „retragere a celor Zece Mii", povestită de Xenofon într-un jurnal de război bazat pe însemnările lui făcute direct pe câmpul de luptă.

Lisandru i-a devenit prieten apropiat, l-a linguşit în toate felurile, i-a satisfăcut toate capriciile, a suportat instabilitatea sa comportamentală cu un singur scop: să obţină bani, toţi banii care îi trebuiau ca să îngenuncheze Atena.

După aproape un an de hărţuială în care cei doi adversari nu îndrăzniseră să se înfrunte direct, Alcibiade a fost nevoit să mai procure bani pentru a plăti salariile şi a ridicat ancora, plecând spre Caria, după ce a lăsat flota pe mâna unui prieten şi tovarăş de petreceri, un oarecare Notios, cu ordin să nu angajeze nici o bătălie în absenţa sa, nici dacă inamicul l-ar fi atacat. Dar Notios, ştiind că navele lui Lisandru se aflau trase la ţărm, iar echipajele plecate pe uscat, n-a putut să reziste tentaţiei de a repurta o mare victorie şi a ieşit în larg pentru a ataca; Lisandru, însă, era destul de prevăzător, astfel încât în foarte scurt timp a ordonat ca navele să fie lăsate la apă şi a atacat cu toate forţele de care dispunea, administrând imprudentului atacator o înfrângere cumplită. Când Alcibiade s-a întors, a încercat în zadar să-l

mai provoace la luptă pe inamic: Lisandru se adăpostise în port, mulţumit pentru ceea ce obţinuse.

Totuşi, unul dintre ofiţerii atenieni s-a întors la Atena şi a vorbit despre Alcibiade în faţa Adunării, acuzându-l de toate infamiile posibile, spunând de-a dreptul că fusese plecat după femei (lucru, de altfel, nu cu totul improbabil) în timp ce Lisandru îl ataca pe nepriceputul său locţiitor. A fost destul de convingător ca să obţină destituirea acestuia. În mod ciudat, o soartă asemănătoare (chiar dacă din motive strict instituţionale) avea să aibă şi omologul său spartan, Lisandru, care a fost înlocuit cu un aristocrat „din vechea gardă”, pe nume Calicratidas. Alcibiade, rămas fără comandă, n-a mai îndrăznit să se întoarcă la Atena şi s-a retras pe pământurile sale din Tracia, unde şi-a pregătit o casă întărită ca o fortăreaţă, apărată de oameni credincioşi lui; din acel loc a exercitat un fel de protectorat asupra aşezărilor greceşti din zonă, expuşi periodic incursiunilor barbare venind din interiorul regiunii.

Războiul a reînceput şi, de data aceasta, spartanii au fost aceia care au făcut prima mişcare: printr-o operaţiune iscusită, Calicratidas a reuşit să blocheze flota amiralului atenian Conon în portul din Mitilene, pe insula Lesbos. Atenienii n-au avut de ales: trebuia neapărat să elibereze flota din capcana în care căzuse. Cu preţul unor sacrificii uriaşe, a fost armată o altă flotă de o sută zece corăbii; locuitorii Atenei, fără deosebire, au fost obligaţi să se aşeze pe băncile vâslaşilor, sclavilor li s-a promis că vor fi eliberaţi şi chiar că vor căpăta o formă oarecare de cetăţenie, aşa încât, în cele din urmă, flota a pornit la drum.

Ciocnirea cu spartanii a avut loc în apropierea unui mic arhipelag numit al Arginuselor, situat între insula Lesbos şi ţărmul Asiei Mici. Atenienii au ieşit învingători, dar, îndată după aceea, asupra întregii zone s-a abătut o furtună violentă care a

împiedicat salvarea celor căzuţi în apă, în număr de peste două mii de oameni. Dintre cei opt comandanţi, doi nu s-au mai întors în patrie – acest lucru demonstrând cât de puţin credeau în imparţialitatea concetăţenilor lor – ceilalţi au fost aruncaţi în închisori şi acuzaţi că nu au dat ajutor celor aflaţi în dificultate: un delict pentru care legea prevedea pedeapsa cu moartea.

A urmat un proces sumar care semăna mai mult cu un scenariu de teatru decât cu o acţiune juridică, după care s-a cerut Adunării să voteze pur şi simplu dacă strategii aflaţi sub acuzare vor fi achitaţi sau condamnaţi. Unii au protestat strigând că procesul acela era o farsă, că nici comandanţii nu puteau fi acuzaţi şi condamnaţi în bloc, ci că fiecare avea dreptul la un tratament separat şi că, de asemenea, votul nu fusese secret, deoarece fuseseră folosite două urne destul de uşor de recunoscut, una pentru da şi una pentru nu. Reacţia a fost incredibilă: acuzatorul a dorit ca aceia care se opuneau să fie de asemenea acuzaţi, cerând pentru ei pedeapsa cu moartea.

Instituţiile se prăbuşeau într-un dezmăţ al unei demagogii fără limite, în timp ce în oraş domnea un climat groaznic, halucinant, cu mii de oameni care rătăceau peste tot ca nişte fantome, în veşminte de doliu şi cu ţeasta rasă.

Toate strădaniile de a readuce procesul pe un făgaş legal au eşuat, intimidările sufocau orice glas protestatar, cu excepţia unuia, al lui Socrate, care a exprimat protestul său, cu forţă şi limpezime, dar fără folos: strategii au fost condamnaţi şi executaţi imediat. Printre ei se afla Pericle cel tânăr, fiul lui Pericle şi al Aspasiei. Cetatea se lipsise dintr-o lovitură de un întreg stat major al marinei de război care se comportase excelent în timpul luptelor. Mai rămânea Conon care până în momentul acela nu strălucise deloc printr-o inteligenţă deosebită.

De data aceasta Socrate a scăpat teafăr. Poate că era deja destul de popular şi cunoscut pentru ca Adunarea să se teamă de o ripostă violentă în caz că ar fi fost condamnat la moarte. Filosoful, fiul unui simplu cioplitor în piatră şi al unei moaşe, era deosebit de urât la faţă, cu nasul borcănat şi cu ochii bulbucaţi – cu alte cuvinte contrariul idealului grecesc care atribuia şi aspectului fizic o valoare importantă – se dedicase unui tip de cercetare cu totul nouă, ruptă total de teoriile şi practica sofiştilor.

El susţinea că adevăratul înţelept este acela care ştie că nu ştie şi că adevărata înţelepciune constă în cunoaşterea de sine. Ţinea lecţii gratuit în pieţe şi pe sub portice, căuta să intre în vorbă cu trecătorii, punea cu insistenţă şi încăpăţânare problema morală, aceea a acţiunii conform conştiinţei şi cinstei. Nu a lăsat nimic scris şi nici nu a ţinut conferinţe, aşa cum făceau, dimpotrivă, sofiştii care se comportau ca nişte învăţători: pentru el, singura cale posibilă era o căutare neobosită şi continuă a adevărului, o interogaţie permanentă şi fapte călăuzite de probitate aşa cum dicta *daimon*-ul, conştiinţa.

Profunda sa înţelepciune, curajul şi cinstea nu au reuşit să răspândească moderaţia şi înţelepciunea în oraşul său care părea acum să cadă definitiv în mâinile demagogilor. Ei alimentau intransigenţa războinică pentru simplul motiv că numai astfel poporul putea continua să se legene cu iluzia că trăieşte într-un oraş care încă rămânea o mare putere, păstrând în acest mod o oarecare aparenţă de coeziune.

În anii aceia, au murit unul după altul, mai întâi Euripide şi apoi Sofocle: erau ultimii educatori ai maselor. Plecau în tăcere, lăsând locul pe scene comicului grotesc al lui Aristofan care, în *Broaştele* (corul este format din broaştele care trăiau în mlaştina Stixului) îl înfăţişează pe Dionisos care coboară în Hades pentru a readuce la

viaţă un poet tragic de care cetatea are o nevoie disperată.

Poate că sentimentul unei înfrângeri inevitabile făcuse ca demagogii să devină şi mai ticăloşi deoarece, dându-şi seama că, deseori, prizonierii eliberaţi prin răscumpărare participau din nou la lupta împotriva Atenei, au cerut să fie votată legea prin care prizonierilor le era tăiată mâna dreaptă, o barbarie despre care se credea că erau în stare numai persanii şi care, într-o zi, va fi plătită foarte scump.

Operaţiunile militare au reînceput în 405, când Conon s-a dus lângă strâmtori, înspre peninsula Gallipoli, în dreptul unei localităţi numite Egospotami – locul în care căzuse meteoritul lui Anaxagora – pentru a-l provoca pe Lisandru, aflat din nou în fruntea flotei inamice, la o confruntare decisivă. Zile întregi a ieşit în larg, fără ca duşmanul să accepte provocarea. Dar Lisandru era şiret ca o vulpe: aştepta ca situaţia să-i fie prielnică în totalitate.

Convinşi acum că spartanilor le era teamă, atenienii au început să fie mai puţin vigilenţi şi disciplinaţi, mulţi dintre ei colindând prin satele din apropiere ca să mănânce, să bea şi să petreacă. Într-o zi şi-a făcut apariţia pe acolo Alcibiade care trăia în fortăreaţa sa aflată în apropiere şi i-a pus în gardă pe comandanţii atenieni, spunându-le că locul acela era foarte expus şi, în cazul unui atac al spartanilor, s-ar fi aflat într-un mare pericol. Cunoştea terenul foarte bine şi încerca să fie util: i s-a răspuns să-şi vadă de treaba lui, căci ei erau comandanţii, iar el nu mai avea nici o valoare.

Alcibiade a plecat. După două zile, Lisandru a ridicat ancora în deplină tăcere şi, înainte de ivirea zorilor, a traversat Dardanelele şi a atacat rapid navele ateniene, acostate la ţărm fără echipaje. Trâmbiţele au dat imediat alarma, dar deja era prea târziu. Dintre corăbiile care au putut fi trase la apă destul de puţine aveau băncile vâslaşilor complet

ocupate: unele aveau doar două rânduri de vâslaşi din trei, altele chiar un singur rând. A fost un adevărat dezastru. Flota a fost nimicită. Conon s-a salvat cu numai opt nave.

Vestea acestei înfrângeri catastrofale a ajuns la Atena în toiul nopţii, adusă de vasul *Paralos.* Zvonul despre nenorocirea întâmplată s-a răspândit din Pireu, de-a lungul Zidurilor Lungi, până în oraş; a trecut din casă în casă, din gură în gură, semănând peste tot groaza şi îngrijorarea.

Dintr-o dată, se părea că Atena se trezeşte dintr-o ameţeală colectivă care dura de ani întregi. Lumea şi-a dat seama de soarta care o aştepta, şi-a amintit de ceea ce făcuseră ei cu locuitorii din Melos şi cu mulţi alţii; şi-au amintit de orori, de atrocităţi, de nebuniile comise în atâţia ani de război şi fiecare s-a gândit la ceea ce ar fi putut să păţească ei înşişi: cetăţenii unei patrii imperiale îşi dădeau seama pe neaşteptate că oraşul lor atât de frumos ar fi putut fi ras de pe faţa pământului, cei mai buni oameni ai săi ucişi, femeile şi copiii vânduţi ca sclavi şi răspândiţi în toată lumea. În noaptea aceea, nimeni nu a putut închide ochii.

Lisandru şi-a făcut apariţia pe la începutul primăverii şi a blocat portul Pireu cu o sută cincizeci de nave de război, în timp ce armata de sub comanda regelui Agis înconjura oraşul dinspre uscat. A început un schimb febril de solii, tărăgănat luni întregi de spartani, dar numai pentru ca să înfometeze oraşul. În cele din urmă, Atena n-a mai avut altă soluţie decât capitularea necondiţionată.

Aliaţii Spartei, în mod special tebanii, au cerut ca oraşul să fie complet distrus, bărbaţii exterminaţi, iar restul locuitorilor să fie vânduţi ca sclavi, dar, încă o dată, spartanii s-au arătat a fi mai înţelepţi. Ei au spus că nu putea fi tratat în acest mod un oraş care avusese merite imense în apărarea libertăţii tuturor grecilor şi că se vor limita doar la îl face inofensiv pentru totdeauna. Atunci, au fost comunicate condiţiile predării:

demolarea zidurilor şi a Zidurilor Lungi; predarea întregii flote care mai rămăsese cu excepţia a douăsprezece nave; acceptarea unei garnizoane spartane pe acropole; intrarea în liga peloponesiacă, într-o poziţie de rang inferior.

Pentru că nimeni nu avea curajul să treacă la fapte, Lisandru a ordonat muzicanţilor săi să cânte din flaute; la sunetul acela sinistru urma să înceapă dărâmarea zidurilor. O scenă îngrozitoare care ne face să ne amintim mica orchestră de pe *Titanic* care cânta în timp ce transatlanticul cobora în adâncuri.

În momentul acela mai rămânea doar un atenian periculos: Alcibiade. Era singurul care i-ar fi putut aduna din nou laolaltă pe concetăţenii săi, le-ar fi putut reda entuziasmul şi poate că şi voinţa de a lua totul de la capăt. Era, cum s-ar spune astăzi, o mină rătăcitoare, şi învingătorii nu-şi puteau permite să-l lase în viaţă. În plus, regele Agis avea cu el de reglat nişte socoteli şi nu-i venea să creadă că-l poate plăti cu vârf şi îndesat pe omul care se bucurase de ospitalitatea sa într-un mod atât de uşuratic.

Lisandru a trimis o cerere urgentă satrapului Farnabazos cu care Alcibiade îşi negocia salvarea şi persanul a trimis o echipă de asasini pentru a-l suprima. Aceştia nu au avut, totuşi, curajul să-l înfrunte pe faţă pe atenian. Au dat foc colibei în care acesta se refugiase împreună cu ultima sa iubită, o hetairă pe nume Timandra. Alcibiade s-a învelit în pături ude şi a ţâşnit afară, ca un demon venit din infern, trecând prin flăcări, cu sabia în mână. Nici atunci nu au avut curaj să-l atace. L-au lovit cu săgeţi şi lănci, de la distanţă, până când atenianul a căzut răpus de lovituri, străpuns în mai multe locuri dintr-o parte în alta a corpului, într-o baltă de sânge. Au plecat după aceea ca să raporteze îndeplinirea misiunii, în timp ce Timandra, cu ochii în lacrimi, încerca să readucă la viaţă corpul sfârtecat al iubitului ei.

Oraşul a trebuit să accepte şi instaurarea unei guvernări oligarhice care primea ordine de la Sparta, cunoscut sub tristul nume de „Treizeci de tirani”. Dar nu a durat mult: la cinci ani după aceea, cu toţii se arătau a fi nemulţumiţi de hegemonia spartană, sumbră, dură şi represivă şi nu puţini erau aceia care-i regretau pe atenieni. Opoziţia democratică ateniană din exil, ajutată de tebani, care i-au furnizat arme şi i-au acordat ospitalitate, s-a organizat la graniţa Aticii. Aflată sub ordinele lui Trasibul, un om cinstit şi inteligent, democraţii au atacat Pireul şi au înfrânt miliţiile oligarhilor, restaurând democraţia.

Dar chiar sub acea conducere care reinstaura libertăţile civice au avut loc procesul, condamnarea şi moartea lui Socrate. Într-un moment în care era necesar ca populaţia să fie unită şi trebuiau consolidate instituţiile democratice încă foarte fragile, nu putea fi tolerată prezenţa unuia ca Socrate care mergea peste tot şi strecura îndoieli în minţile oamenilor, vorbind despre acea divinitate necunoscută, misteriosul *daimon,* despre care nimeni nu auzise vreodată vorbindu-se, un om care le vorbea oamenilor la ureche şi îi învăţa ce să facă. Trebuia, cel puţin, să fie redus la tăcere.

Şi astfel s-a găsit cineva care să ceară trimiterea lui în judecată pentru o dublă acuzare: de corupţie a tinerilor şi de nelegiuire. El s-a adresat judecătorilor populari printr-o pledoarie îndurerată despre faptele sale, i-a implorat pe cei care aveau deja pregătită bila neagră pentru a o introduce în urna morţii, să se gândească bine la ceea ce făceau şi dacă nu erau pe cale să aducă un prejudiciu mult mai grav oraşului decât lui, omului Socrate. Le-a spus că nu cerea nimic pentru el, că n-a vrut să-şi aducă soţia şi copiii în lacrimi ca să impresioneze juriul, cerea doar să-şi poată continua căutările, în mijlocul oamenilor din oraşul său şi la lumina soarelui. I-a implorat să nu-şi păteze conştiinţa cu

o crimă pe care nimeni n-o va înţelege şi care le va mânji cu noroi onoarea pentru secolele viitoare. Apa se scurgea picătură cu picătură în clepsidră, în timp ce marele înţelept vorbea sub privirile admirative şi emoţionate ale discipolilor săi. Apoi a venit momentul tăcerii şi al votării.

A fost condamnat cu o majoritate infimă şi suspectă; a fost întrebat atunci ce pedeapsă ar prefera să primească: a răspuns că oraşul ar fi trebuit să-i asigure o pensie pe viaţă pentru merite cetăţeneşti şi acest răspuns a îndepărtat complet simpatiile celor care i-ar fi putut salva viaţa. Juriului i s-a părut o insultă, astfel încât a cerut, şi a obţinut, pedeapsa cu moartea.

A fost închis, dar, în acel moment, un Socrate mort ar fi fost mult mai periculos decât un Socrate viu: desigur, rezultatul procesului nu era ceea şi-ar fi dorit un om ca Trasibul. Ar fi preferat doar să-l sperie sau, măcar, să-l facă să devină mai supus, dar nu să-l trimită la moarte. Lui Socrate i s-a propus chiar, în secret, să fie lăsat să fugă în Beoţia, la nişte prieteni de încredere: paznicii de la închisoare n-ar fi fost atenţi în noaptea aceea sau, pur şi simplu, s-ar fi întors cu spatele ca să nu-l vadă cum evadează.

Prea simplu. Socrate a refuzat, a vrut ca oraşul să-şi asume întreaga responsabilitate şi, deşi discipolii îl implorau cu lacrimi în ochi să accepte un asemenea plan, el a fost de neînduplecat. A vorbit cu ei până în ultima clipă şi după aceea s-a dus la călău să-l întrebe ce-ar trebui să facă pentru ca otrava să acţioneze cel mai bine. I s-a răspuns că trebuia să umble înainte şi înapoi până când avea să-şi simtă picioarele îngheţate. Atunci ar fi trebuit să se culce şi, când frigul îi ajungea la inimă, venea şi moartea.

A băut fiertura de cucută şi şi-a luat rămas bun de la discipolii săi disperaţi, cu acele cuvinte pe care lumea nu avea să le uite niciodată: „Şi acum este momentul să plecăm, voi către viaţă, eu către

moarte. Doar zeii vor şti care dintre noi va avea o soartă mai bună”.

22 decembrie 1999

Am venit să-l văd pe Kostas ca să-i fac urările de Crăciun şi de Anul Nou, deşi nu prea mai avea rost dată fiind situaţia şi natura acestui personaj. Şi nici măcar n-am mai avut curajul să-i citesc ultimul capitol al acestei cărţi.

M-a întrebat:

— Cum se face că încă n-ai terminat? Ai avut ceva probleme?

— Da, nişte probleme, i-am răspuns. Ştii, nu prea am habar cum să închei. Unde se termină, oare, istoria Atenei?

Şi-a aprins o ţigară şi m-a privit cu ochii săi şireţi şi iscoditori.

— În ceea ce mă priveşte, a spus el, se termină o dată cu mine. Dar asta te-ar condamna să lucrezi tot restul zilelor tale şi nici atât nu ştiu dacă îţi va fi de ajuns…

Mi-a venit să râd.

— Râzi tu, dar aşa este. Şi, de fapt, n-ai putea rezista ispitei de a mă include şi pe mine în povestea asta a ta: Konstantinos Stavropoulos, funcţionar la Primăria din Atena, cântăreţ de operă ratat, gândeşte-te cum ar fi să mă pui alături de Pericle, Euripide, Socrate…

I-am luat mâna între ale mele şi am continuat:

— Mare tenor, mare înţelept... prietenul meu atenian…

— Ei, da! Zici asta ca să mă consolezi. Dar te înţeleg, aş face şi eu asta dacă aş fi în locul tău. Ştii ce zic eu? Eu aş încheia cartea cu moartea lui Socrate, zăpăcitul ăla care umbla printre oameni ca să le vâre în cap tot felul de idei, ca şi cum n-ar fi avut ei destule necazuri, destule probleme.

— Ştiu că îţi plac sofiştii… Atunci, ce rost ar avea să închei cu Socrate?

— Pentru că… Ştii şi tu de ce. Şi, apoi, mai este şi fraza aceea pe care a spus-o la sfârşit…

— „Şi acum este momentul să plecăm…”?

— Da. Nu ştiu dacă a spus într-adevăr asta sau dacă nu cumva Platon a inventat aceste cuvinte. Ala a inventat până şi Atlantida, un continent întreg, închipuie-ţi. Dar dacă le-a spus, doar fraza aceea face din el un om pe care nimeni nu are voie să-l uite, nici acum, nici în vecii vecilor.

— Este o idee grozavă. O să reflectez la asta… Şi mă voi întoarce de îndată ce voi termina. Vin ca să-ţi citesc tot capitolul, chiar la primăvară, ce zici?

A clătinat din cap.

— Da, la primăvară… când va fi mai cald. Este cam frig în cameră, nu crezi? Mi-e frig la picioare şi parcă şi mai sus. Mi-e tare frig.

Am plecat pentru că sigur nu aş fi putut suporta o asemenea situaţie şi m-aş fi comportat prosteşte. Am ieşit în stradă şi m-am amestecat prin mulţimea care se îmbulzea pe străzile Atenei alergând să cumpere cadouri pentru Crăciun.

Table of Contents

Table of Contents